

43001

TC
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TASAVVUF TARİHİ BİLİM DALI

**KURULUŞ DÖNEMİNDE
BURSA'DA FAALİYET GÖSTEREN
TÜRKİSTAN KÖKENLİ MUTASAVVIFLAR**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

ZAFER ERGİNLİ

BURSA-1995

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

TC
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
— SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF TARİHİ BİLİM DALI

KURULUŞ DÖNEMİNDE
BURSA'DA FAALİYET GÖSTEREN
TÜRKİSTAN KÖKENLİ MUTASAVVIFLAR
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

ZAFER ERGİNLİ

DANIŞMAN
PROF.DR. MUSTAFA KARA

BURSA-1995

ÖNSÖZ

*Bir Ok işaretidir Buhara
Varılırken ve varılınca
Gösteren
Daha ikibin kilometre ilerisini*

*Ve Buhara ki
Pirlerin
Asırlar önceki kader sürücülerin
İşte bugünleri anlatıp
Kollarına girip avuttukları şehir*

CAHİT ZARİFOĞLU

Bazı şehirler tarihin akışını değiştirirler. Bazı şehirler de, bu akışı yatağında toplayıp taptaze bir nehir gibi başka şehirlere aktarırlar.

Birinci şehir tipine Buhara örnek verilebilirse, ikinci örneğin hatırı sayılır sahiplerinden biri Bursa'dır. Tarihte okun ucunun Bursa'ya döndüğü bir zaman vardır. Bursa, Buhara'dan gelen akışı yatağında toplamış, İstanbul ve Balkanlar'a aktarmıştır. Bu aktarışın aslan payı da dervişlere aittir.

Bursa kültür bakımından her şehirde kolay rastlanamayacak zenginliklere sahiptir. Bu zenginliklerin en temel kaynağı tasavvuttur. Daha fetihten önce tekkelerle çevrilmiş olan şehrin, fetihten sonra İslâmlaşması, dervişlerin -özellikle de Türkistanlı dervişlerin kurdukları vakıf ve yerleşim merkezleri yardımıyla gerçekleşmiştir. Bugün

bile onların adlarından esinlenerek kurulan yerleşim birimlerimizin bulunduğu bilinmektedir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşuyla özdeşleşen Bursa'nın kültürünü anlamak yalnızca Osmanlı'yı değil, tasavvufu ve dervişleri de anlamak demektir. Bu bakımdan Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemiyle ilgili araştırmalar, olağanüstü önem taşımaktadır.

Kuruluş Döneminde Bursa'da Faaliyet Gösteren Türkistan Kökenli Mutasavvıflar adı verilen bu çalışma, bu dönem kültür tarihine bir parça ışık tutabilmek için hazırlandı. Bir giriş ve iki bölümden oluşan çalışmada, öncelikle konuyla ilgili dikkat edilmesi gereken bazı durum, kavram ve tartışmalar üzerinde duruldu. Daha sonra döneme damgasını vuran Türkmen Göçleri, sonuçlarıyla birlikte açıklanarak, dönemin ilim ve tasavvuf hayatı ortaya konulmaya çalışıldı. Bu bölümün sonunda bazı derviş guruplarından başka Bursa kültür ve tarihi hakkında gerekli olduğuna inanılan bazı bilgiler de verilmiştir.

Çalışmanın aslını oluşturan ikinci bölümde ise önce Bursa'nın fethi sırasında ve sonrasında gelen, büyük çoğunluğu abdallardan oluşan dervişler incelendi. Tekkeleri olan dervişlerin kendilerinden söz edilmekle yetinilmedi, kendilerinden sonra tekkelerinde neler yapıldığı da ulaşılabildiği kadarıyla ortaya konulmaya çalışıldı. Ancak tekkelerin mimari yapıları üzerinde durulmadı.

Daha sonra devletin yavaş yavaş oturmaya, bu arada, ahlaki bazı bunalımlarla çalkalanmaya başladığı bir dönem olan Yıldırım dönemindeki, özellikle Emir Sultan'la gelen derviş göçünün Bursa'ya taşıdığı isimlerden; ayrıca kendisi Türkistanlı olmamasına rağmen, Türkistan'da doğan bir tarikatı Bursa'ya ve Anadolu'ya getiren, telif faaliyetleriyle tanınan Abdülatif Kudsi'den de söz edildi. Dolayısıyla çalışma biyografik bir kimlik kazanmış oldu.

Ancak kurucuları belli olmayan, fakat kuruluşlarında veya faaliyetlerinde şöyle ya da böyle Türkistanlı dervişlerle ilgisi bulunan ilk dönem dergâhlarından söz edilmesi gerektiği düşüncesiyle, *Gar-ı Aşıkân* ve *Üçkozlar* ayrı bir başlık altında ele alındı. Tüm bu şahsiyetlerin ve kurumların etkileri de farklı başlıklar altında özetlendi. Böylece ortaya bu çalışma çıktı. Özellikle Türk cumhuriyetleriyle son yıllarda

sıklaştırılan ilişkiler dikkate alındığında, çalışmanın güncel bir yanının olduğu da dikkatlerden kaçmayacaktır.

Bu çalışmanın ortaya çıkması yolunda öncelikle hayatta olanı ve olmayanıyla, doğru ya da yanlış kanaatleriyle taranan eser ve makalelerin sahipleri teşekkürü hak etmektedir. Özel olarak bakıldığında da bu çalışmayı sabırla yöneten ve yetişmeme yardımcı olmaya çalışan değerli hocam Mustafa Kara, makale ve kaynak temini konusunda yardımlarını esirgemeyen Kadir Atlansoy ve Hasan Basri calan, szlg ve yazılı bazı bilgiler sağlayarak eksiklerin olabildiğince azalmasına katkıda bulunan gazeteci Raif Kaplanoğlu, yazılan bazı bölümleri gözden geçirerek gramer konusunda yardımcı olan değerli mesai arkadaşım Müzeyyen Göktaş, kendisiyle yapılan szlg tartışmalarda Bursa konusundaki bilgileri ve olayları yorumlama yeteneğiyle bazı noktaların görülmesini sağlayan Yasin Doğru ve çalışmalarım sırasında desteğini esirgemeyen ailem, teşekkür etmem gereken kişiler arasında ilk sıraları almaktadır.

Pek çok eksiklik taşıması kaçınılmaz olan bu çalışmanın, bir başlangıç ve Türk cumhuriyetleriyle kültürel alışveriş çerçevesinde bir pay sahibi olabilmesi dileğimizdir.

Zafer ERGİNLİ

Bursa, Temmuz-1995

KISALTMALAR

- age** : Adı geçen eser
- agm** : Adı geçen makale
- b.** : bin (oğlu)
- BEEK** : Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi
- BK** : Bursa Kütüğü
- bkz.** : bakınız
- DFEFM** : Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası
- DİA** : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
- G** : Güldeste-i Riyaz-ı İrfan ve Vefeyat-ı
Danışveran-ı Nadiredan
- Gİ** : Gülzar-ı İrfan
- İA** : İslam Ansiklopedisi
- İÜİFM** : İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi
Mecmuası
- krş.** : karşılaştırınız
- ö.** : ölümü
- s.** : sayfa
- sy.** : sayı
- UÜ** : Uludağ Üniversitesi
- VB** : Vefeyatname-i Baldirzade
- YŞ(M)** : Yedigâr-ı Şemsî (matbu nüsha)
- YŞ(Y)** : Yedigâr-ı Şemsî (yazma nüsha)

İÇİNDEKİLER

<i>Önsöz</i>	<i>II</i>
<i>Kısaltmalar</i>	<i>V</i>
<i>Giriş</i>	<i>2</i>

I.BÖLÜM

XIV-XV. YÜZYIL ANADOLU'SUNA TOPLU BİR BAKIŞ

A.ANADOLU'YA YAPILAN TÜRKMEN

GÖÇLERİ	10-14
1.Türkmen Göçlerinin Mahiyeti ve Seyri	10
2.Türkmen Göçlerinin Sonuçları..	13
3.Türkmenler ve Tasavvuf	14

B.XIV-XV. YÜZYILLARDA ANADOLU'DA

DÜŞÜNCE ORTAMI	15-25
1.İlim ve Düşünce Hayatı	15
2.Tasavvufi Hayat	17
a.Genel Görünüm	17

<i>b. Tarikatlar</i>	20
<i>c. Anadolu Erenleri</i>	22
<i>aa. Gaziyan-ı Rum</i>	22
<i>bb. Ahiyan-ı Rum</i>	23
<i>cc. Bacıyan-ı Rum</i>	23
<i>dd. Abdalân-ı Rum</i>	24
C.XIV-XV. YÜZYILLARDA BURSA	26-29
1. <i>Ekonomik ve Sosyal Durum</i>	26
2. <i>Kültürel ve Tasavvufî Durum</i>	27

II. BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NİN KURULUŞ DÖNEMİNDE BURSA'DA FAALİYET GÖSTEREN TÜRKİSTAN KÖKENLİ MUTASAVVIFLAR

A. BURSA'NIN FETHİ SIRASINDA VE SONRASINDA GELEN DERVİŞLER	30-54
1. <i>Geyikli Baba</i>	30
a. <i>Kimliği</i>	30
b. <i>Tarikatı</i>	31
c. <i>Geyikli Baba ve Orhan Gazi</i>	31
d. <i>Geyikli Baba'nın etkisi</i>	35
e. <i>Geyikli Baba Tekke ve Türbesi</i>	36
2. <i>Abdal Murad</i>	37
a. <i>Kimliği</i>	37
b. <i>Tekke ve Türbesi</i>	39

3. Abdal Musa	43
a. Kimliği.....	43
b. Zaviyesi.....	44
4. Yoğurtlu Baba	46
a. Kimliği.....	46
b. Zaviyesi.....	46
5. Doğlu Baba	47
6. Alaca Hırka	47
7. Postinpüş Baba	48
a. Kimliği.....	48
b. Zaviye ve Vakıfları.....	49
8. Şeyh Mehmed Küşterî	51
9. Şahin Baba	52
10. Selahaddin Buharî	52
11. Bazı Şüpheli İsimler	53
a. Karaca Ahmed.....	53
b. Çekirge Sultan.....	54
c. Gaib Dede.....	54
d. Horasan Baba.....	54

B. YILDIRIM DÖNEMİ VE SONRASINDA

BURSA'YA GELEN TÜRKİSTAN

KÖKENLİ MUTASAVVIFLAR.....55-107

1. Emir Sultan	55
a. Doğumu ve Gençliği.....	55
b. Emir Sultan ve Yıldırım.....	57
c. Son Yılları ve Vefatı.....	59
d. Tarikatı.....	60
e. Halifeleri.....	61
f. Emir Sultan'a Nisbet Edilen Eserler.....	62
g. Emir Sultan Hakkında Yazılan Eserler.....	69

<i>h.Çevresindeki Bazı Dervişler</i>	71
<i>aa.Seyyid Nimetullah-ı Veli</i>	73
<i>bb.Ali Dede el-Buhari</i>	73
<i>cc.Baba Zakir</i>	73
<i>dd.Et Dede</i>	74
<i>ı.Emir Sultan Cami, Tekke ve Vakıfları</i>	74
<i>j.Emir Sultan'ın Etkisi</i>	75
2.Seyyid Natta'	78
<i>a .Kimliği</i>	78
<i>b.Etkisi</i>	79
<i>c.Kâzeruniye Külliyesi</i>	80
3.Seyyid Nâsır	81
<i>a.Seyyid Nâsır ve Hacı Şehabeddin</i>	81
<i>b. Tekkenin Şeyhleri</i>	82
4.Seyyid Usul	84
<i>a.Kimliği</i>	84
<i>b.Seyyid Usul Dergâhı</i>	85
5.Abdal Mehmed	88
<i>a.Kimliği</i>	88
<i>b.Etkisi</i>	88
<i>c.Abdal Mehmed Zaviyesi</i>	90
6.Ali Mest-i Edhemî	91
<i>a.Kimliği</i>	91
<i>b.Ali Mest Zaviyesi</i>	93
7.Davud Dede	94
<i>a.Kimliği</i>	94
<i>b.Zaviyesi</i>	94
8.Çerağlı Dede	95
<i>a.Kimliği</i>	95
<i>b.Çerağlı Dede veya Seyyid Behlül Zaviyesi</i>	96

9. Abdülatif Kudsi	96
a. Hayatı ve Kimliği.....	96
b. Tarikatı.....	98
c. Mürid ve Halifeleri.....	99
d. Kudsi'nin Eserleri	100
e. Fikirleri.....	102
f. Zeyniye Kültürü ve Etkisi.....	102
g. Zeyniler Camii ve Zaviyesi.....	104
10. Mecnun Dede ve Lokman Dede	105
a. Kimlikleri.....	105
b. Mecnun Dede Camii ve Çakır Ağa Hamamı.....	106
11. Alişir Dede	107

C. KURUCUSU BELLİ OLMAYAN

DERGÂHLAR.....108-111

1. Gar-ı Aşukân.....108

a. Kuruluşu.....108

b. Tekke Şeyhleri.....109

2. Üçkozlar Tekkesi.....110

a. Kuruluşu Çevresindeki Tartışmalar.....110

b. Tekkenin Tarihçesi.....111

D. TÜRKİSTANLI DERVİŞLERİN ETKİLERİ.....112-117

1. Fetih ve İskân.....112

a. Fetihler.....112

b. İskân.....112

aa. Köy ve Yerleşim Merkezleri Kurma.....113

bb. Yerleşim Merkezlerine İsim Kaynağı Olma.....113

2. Sosyal Hayat.....114

a. İbadet Yerleri.....114

b. İslahat Faaliyetleri.....114

3.Kültürel Etkiler.....	115
<i>a.Halkın Duyuş ve Düşünüşü Üzerindeki Etkiler.....</i>	<i>115</i>
<i>b.Türkistanlı Dervişler Çevresinde Oluşan Tıp Geleneği.....</i>	<i>116</i>
Sonuç.....	119
Bibliyografya.....	123

KURULUŞ DÖNEMİNDE

BURSA'DA FAALİYET GÖSTEREN

TÜRKİSTAN KÖKENLİ MUTASAVVIFLAR

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde Anadolu'da ve dolayısıyla Bursa'da faaliyet gösteren dervişlerin en geniş, doğru ve sağlıklı bir biçimde incelenerek dini ve kültürel hayatımızda belli bir yere yerleştirilebilmesi için bazı ön tesbitler gerekmektedir.

1 - Kimi tarihçilerin de söylediği gibi, İlhanlılar'ın parçalanmasından beyliklerin kurulmasına, hatta Anadolu'nun Osmanlı hakimiyetine girmesine kadar geçen dönemin tarihini yazmak, kaynakların eksik, dağınık ve güvenilmez oluşu yüzünden oldukça zordur.¹ Tabiidir ki, bu zorluk, dönemin kültür ve tasavvuf tarihi üzerinde çalışanların karşısına da çıkmaktadır.

Ayrıca Anadolu'daki dini ve kültürel hayatın tek başına ele alınması, gerçeğin önemli bir bölümünü sis perdeleri altında kalmaktan kurtaramayacaktır. Çünkü Anadolu'daki İslâmlaşma, Türkistan ve Horasan bölgelerinden göçen Türkmenlerin çabalarıyla gerçekleşmiştir. Bu yüzden, Anadolu'daki dini-kültürel hayatın gereği gibi

¹ Uzunçarşılı, İ. Hakkı, Osmanlı Tarihi, I, Ankara, 1947, 1; Cahen, Claude, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler (trc. Yıldız Moran), İstanbul 1979, s.350 Savaş, istila, yangın ve deprem felaketlerinin pek çok kültür mirasını ortadan kaldırdığı kesindir.

incelenebilmesi için, Türkmen göçlerinin çıkış noktası durumundaki Türkistan ve Horasan yanında, göçlerin hareket alanı olan Azerbaycan, Irak, Suriye ve mücavir toprakların siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel ve dini hayatı birlikte ele alınmalıdır.² Türkmen göçlerinin yön ve etkileri iyi izlenmeli, devlet, beylik ve şehirlerin birbirleriyle ilişki ve alışverişleri ortaya konmalıdır.³ Anadolu'daki İslâmlaşma XI. yüzyıldan XIV. yüzyıl ortalarına kadar uzanan dini, siyasi, etnik ve kültürel bir süreç olduğundan,⁴ ilgili çalışmalar tartışma götürmez bir önem taşımaktadır.⁵

Bu çalışmada, söz konusu kaynaklardan ulaşılanlar taranarak gerekli bilgiler özetlenmeye çalışılmıştır.

2 - Türklerin İslâm'ı, İran kültürü, şii-batını,⁶ mani, budist ve şaman etkileri⁷ altında kabul ettikleri tartışılmakta, esasen göçebe olan Türklerin İslâmlaştıktan sonra yerleşik hayata alışmaya başladıkları ve bir medeniyet değişimi geçirdikleri kaydedilmektedir. Sözü edilen etkilerin Türklerde farklı bir İslâm anlayışı oluşturduğu belirtilerek "Arap - Acem İslâm'ı", "Türk İslâm'ı" gibi kategorizasyonlar yapılmaktadır. Aynı sınıflama tasavvuf için de geçerli kılınmakta,⁸ hatta biraz daha daraltılarak "Selçuklu tasavvufu-Osmanlı tasavvufu" şeklinde de sunulmaktadır.⁹ Oysa dikkat edildiğinde "Türk fihri", "Türk tefsiri", "Türk kelamı" şeklinde diğer disiplinlerle ilgili ayrımların literatürde pek yer almadığı görülmektedir. Değişik şart, ortam ve kültürlerde gelişen farklı din ve tasavvuf anlayışları, bu evrensel

² Köprülüzade, M. Fuad. "Anadolu'da İslamiyet". DFEFM, İstanbul, 1922, sy.4. s.84; Çetin, Osman, *Anadolu'da İslâmiyetin Yayılışı*, İstanbul, 1990, s.161

³ Cahen, age, 350-351

⁴ Ocak, Ahmet Yaşar, "Anadolu", DİA, III, İstanbul, 1991, s.110. Hatta bu göçler yüzyılımızın başına kadar sürmüştür.

⁵ Hirschfeld Anadolu'nun bir kültür hazinesi olduğunu belirtmektedir. Babinger, F. "Anadolu'da İslâmiyet", DFEFM (trc.Ragıp Hulusi), İstanbul, 1922, sy.2, s.220-221

⁶ Köprülüzade, agm, sy.3, s.292-293; *İlk Mutasavvıflar*, Ankara, 1984, s.21; Ercilasun, A.B. *Büyük Türk Klasikleri*, I, İstanbul, 1985, s.196-198; Güllülü, Sabahattin, *Sosyoloji Açısından Ahi Birlikleri*, İstanbul, 1992, s.54

⁷ Togan, Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, 1981, s.78

⁸ Bu konudaki tartışmalar için bkz. Köprülüzade, agm, sy.3, s.294; age, 253-254; *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara, 1991, s.97; Cahen, age, 354; Fiğlalı, Edhem Ruhi, *Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik*, İstanbul, 1991, s.130; Kara, Mustafa, "Bir Türk Tasavvufundan Bahsedilebilir mi?" *Dergâh Dergisi*, Ağustos, 1993, sy.42, s.12; Güllülü, age, 54

⁹ Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1971, s.653

değerlerdeki temel amaç ve ilkelerin değişmesini gerektirmediği gibi, bu farklılıkları evrensel bir kültürün zenginliği ile açıklamak daha kolay olmalıdır.

3 - Konuyla ilgili araştırmalar da kullanılan bir grup terim de, “*resmi İslâm-halk İslâm’ı*”, “*ortodoks-heterodoks*”, “*sünnî-gayri sünnî*” gibi ikilemelerdir.

Resmi veya *ortodoks* denen İslâm için, “devletin süzgecinden geçirilmiş İslâm” tanımı verilmekte,¹⁰ *heterodoks* kelimesi de “kabul edilmiş dini esaslara aykırı”, “dini cemaat dışı”¹¹ gibi tanımlarla ifade edilmektedir. Devletle halkı karşı karşıya düşünen bir kafa yapısının ürünü olarak görünen bu tip ayrımlar, zaman zaman ideolojik çabalarla da yapılabilmektedir.

Her şeyden önce “kabul edilmiş dini esaslar” ifadesini ortak bir tanım altında toplamanın mümkün olmadığı görülmektedir. Bu konuda, yalnızca Kur’an’ı referans alanlar bulunduğu gibi,¹² mütevatir hadisleri de ekleyenler, tevatür derecesine ulaşmamış sahih hadisleri dahil edenler, hatta sünnetin tamamını tenkide tabi tutmaksızın referans alanlar vardır. Hadis usulünü ilgilendiren bu gibi konularda, muhaddislerin bile ortak bir görüşe sahip olamadıkları bilinmektedir. Daha da ileri gidildiğinde mezheplerle ilgili tercihler de devreye girmekte, sorun giderek kişisel tercihlere uzanmaktadır.

Öte yandan, sorun zaman zaman siyasi bir boyut kazanmakta, birey ve topluluklar devletle ilişkileri dikkate alınarak bu tür ayrımlara muhatap olmaktadır.¹³ Bu noktada devletlerin, dolayısıyla devleti temsil edenlerin de sorumlulukları vardır.

¹⁰ Çamuroğlu, Reha, *Tarih, Heterodoksi ve Babailer*, İstanbul, 1992, s.124

¹¹ Fıçlalı, age, 109; Çamuroğlu, age, 123

¹² Öztürk, Yaşar Nuri, *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar*, İstanbul, 1990, s.186; *Tarih Boyunca Bektaşilik*, İstanbul, 1990, s.26

¹³ Uludağ, Süleyman, “*Babailer İsyanı Üzerine Konuşmalar*”, *Hareket Dergisi*, Eylül, 1981, sy.35, s.46-47. Sözgelimi, Emevi ırkçılığını haklı göstermek için bu tür ayrımlar yapıldığı kaydedilmektedir. Öztürk, *Tarih Boyunca Bektaşilik*, 30, 186

Üstelik, batı kökenli bir kavram olan heterodoks teriminin, “kilise inançları dışına çıkan” anlamına gelmesi sorunu büsbütün çıkmaza sokmakta,¹⁴ ve tartışmayı başladığı noktaya döndürmektedir.

Ayrıca, bu tip terimlerin konuyu dini açıdan ele aldıklarına dikkat edilmelidir. Oysa konuyu sosyolojik açıdan ele almak doğru olanıdır. Toplum geneline uymayan bir anlayışı adlandırmak için bir terim kullanmak gerekiyorsa, sosyolojik bir kavram olan *marjinal* kelimesi daha uygun düşmektedir.

Sünnî-gayrı sünnî ayrımı da benzerleri gibi kesin çizgilerle belirlenebilen bir ayrım değildir. Günümüz bilim adamı ve araştırmacılarından Seyyid Hüseyin Nasr’ın şu sözleri bu düşünceyi çok güzel özetlemektedir:

“Açık bir biçimde sünnî eğilimler ifade eden şîî yaklaşımlar bulunduğu gibi, açık bir biçimde şîî temayüller ifade eden sünnî yaklaşımlar da vardır. Gerçekten de bazı durumlarda, bir yazarın şîî veya sünnî olup olmadığına karar vermek çok güç olmaktadır.”¹⁵

Diğer yandan *Alevilik-Sünnilik* üzerinde de durmakta yarar vardır. Konu, Anadolu’da bulunan ve *Kızılbaş*, *Çepni* veya *Çetni* denen gurupların da heterodoks olarak tanıtılan Türkmen dervişlerinin devamı sayılması¹⁶ yönüyle önem taşımaktadır. Temelde Hz.Ali ve Ehl-i Beyt sevgisi demek olan Aleviliğin aşırı uçları bulunduğu gibi, sünnî denem çevrelerle benzerlikleri de bulunabilmektedir. Sünnî tarikatların çoğunda da *teşeyyu*’ denen alevî neşve hakimdir. Bu tarikatların literatüründe bulunan alevî unsurlar, şîîlerin literatüründekinden aşağı değildir.¹⁷

¹⁴ Fırlı, age, 109

¹⁵ Nasr, Seyyid Hüseyin, *Essais Sur le Soufisme*, Paris, 1980, s.149’dan Öztürk, *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar*, 206

¹⁶ Babinger, agm, 206-207

¹⁷ Alevilik için bkz. Fırlı, age; Ocak, “Alevî”, DİA, II, İstanbul, 1989, s.368-369. Sünnilikteki alevî tarikatlar için bkz. Uludağ, “Aleviye” DİA, II, İstanbul, 1989, s.369-370. Alevî sülalesince kurulan sünniliğe sıkı sıkıya bağlı *Aleviye* adlı bir tarikatın olması da ilginçtir. Üstelik şîîlerin şu itirafı da unutulmamalıdır: “*Şîîliğimizi bize mutasavvıflar öğretti.*” Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul, 1985, s.242-244

Ayrıca, tasavvuftaki hoşgörünün tekkelerde dinen uygun sayılmayan bazı davranışların yayılmasına zemin hazırladığını, bunu da sünnilikten uzaklaşma olarak adlandırmanın yanlış olacağını belirtmek gerekmektedir. Çünkü böyle bir adlandırma dini hayatta çözümsüz bazı pratik ve itikadi problemlere yol açacaktır. Üstelik hiç bir topluluk din değiştirmekle eski kültür unsurlarını tamamen terkedemez. Ancak sentezler, bir takım evrensel değerlerin gücünü gösteren sonuçlardır. Öte yandan zamanla devlet ve toplum yapısının zayıflaması sonucunda, olumsuz bazı şartların gelişmesi, Anadolu içinden ve dışından gelmiş eski din ve mezhep kalıntılarının yeni maskelerle ortaya çıkmış olması da akla uzak bir ihtimal değildir.¹⁸

Kaldı ki, tasavvuf çevrelerinde yönetimle hesaplaşmayı göze alabilen Baba İlyas, aşk ve ahlak eğitimiyle uğraşan Mevlânâ, köylerdeki İslâmlaşma'yı hızlandıran Hacı Bektaş, esnaf ve sanatkarları teşkilatlandıran Ahi Evran gibi mutasavvıflar yetişmiştir. Bunlar, halkın maneviyetini yükseltici söz ve hareketlerle Moğol zulmü ve iktidar kavgaları altında inleyen halka moral kaynağı olmuşlar, tükenen toplumu cihad ruhuyla yeniden ayağa kaldırmışlardır.

4 - Osmanlı Devleti'nin, Anadolu'ya yapılan Türkmen göçleri ve Bizans'la etkileşim sonucunda kurulduğu bilinmektedir. Devletin kuruluşuyla ilgili etkenlerin uzun uzadıya ele alınması çalışma kapsamı dışındadır. Yalnız Türkistanlı dervişleri Anadolu'ya getiren Türkmen göçlerinin tarihi seyri, mahiyeti ve sonuçları üzerinde ilk bölümde özet olarak durulacaktır. Burada ise konunun temel kavramları olan *Türkmen* ve *Oğuz* kelimeleri hakkında kısa bilgi verilecektir.

Bilindiği gibi *Oğuz* bir Türk boyunun adıdır. *Türkmen* kelimesi ise değişik anlamlar taşımakla beraber,¹⁹ daha çok “müslüman olmuş Oğuzlar” anlamında kullanılmıştır. Buna göre her Türkmen Oğuz'dur, ama her Oğuz Türkmen değildir, denebilir. Ancak İslâmlaşmanın hızlanmasıyla bu iki kelime birbirinin yerine kullanılır

¹⁸ Karakoç, Sezai, *Yunus Emre*, İstanbul, 1985, s.16

¹⁹ Türkmen, Koyunluoğlu'na göre *Türk* ve *İman* kelimelerinin bileşimidir ve Türk eri demektir. Koyunluoğlu, A.Memduh Turgut, *İznik ve Bursa Tarihi*, Bursa, 1935, s.70. Togan, Türkmenlere *Oğuz* dendiğini fakat, Oğuzlara *Türkmen* denmediğini, öte yandan Oğuzların *Türkmen* adıyla İran'a, *Uz* adıyla Ukrayna'ya göçtüklerini söyler. age, 144, 196. Türkmenlere “müslüman olmuş Oğuz göçebe” dendiği, şehirlerde yaşayan Oğuzlara *Türk*, göçebelere *Türkmen* dendiği de söylenir. Şeker, Mehmet, *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması*, Ankara, 1985, s.155

olmuştur. Bu çalışmanın söz konusu ettiği zamanlarda eş anlamlı olmaları dikkate alınarak birbirinin yerine kullanılacaktır.

5 - Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemi doğru kavranmalıdır. XIII. yüzyılda Anadolu'da devletin kuruluş şartları hazırlanmış, dirayetli politikalar ve isabetli stratejilerle devlet, XIV. ve XV. yüzyıllarda kuruluşunu tamamlamıştır. Teşkilat yapısı, temel strateji ve politikaları Orhan Bey'le kesin çizgilerine kavuşan devlet,²⁰ İstanbul'un fethinden sonra merkezîyetçi, yeni bir kimliğe bürünmüştür.²¹

Araştırmaya konu olan dervişler, Bursa'nın fethiyle İstanbul'un fethi arasında Türkistan soluğunu Bursa'ya taşıyan dervişlerdir.

6 - Konuyla ilgili önemli bir terim de *Horasan Erenleri* terimidir. Coşku, melamet, ilahi aşk ve cezbenin üstün geldiği *Horasan tasavvuf ekolünün* devamı ve Anadolu'ya taşıyıcısı olan dervişler bu ad altında toplanmaktadır. *Horasan Erenleri* ve *Horasaniler* biçimlerinde de söylenen bu terim, *Horasan tasavvuf ekolü* terimi gibi, coğrafi bir kavram olmaktan çok tasavvufi bir mesleğin ifadesidir.²²

Araştırmaya konu olan dervişlerin çoğu bu adla anılan kişilerdir. *Abdalân-ı Rum* da denen ve meşhurları arasında Geyikli Baba, Abdal Murad, Abdal Musa, Postinpüş Baba gibi isimler bulunan bu dervişler ilk olarak ele alınacak dervişlerdir. Bursa'nın fethi öncesi veya sonrasında gelen bu dervişlerden sonra Yıldırım dönemi

²⁰ Uzunçarşılı, age, I, s.241, 267; Togan, age, s.335. Tanpınar, bunu veciz bir biçimde dile getiriyor: "Bir buçuk asır bütün imparatorluk için model Orhan'dı." Tanpınar, Ahmet Hamdi. *Beş Şehir*, İstanbul, 1979, s.120. İktisadi ve bürokratik yapıda süren Türkmen-devşirme çekişmesinin Fatih döneminde sonuçlanması için bkz.Pamuk, Şevket, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi*, İstanbul,1990, s.22

²¹ Uzunçarşılı, age, II, Ankara, 1983, s.10; Togan, age, 351; Yönetim açısından bkz. Karatepe, Şükrü, "Osmanlılarda DevletYönetimi", Osmanlı Ansiklopedisi, I, İstanbul, 1993, s.55. İktisadi ve bürokratik açıdan bkz. Pamuk, age, 30; Gündüz, İrfan, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, İstanbul, 1989, s.109-110; Güllülü, age, 123; Eğitim kurumları, mimari ve şehirleşme açısından bkz. Yenişehirlioğlu, Filiz, "XIV.-XV. Yüzyıllardaki Mimari Örneklerle Göre Bursa Kentinin Sosyal Ekonomik ve Kültürel Gelişimi", IV.Türk Tarih Kongresi, Bildiriler, Ankara, 1989, III, s.1348

²² Köprülüzade, agm, sy.3, s.295; Barkan, Ö.Lütfi, "Kolonizatör Türk Dervişleri" Vakıflar Dergisi, II, İstanbul, 1974, s.282; Gölpinarlı, Abdülbaki, *Mevlana Celaleddin*, İstanbul, 1985, s.61; Yunus Emre ve Tasavvuf, İstanbul, 1992, s.66; Ocak, *Babailer İsyamı*, İstanbul, 1980, s.41-42; *Kalenderiler*, Ankara, 1992, s.88. Anadolu'da XVI. yüzyılda bile bu terimin kullanılması, bu dervişlerin etkisini göstermektedir. Ocak, "Anadolu Selçukluları, Beylikler ve Osmanlı Döneminde Düşünce Tarihinin Bazı Meseleleri" Uluslararası Birinci İslâm Araştırmaları Sempozyumu, Bildiriler, İzmir,1983, s.307

ve sonrasında gelen aralarında Emir Sultan, Seyyid Nâsır, Abdal Mehmed gibi halk muhayyilesini derinden etkilemiş dervişlerin de bulunduğu ikinci bir guruptan söz edilecektir. Böyle bir ayrımın nedeni, bu dönemde de pek çok derviş gelmesi yanında, dönemin, devlet ve toplum hayatında bazı sapmalara sahne olması, aralarında dervişlerin de bulunduğu aydınların, duruma müdahale etmesi ve kısa bir süre sonra devlette fetretin yaşanmasıdır.

Türkistanlı dervişlerin uğrak yeri olan fakat kurucuları kesin olarak belli olmayan *Gar-ı Aşıkân* ve *Üçkozlar* dergâhlarından da söz edildikten sonra çalışma, Türkistanlı dervişlerin etkileri özetlenerek tamamlanmış olacaktır. Ahilik konusu çok geniş olduğundan ve başka çalışmalarda kısmen de olsa ele alındığından bu konuya girilmeyecektir.

Araştırmalar sırasında *Şakayık-ı Numaniye* gibi genel kaynaklardan başka ve daha çok, Bursa'nın yerli kaynakları denebilecek *Vefeyatname-i Baldirzade*, *Güldeste*, *Gülzar-ı İrfan*, *Bursa Külliyyi* gibi kaynaklar kullanılmıştır. Yalnızca Bursa'da ulaşılabilen kaynaklar kullanıldığından ilgili bazı dergâhlar hakkında bilgi veren şer'îye sicillerinden yalnızca Bursa'da mikrofilmli bulunanlara bakılabilmektedir. Oysa böyle bir araştırmada konuyla ilgili tüm *vakfiye*, *berat*, *ferman*, *i'lam* gibi belgelerin gözden geçirilmesi gerekmektedir. Bunun için de *tahrir defterleri*, *şer'îye sicilleri*, *vakfiyeler* ve *arşivlerin* tamamına girilmesi şarttır. Özellikle tahrir defterlerinde hiç adı duyulmamış dervişler ve faaliyetleri gizlidir. Bu tür kaynaklardan tamamen yararlanılamaması, süreyle sınırlı olma ve monografi olmamasına bağlı olarak tüm konulara aynı yoğunlukta eğilememe gibi sebeplerden dolayı, çalışmanın eksikliğinde kuşku yoktur.

I.BÖLÜM

XIV-XV. YÜZYIL ANADOLU'SUNA

TOPLU BİR BAKIŞ

A.ANADOLU'YA YAPILAN TÜRKMEN GÖÇLERİ

1. TÜRKMEN GÖÇLERİNİN MAHİYETİ VE SEYRİ

Anadolu'ya yapılan Türkmen göçleri, bir medeniyetin işlenmiş topraklardan bâkir topraklara yönelmesidir.¹ Daha da ötesi, Türkistan'dan Balkanlar'a uzanan bir köprüdür. Anadolu'daki siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel dengelerin tamamen değişmesi ve bu toprakların İslâmlaşmasını sağlayan bu göçler, tüm kapsam ve sonuçlarıyla ortaya çıkarılmadıkça, Türk, İslâm ve dünya tarihinin önemli sırları karanlıkta kalacaktır.²

Göçlerle gelişen Türk istilası, dünyada benzeri çokça görülen askeri işgallerden hiç birine benzememektedir. Çünkü topyekün bir göç hareketidir.³ Türkistan, yatağını değiştiren bir ırmak gibi Anadolu'ya akmaktadır. Göçlerle gelenler yalnızca göçebe topluluklar değildir. Çok sayıda alim, sanatkar ve hatta bürokrat da bu göçlerin getirdiği guruplar arasında yer almıştır.⁴ Göçlerin çıkış noktası Horasan'dır.⁵

Göçlerin sebepleri arasında Türkistan, İran ve Azerbaycan bölgelerindeki siyasi değişiklikler, nüfus çokluğu ve otlak azlığı gibi ekonomik sebepler,⁶ buna bağlı olarak yeni bir yurt edinme arzusu⁷ gösterilmektedir.

Müslüman olduktan sonra gayri müslim soydaşlarıyla savaşarak onların yurtlarına yerleşen Oğuzlar büyük bir güç haline gelince, onlardan çekinen Gazneli Mahmud ustaca bir siyasi manevrayla onları Azerbaycan üzerinden Bizans'a sevketmeye başlamıştır.⁸ Önceleri Büyük Selçuklular'ın kontrolde güçlük çektiği

¹ Karakoç, age, 22

² Turan, age, 2

³ Turan, age, 79

⁴ Barkan, agm, 281

⁵ Çetin, age, 161

⁶ Çetin, age, 61 vd.

⁷ Togan, age, 142 vd.; Turan, age, 3, 6-7, 10, 15-16; Şeker, age, 154-155; Çetin, age, 72. Türklerin müslüman olduktan sonra kazandıkları başarıların da Ön Asya'ya yönelmelerine sebep olduğu söylenmektedir. Ayas, M. Rami, *Türkiye'de İlk Tarikat Zümreleşmeleri Üzerine Din Sosyolojisi Açısından Bir Araştırma*, Ankara, 1991, s. 59

⁸ Şeker, age, 69

göçler,⁹ sonraları sistematik bir iskan ve kolonizasyon işi haline gelmiştir.¹⁰ Bizans'a karşı cihada devam eden bu zümreler, farkında olmadan bir büyük devleti hazırlamaktadırlar. Osmanlılar da aynı stratejiyi kullanarak Balkanlar'ı fethedeceklerdir.¹¹

Bütün İslâm aleminin Anadolu'yla ilişki içinde olması, bu toprakların Türkmen göçlerine tesadüfen hedef seçilmediğini göstermektedir.¹²

Göçler sonucunda şehirleşme başlamış, fakat bu defa da yeni gelen göçmenlerle şehirleşen Türkler arasında kültür farklılaşmasından doğan bazı hoşnutsuzluklar başgöstermiştir.¹³ 1240 yılında patlak veren **Babai** ayaklanmasının önemli sebeplerinden biri de budur.¹⁴ Bununla birlikte bu tür hoşnutsuzluklar yeni değildir. Aynı hoşnutsuzluklar Büyük Selçuklular'da da yaşanmıştır.¹⁵

II.Kılıçarslan döneminde sosyal refahın artması ve Türkmenlerin şehirleşmeleri bu hoşnutsuzlukları azaltmıştır. Türkmenlere karşı ılımlı bir politika izleyen sultan, onların Bizans'a karşı gerçekleştirdikleri devletten habersiz sınır ötesi hareketlere, ahdi bozmuş durumuna düşmek pahasına da olsa ses çıkarmamıştır. Böylece batıya doğru genişleme hızlanmıştır.¹⁶ Bizans ve Haçlılar'la yapılan savaşlarda zarar gören

⁹ Tuğrul Bey'in hem Mervanileri korumak, hem de onları sıkıştıran Türkmenleri Anadolu'nun fethine kanalize etmeye çalışması bunu göstermektedir. Turan, age, 16-17

¹⁰ Uzunçarşılı, age, I, 4: Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, 40; Barkan, agm, 280

¹¹ Uzunçarşılı, age, I, 76; Turan, age, XXVII-XXVIII; Çetin, age, 106-107

¹² Barkan, agm, 281; Çetin, age, 72-73

¹³ Barthold, W, M. Fuad Köprülü, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Ankara, 1984, s.66; Cahen, age, 67; Togan, age, 217; Ocak, *Babailer İsyanı*, 65, 135

¹⁴ Babai İsyanının geniş bir tahlili için bkz. Ocak, age. İsyanın ahilerle ilişkisi için bkz. Bayram, Mikâil, *Ahi Evran ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*, Konya, 1991, s.84

¹⁵ Çetin, age, 217. Ayrıca Nizamülmülk'ün ifadeleri de bunu teyid etmektedir: "*Türkmenlerden her ne kadar bikkınlık gelmişse de sayıları fazla olduğundan ve devletin kuruluşunda çok hizmet ederek sıkıntı çektiklerinden, hepsi akrabadırlar ve bu devlet üzerinde hakları vardır. Çocuklarından bir kişinin ismi tesbit edilerek, devamlı meşgul olması için sarayın 1000 kölesinin silah ve hizmet öğretimi ona verilmelidir. Böylece insanlarda birlikte otururlar, gönülleri ısınır ve köleler gibi hizmet ederler. Neticede yaratılışlarında olan nefret ortadan kalkar. İhtiyaç hasıl olduğu zaman, işaret edildiği an, 5000-10000'i atlarına binip köleler gibi tehzatlanarak hizmete koşarlar. Bu devletin hizmetlerinden de nasipsiz olmazlar. Melik'in onlara karşı sevgisi artar, onlar da bundan memnun olurlar.*" Nizamülmülk, *Siyasetname*, (trc. Nurettin Bayburtluğil), İstanbul, 1987, s.149

¹⁶ Turan, age, 215 vd., 266, 477. Selçuklu elçilerinin Almanlara, Türkmenlerin sultanla bile savaşmaktan çekinmeyeceklerini söylemesi ilginçtir. age. 222

Türkmenlerin kalkındırılması için yeni yerleşim merkezleri kurulmuş, bu fedakâr gurupların yüksek refah düzeyi Alaaddin Keykubad'ın ölümüne kadar sürmüştür.¹⁷

Sultan Sencer'in Karahitay ve Oğuzlar'a yenilmesi ve daha sonra da Moğollar'ın ilerlemesiyle Anadolu yeni yeni göçlerle karşı karşıya kalmıştır. Moğollar'dan kaçan Türkmenler batıya yönelmiş, böylece yeni topraklar ele geçirmişlerdir.¹⁸ Moğol baskısına karşı ahilerle birleşip başkaldırıda bulunan Türkmenlere karşı Moğollar, Selçuklu sultan ve emirlerini cepheye sürerek, onların İslâmi cihad iddiasını önlemek istemişlerdir.¹⁹

Moğollar tarafından kurulan İlhanlı yönetimi sırasında görev yapan Muinüddin Pervane uyguladığı siyasetle hem Moğollar'ı, hem aydınları, hem Türkmenleri kazanmış, ancak Türkmenleri kötüleyen ifadeler kullanmaktan da çekinmemiştir.²⁰

Moğol baskısının azalmasından sonra ortaya çıkan ilk Türkmen beyliklerinden Karamanoğulları, işgal güçlerine karşı cihadın temsilcisi olmuşlardır.

Kurulan Türkmen beyliklerinden biri de *Kayı Boyu*'na mensup Osman ve Orhan Bey'lerin başında bulunduğu beyliktir. Onlar da önceden İlhanlı hakimiyetindeyken, bir otorite boşluğundan yararlanıp bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Moğol istilasından sonra Türkmenlerin çabucak toparlanarak beylikler kurabilmeleri, Moğollar'ın işgal ettikleri bölgelere yerleşmemeleriyle açıklanabilir.²¹

¹⁷ Turan, age, 429

¹⁸ Turan, age, 508. Bu arada Türkmenlerin, düşman eline geçse bile yerleştikleri bölgelerden ayrılmadıkları anlaşılmaktadır. Bunun örnekleri olarak gösterilebilecek iki il, İznik ve Bursa'dır. Çetin, age,94

¹⁹ Turan, age, 602

²⁰ Turan, age, 557. Pervane'nin Türkmenlerle ilgili şöyle bir sözü nakledilir: "***Bundan sonra Horasanlılar bu memlekete hakim olacaklardır. Onlarla yaşamının ne faydası vardır!***" Turan, age, 553

²¹ Şeker, age, 156

2. TÜRKMEN GÖÇLERİNİN SONUÇLARI

Selçuklular'ın Gazneliler karşısında başarılı olması²² yanında Anadolu Selçuklu Devleti'nin sosyal ve ekonomik gelişimi,²³ Türkmen göçleriyle açıklanmaktadır. Ne garip bir tecellidir ki, aynı devletin yıkılmasına sebep olarak gösterilen *Babai* ayaklanması da bir Türkmen hareketidir.

Göçlerin asıl etkisi Anadolu topraklarının Türkleşmesi ve İslâmlaşması olmuştur. İslâmlaşmadaki coğrafi sıralama bile bunu göstermeye yeterlidir. Bozkır kavmi olan Türkmenler, daha çok ovalara yerleştikleri için Anadolu'nun en son İslâmlaşan kesimleri dağlık bölgelerdir.²⁴

Anadolu'nun İslâmlaşması sırasında Türkmenleri harekete geçiren en önemli dinamik tasavvuttur. Türkmen dervişlerinin açtıkları tekkeler İslâmlaşmayı hızlandırıcı faktörlerden biri olmuştur. Yerli halkın hristiyanlıktaki zaafı yüzünden İslâmlaşmaya başlaması, süreci daha da hızlandırmıştır.²⁵

Türkmenlerin tekkelerden başka köyler de kurmaları, hatta yer yer kurulan bir köye aynı zamanda tekke açmaları da İslâmlaşma açısından son derece önemli sonuçlar vermiş, bu çerçevede "köy kuran dervişler" denebilecek bir derviş tipi ortaya çıkmıştır.

Bugün Anadolu'nun çeşitli yerlerinde bulunan *Kızılbaş*, *Çepni* veya *Çetni* denen kesimlerle²⁶ yörüklerin de Türkmenlerin devamı olduğu bilinmektedir.

²² Şeker, age, 70

²³ Köprülüzade, agm, sy.3, s.385; Turan, age, 279; Pamuk, age, 25

²⁴ Şeker, age, 106

²⁵ Çetin, age, 159-160

²⁶ Babinger, agm, 206-207

3. TÜRKMENLER VE TASAVVUF

Türkmenlerin İslâm öncesi inançlarını korudukları kanaatinde olan araştırmacılar bulunduğu gibi, onlara haksızlık yapıldığını düşünenler de vardır.²⁷ Buna paralel olarak, Anadolu'daki İslâmlaşmada "heterodoks" dervişlerin daha etkili oldukları söyleyenler varsa da, Türkmenlerin tamamının ya da çoğunluğunun ehli-sünnet dışı tarikatlara girmiş olamayacağı da söylenmektedir.²⁸ Tüm bu tartışmalara rağmen, İslâmlaşmada Türkmenlerin açtıkları tekkelerin birinci derecede etkili olduğu kesindir.

Son derece sade ve içten bir tasavvuf anlayışına sahip olan Türkmenlerin, genellikle kâinatı inceleyerek Hakk'a ermeyi esas alan afakî metodu benimsemeleri yüzünden, zaman zaman Mevlevilik gibi enfüsî ekollerle çatıştıkları söylenir.²⁹

B.XIV-XV. YÜZYILLARDA ANADOLU'DAKİ DÜŞÜNCE ORTAMI

1. İLİM VE DÜŞÜNCE HAYATI

XIII. yüzyıla kadar Anadolu'daki ilim ve düşünce hayatını besleyen merkezler doğuda Maverâünnehr, Horasan ve kısmen Harezm, güneyde Irak, Suriye, Mısır ve Hicaz, batıda Mağrib ve Endülüs'tür. Doğudan Fahreddin Razi (ö.606/1209) ve talebelerinin temsil ettiği *kelamî düşünce* ile Sühreverdi-i Maktul (ö.587/1191) ve

²⁷ Türkmenlerin eski inançlarını korudukları ve şiîliğe meyilleri için bkz. Köprülüzade, agm, sy.2, s.297, 302, 311; "Bektaşiliğin Menşe'leri", Türk Yurdu, sy.8, s.126; *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, 47-48; Turan, age, 421; Ocak, age, 38-41; Cahen, age, 245. Türkmenlere haksızlık yapıldığı kanaati için bkz. Gölpınarlı, *Alevi-Bektaşî Nefesleri*, İstanbul, 1992, s.85; Bayram, Mikâil, *Bacıyan-ı Rum*, Konya, 1987, s.13-14, *Evhadiye Tarikatı*, Konya, 1993, s.88-97

²⁸ Bu konudaki tartışmalar için bkz. Babinger, agm, 197; Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, 79, 102, 108; Ocak, age, 50; *Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul, 1983, s.66;

"Bazı Menakıbnamelere Göre XII-XV.Yüzyillardaki İhtidarlarda Heterodoks Şeyh ve Dervişlerin Rolü", Osmanlı Araştırmaları, s.42; Çetin, age, 165-166, 247; Kara, Mustafa, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, II, İstanbul, 1993, s.58 vd.

²⁹ Bayram, *Evhadiye Tarikatı*, 74-76; "Anadolu'da İslâmlaşma Süreci ve Zaaflar", Haksöz, Temmuz, 1993, sy.28, s.28-29

öğrencileri tarafından temsil edilen *ışrakî düşünce* yanında, batı ve güneyden İbn Arabî(ö.638/1240)'nin temsilcisi bulunduğu *vahdet-i vücud düşüncesi* bu toprakları etkisi altında almıştır. Sonraki yıllarda vahdet-i vücud düşüncesi ışrakî düşünceyi geride bırakmıştır.

Anadolu Selçukluların döneminde, Türkmenlere gösterdiği geniş müsamaha ile tanınan sultan II.Kılıçarslan'ın tekfir edilmeyi göze alarak hür düşünce ve felsefeyi desteklemesi,³⁰ ilim ve düşünce hayatının gelişmesini sağlamıştır. Şihabeddin Sühreverdi'nin *Pertevname* adlı eserini ona sunmuş olması³¹ tasavvufi düşünceye de açık olduğunu göstermektedir.

Kültür hayatının gelişmesinde Konya, Kayseri, Sivas, Aksaray, Kırşehir, Amasya, Niğde, Tokat, Niksar, Ankara ve Erzurum'daki cami, medrese, imaret, hastane, kervansaray, han ve zaviyeler gibi kültürel ve sosyal kurumların da etkisi inkar edilemez.³²

Moğol istilası büyük tahribata yol açmasının yanı sıra Anadolu'daki kültür hayatını canlandırmıştır.³³ Bu işgal, yeni Türkmen göçlerine neden olduğu gibi, pek çok alim ve mutasavvıfın bu topraklara gelmesini de sağlamıştır. Şiiliğin de bu istila sonucu Anadolu'da yayılma istidadı gösterdiği ifade edilmektedir.³⁴

Moğol baskısının zayıflamasıyla ortaya çıkan beylikler döneminin en önemli özelliği, yazılan eserlerin Türkçe olması ve bu dilin zenginleşmesidir.³⁵

Bu yüzyıllarda akla daha çok önem veren İran ve Türkistan eğitim kurumlarıyla, nakle verdikleri önemle tanınan Mısır ve Suriye medreseleri Anadolu'daki eğitim kurumlarından daha ileridir.³⁶

³⁰ Turan, age, 231,232

³¹ Turan, age, 218 .Bu eserin oğullarından birine sunulmuş olması ihtimali de vardır. Cahen, age, 248

³² Uzunçarşılı, age, I, 284; Çetin, age, 203

³³ Barthold-Köprülü, age, 62 vd.; Togan, age, 116 vd., 220 vd.; Çetin, age, 214-215

³⁴ Çetin, age, 163. Anadolu'daki şiî kültürün mahiyeti için bkz. Köprülüzade, "Anadolu'da İslâmiyet" sy.4, s.460 vd., *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, 100; Uzunçarşılı, age, I, 265; Ocak, "Anadolu", 111; Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 242-244; Öztürk, *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar*, 201, 204, 213; Cebecioğlu, Ethem, *Hacı Bayram Veli*, Ankara, 1991, s.9

³⁵ Uzunçarşılı, age, I, 20

İznik'teki *Orhaniye Medresesi* Osmanlılar tarafından kurulan ilk medrese olarak bilinir. İlk başmüdürrisi Davud-ı Kayserî (ö.751/1350) olan bu medrese, Bursa medreselerinin gelişmesiyle XV. yüzyıl sonlarında eski önemini kaybetmiştir. Edirne, bir ara Balkan fetihlerine üs olması sebebiyle kültürel bakımdan da önem kazanmış, sonraları İstanbul'da kurulan medreseler birinci sıraya yükselmiştir.³⁷

Sözü edilen yüzyıllar Anadolu'da her ilim hakkında kitapların yazılmaya başlandığı yüzyıllardır.³⁸ XIII. yüzyılda Ahi Evran (ö.660/1262) tarafından Şafîi fihhına göre ve Farsça olarak yazılan *Menahic-i Seyfî* adındaki ilk ilmihali, yaklaşık yüzelli yıl kadar sonra Kutbeddin İznikî (ö.821/1418)'nin Türkçe olarak yazdığı *Mukaddime* adlı ilmihali izlemiştir.³⁹

İlk Osmanlı vukuatını babasından naklen kaydederek Osmanlılar'da tarih yazımı geleneğini başlatan Yahşi Fakih, Orhan Gazi'nin imamı olan İlyas Fakih'in oğludur.⁴⁰ Dursun Fakih ve Mağanoğlu da nazımda ilk akla gelen isimlerdir. Türkçe'nin tüm beyliklerde resmi olması⁴¹ ve bu kültür hamlesinin II.Murad döneminde hızlanması, Anadolu'daki kültürel ve siyasi birliğin sağlanmasına zemin hazırlamıştır.⁴²

Yıldırım döneminde yaşayan şair Kütahyalı Şeyhoğlu Mustafa'nın Türkçe'ye Arapça ve Farsça kelimelerin girmesi konusunda ilk adımı attığı söylenir. Dönemin diğer şairleri ise Kütahyalı Ahmedî, onun izleyicisi Şeyhî, Ahmed Daî, Atayî ve Cemalî'dir. II.Murad döneminde başlayan sanatı ve sanatçıları himaye politikası da şiir

³⁶ Uzunçarşılı, age, I, 265. Orhan Bey'in Geyikli Baba'ya şarap göndermesi de Osmanlı alimlerinin zayıflığıyla açıklanır. Hatta Seyyid Şerif Cürcanî'nin de Anadolu'daki ilim seviyesini beğenmediği söylenir. Togan, age, 371-373

³⁷ Uzunçarşılı, age, I, 266-268

³⁸ Bu eserlerin bir kısmı için bkz. Uzunçarşılı, age, Ankara, 1983, I, 536-538

³⁹ Çetin, age, 217-219. İznikî'nin ilmihali için bkz. BEEK, Genel, 217. Bilgi için bkz. Ökstüz, Yusuf Ziya "Kutbüddin b. Muhammed İznikî ve Mukaddime-i Kutbüddin" Tayyip Okıç Armağanı, Ankara, 1978

⁴⁰ Kepecioğlu, Kâmil, *Bursa Kütüğü (BK)*, BEEK, Genel, 4521, IV, s.340

⁴¹ Uzunçarşılı, age, I, 271-272

⁴² Uzunçarşılı, age, I, 271; Atlansoy, Kadir, "Tarih İçinde Bursa'nın Gelişimi", Yedi İklim, Temmuz, 1993, Bursa Özel Sayısı, sy.40, s.61. Türkçeye dönüş, Türklerin başka bir dil bilmemesiyle de açıklanmaktadır. Togan, age, 384

başta olmak üzere sanatların gelişmesine yardımcı olmuş, Kanunî döneminde doruk noktasına çıkan bu devlet politikası, devletin son yüzyıllarına kadar sürmüştür.⁴³

2. TASAVVUFÎ HAYAT

a. Genel Görünüm

XIII. yüzyılda ilmi hayatta yeniliklerin sona ermesi ve şerh döneminin başlamasıyla bir durgunluk yaşanırken, tasavvufî hayat büyük bir canlılık kazanmıştır. Sonraki yüzyıllar, tarikat pîrlerinin bu yüzyılda yolunu açtığı tarikatların kurulmasına sahne olacaktır.

Anadolu tasavvuf ve tekke hayatını etkileyen coğrafya, Buhara, Semerkand, Bağdat, Şam ve Mağrib'dir. Ancak Anadolu'da bu merkezler aynen taklit edilmemiş, yeni yeni sentezler oluşmuştur.

Bu yüzyıllarda Horasan tasavvuf ekolü etkisiyle teşkilatlanmış fütüvvet gurupları da önemli bir yere sahiptir.⁴⁴ *Alp Erenler* ve *Gaziyan-ı Rum*'la da ilgileri olduğu bilinen bu guruplar, aslında Irak ve Horasan'da yaygın durumdadırlar. Melametle de ilişkisi bulunan fütüvvet hareketi ahiliğin temelini oluşturmaktadır.⁴⁵

XIII. yüzyıl mutasavvıflarına bakıldığında şu isimlerle karşılaşılır: Mevlânâ Celaledin Rumî (ö.672/1273), İbn Arabî (ö.638/1240), Sadreddin Konevî (ö.673/1273), Şems-i Tebrizî (ö.645/1247), Şihabeddin Sühreverdî (ö.632/1236), Necmeddin Dâye (654/1256), Evhadeddin Kirmanî (ö.635/1237), Ahi Evran (ö.660/1262), Yunus Emre (ö.743/1342).

Bu yüzyıllarda yazılan en önemli eserlerse şunlardır: İbn Arabî'nin *Fütuhât-ı Mekkiye* ve *Fususul-Hikem*'i, Mevlânâ'nın *Mesnevî*, *Divan-ı Kebir* ve *Fihî ma Fih*'i,

⁴³ Uzunçarşılı, a.g.e, I, 271-273

⁴⁴ Fütüvvet için bkz. Gölpınarlı, "İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları", İÜİFM, sy.1-4, Ekim, 1949, Temmuz, 1950; Çağatay, Neşet, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara, 1974, s.9vd.

⁴⁵ Melamet için bkz. Gölpınarlı, *Melamilik ve Melamiler*, İstanbul, 1992; *100 Soruda Tasavvuf*, İstanbul, 1985; Kara, Mustafa, "Melametiye", Ülgener'e Armağan, İstanbul, 1987, s.561 vd.

Konevî'nin *Nusus, Fukuk ve Risaletü'l-Vücuda*'u, Ömer Sühreverdi'nin *Avarifü'l-Maarif*'i, Necmeddin Dâye'nin *Mirsadü'l-İbad*'ı.

Suflerin yalnızca halk tabakası değil, aydın tabaka üzerinde de etkileri vardır. Devlet adamlarından bazıları onlara saygı ve itibar göstermişlerdir. I.Keykavus'un İbn Arabî müridi olduğu söylenir.⁴⁶ *Sühreverdiye*'nin kurucusu olan Ömer Sühreverdi'nin de Halife Nâsır'ın diplomatik işlerini yürütürken fütüvvet hareketini Anadolu'ya yaydığı bilinmektedir.⁴⁷ Selçuklu sultanları saygı duydukları şeyhlere tekkeler açarak vakıflar tahsis etmişlerdir.⁴⁸ Ancak resmi otoritelerin, dervişlerin halk üzerindeki etkilerinden yararlanmak istedikleri, hatta onları casus olarak kullanmak da dahil olmak üzere çeşitli hizmetlerde kullanmayı düşündükleri de olmuştur.⁴⁹

Anadolu'daki İslâmlaşmayı hızlandıran tekkelerin ilk olarak Türkler tarafından kuruldukları sanılmaktadır.Hatta bu dönemde Anadolu'yu dolduran pek çok Türkmen şeyhinin kabri ziyaretgâh haline gelmiştir.⁵⁰ Türkler hayatın her sahasında hizmet veren zaviyeleri açmakla hayatı zaviyeler çevresinde kurup örgütlemişlerdir.⁵¹

Osmanlılar'da zaviye işletimi daha sistemli hale getirilerek "özel teşebbüs"e destek verilmiş, ancak hizmet aksaması, yolsuzluk, kötüye kullanma, tekelcilik gibi durumlara karşı sıkı sıkıya da denetlenmiştir.⁵² Bu dönemde *zaviyeli cami* tipi geliştirilerek medereseyle tekke birleştirilmiştir. Bu mimari tipine sonraki yüzyıllarda ihtiyaç duyulmadığından, bu tip cami inşası terkedilmiştir.⁵³ Fatih döneminde

⁴⁶ Togan, age, 205. Onun Konevî'nin babası olan Necmeddin İshak'ın müridi olduğu da söylenir. Turan, age, 320,326

⁴⁷ Turan, age, 330

⁴⁸ Köprülüzade, agm, sy.2, s.293. Bu zaviyeler etrafında oluşan güçlü şeyh aileleri için bkz. Köprülü, "Orta Zaman Türk-İslam Feodalizmi", Belleten, 1941,V, s.319-334; Ocak, *Babailer İsyanı*, 43

⁴⁹ Nizamülmülk, age, 110. Nizamülmülk'ün ifadelerinde dikkat çekici bir başka husus yalnızca askeri ve siyasi casusluğa değil, fikir, bilim ve teknik casusluğuna da önem vermesidir.

⁵⁰ Çetin, age, 179

⁵¹ Barkan,Ö.Lütfi, Meriçli,Enver, *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri*, I, Ankara, 1988, 134. Tekke ve zaviyeler hakkında geniş bilgi için bkz.Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, İstanbul, 1990; Ocak, "Zaviyeler", Vakıflar Dergisi, XII, Ankara, 1978, s.247 vd.; Ocak,A.Y., Faruki,S. "Zaviye" İA, İstanbul, 1986, XIII, s.468-476; Köprülü, "Ribat", Vakıflar Dergisi, II, 273 vd.

⁵² Barkan, agm, 299,302

⁵³ Zaviyeli cami tipinin tekke üzerindeki medrese denetimi olduğu kanaati için bkz.Yenişehirlioğlu, agm, 1349-1350

zaviyelere daha önceden verilen imtiyazların kısıtlandığı ve bu kurumların yıldızının söndüğü anlaşılmaktadır.⁵⁴

Tasavvufu Selçuklular'dan daha farklı algıladıkları söylenen Osmanlılar,⁵⁵ dervişlere devlet hizmetinde mühim görevler vermişlerdir. Biri tekkenin, diğeri medresenin temsilcisi sayılan Şeyh Edebalî ve Dursun Fakih,⁵⁶ devlet nüfuzunu da temsil etmektedirler. Şeyh Edebalî başkanlığında başlayan ahi etkisi Fatih dönemine kadar sürecektir. İznik *Orhaniye Medresesi*'nin ilk başmüderrisi Kayserî gibi, bu medreseden yetişen Yıldırım'ın şeyhülislâmı Molla Fenarî'nin de medrese-tekke sentezinin en mühim şahsiyetlerinden biri olduğu kabul edilmektedir.⁵⁷

Osmanlılar'da fetret devrine sebep olan Timur'un da şeyh ve dervişlere saygı gösterdiği, ordusunda şeyh ve dervişler bulunduğu belirtilmektedir.⁵⁸ Bu fetret devrinde patlak veren meşhur Şeyh Bedreddin isyanı da farklı biçimlerde yorumlanmaktadır.

Fazlullah Esterâbâdi(ö.796/1394)'nin önderliğini yaptığı *Hurufilik* ise II.Mehmed dönemindeki ihtilalci karakterini değiştirmiş, fikri bir akım ve tasavvufi bir neşve olarak varlığını sürdürmüştür.⁵⁹

Bu yüzyıllarda yazılan eserler arasında Aşık Paşa'nın *Garibname*'si başta gelmektedir. Türkçe olarak yazılan bu eser o dönem Osmanlı toplumunun harcıdır. Süleyman Çelebi'nin "Mevlid" adıyla meşhur olan *Vesiletü'n-Necat* adlı eserine kaynaklık etmesi yönüyle daha bir önem kazanmaktadır. Eflâki'nin *Menakıbü'l-Arifin*'i yazılmış, Yunus ve Sultan Veled divanları da bu yüzyılda yayılmaya

⁵⁴ Ocak, agm, 258, 259

⁵⁵ Selçukluların tasavvufu ferdi kurtuluş amacı olarak görmelerine karşılık Osmanlılar cihad anlayışının temel dinamiği olarak görmüşlerdir. Turan, age, 653. Ayrıca bkz. Tarih-i Osmani Müderrisi Arif, "*Devlet-i Osmaniye'nin Te'sisi ve Tekarrürü Devrinde İlim ve Ulema*" DFEFM, sy.2, Mayıs, 1332, 144. Osman Gazi'nin kendisine sultanlık müjdelendikten sonra, güvence isteyen Abdal Kumral'a kılıcını vermesi meşhurdur. Aşıkpaşazade, *Tevarih-i Âl-i Osman*, İstanbul, 1332, s.7

⁵⁶ Kepecioğlu, Kâmil, *Bursa Kütüğü(BK)*, BEEK, Genel, 4521, I, 395; Turan, age, 653. Dursun Fakih Osman Gazi'nin bağımsızlığı anlamına gelen ilk hutbeyi okumasıyla tanınır.

⁵⁷ Uzunçarşılı, age, Ankara, 1983, s.591

⁵⁸ Köprülüzade, agm, sy.4, s.458-460

⁵⁹ Taşköprizade, *Şakâyiğ-i Nu'maniye*, (Hazırlayan Ahmet Subhi Furat), İstanbul, 1985, s.60-61; *Şakâyiğ-i Nu'maniye ve Zeyilleri*, (Hazırlayan Abdülkadir Özcan), I, İstanbul, 1989, s.82-83; Gündüz, age, 31-32; Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 249-250

başlamıştır. Baba İlyas'ın torunu olan Elvan Çelebi'nin *Menakıb-ı Kudsiyye*'si bu dönemde yazıldığı gibi,⁶⁰ Şeyh Bedreddin'in *Vâridât*'ı da yüzyılın unutulmayacak eserlerindedir.

XV. yüzyılda yazılan meşhur eserler arasında, Eşrefoğlu Rumî'nin *Müzekki'n-Nüfus*'u, Hatiboğlu'nun *Hacı Bektaş Vilâyetnamesi*, Karahisarlı Kasım'ın *Mirsadü'l-İbad Tercümesi*, Yazıcıoğlu Muhammed'in *Muhammediye*'si ve Ahmed Bican'ın *Envârü'l-Âşikin*'i halk üzerinde derin bir etki yapan ve yüzyıllarca tutulan eserlerdir.

Kuruluş döneminin meşhur dervişleri arasında Abdalân-ı Rum denen Geyikli Baba, Abdal Murad, Abdal Musa, Postinpüş Baba yanında, Şeyh Edebali'nin temsil ettiği Ahiler ilk sırayı almaktadır. Sonraki yıllarda yetişen dervişler arasında Emir Sultan, Somuncu Baba adıyla meşhur olan Hamidüddin Aksarayî, onun müridi Hacı Bayram Velî, onun yetiştirdiği Ak Şemseddin, Ak Bıyık, Eşrefoğlu Rumî, Anadolu'ya daha sonra gelen Abdülâtif Kudsî sayılabilir.

b. Tarikatlar

Anadolu'ya gelen tarikatlar arasında sayılabilecek Ahmed Yesevî (ö.560/1165) tarafından kurulan *Yeseviye*,⁶¹ Necmeddin Kübra (ö.618-1219), tarafından kurulan *Kübreviye*, Şihabeddin Sühreverdî (ö.632/1236) tarafından kurulan Sühreverdîye, dolaylı etkileri bulunan, fakat yayılamayan tarikatlardır.

Anadolu'da yayılan tarikatlar arasında ise Ahmed er-Rifâî(ö.578/1183)'nin kurduğu *Rifaiye*, Abdülkadir Geylanî(ö.562/1160)'nin kurduğu *Kadiriye*, bunların yanında *Kalenderiye*, *Haydariye*⁶² sayılabilir. Ayrıca ilk zamanlardan beri Anadolu'da

⁶⁰ *Menakıb-ı Kudsiyye* neşredilmiştir. Hazırlayanlar Ahmet Yaşar Ocak, İsmail E. Ertünal, İstanbul, 1984

⁶¹ Yeseviye hakkında geniş bilgi için bkz. Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, "Ahmed Yesevi", İA, I, s.213 vd. Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, II, 35 vd. Bursa'da da bu kültürün izlerini taşıyan *Behcetü'l-Hadaik* adlı bir vaaz kitabı vardır. BEEK, Kurşunluoğlu, 99. Eserin İsmail Hakkı Ertaylan tarafından tıpkı basımı yapılmıştır (İstanbul-1960).

⁶² Kalenderi-Haydari gurupları için bkz. Ocak, *Kalenderiler*, Ankara, 1992

yaygın biçimde bulunan, kurucusu Ebu İshak Kâzerunî (ö.963/1034)'ye nisbetle *İshakiye* de denen *Kâzeruniye* Bursa'ya Seyyid Natta' ile gelmiştir.⁶³

Anadolu'ya gelip Bursa, İstanbul, Konya, Karaman, Merzifon, Tosya, Eğridir ve hatta Rumeli-Ferecik'te yayılan Zeyneddin Hafi (ö.838/1435)'nin⁶⁴ kurduğu *Zeyniye*, kendilerine "*Zeyniyenin Abadilesi*" denen⁶⁵ Abdüllatif Kudsî (ö.856/1452) tarafından Bursa, Konya ve Karaman'a, Abdürrahim Merzifonî (ö.850/1446)⁶⁶ tarafından Merzifon'a, Şeyh Abdülmü'tî tarafından da Kuzey Afrika'ya taşınmıştır.⁶⁷

Bir tarikat kurucusu olmadığı halde İbrahim b. Edhem (ö.161/778)'e nisbet edilen *Edhemiye* ise Ali Mest-i Edhemî, Davud Dede ve Çerağlı Dede ile Bursa'ya gelmiştir. Vahdet-i vücud ve hurufi etkiler altında olduğu söylenen bu tarikatın sünnî veya şîî karakter taşıdığı tartışılmıştır.⁶⁸ Bu tarikatın silsilesi de şimdilik belli değildir. Anadolu'da fazla tutunamamıştır.

Tüm bunlardan başka Anadolu'da doğan tarikatlar da vardır. Bunlar arasında *Mevleviye* ve *Bektaşîye* ilk sırayı almaktadır. Bunlardan başka *Erdebil Sufileri* ve *Erdebiliye* gibi isimlerle tanınan *Safeviye*, Hamidüddin Aksarayî ile Anadolu'ya gelmiş, ancak bir süre sonra İran'da yayılarak bu toprakların şiileşmesine sebep olmuştur. Başlangıçta sünnî bir tarikat olan *Safeviye*'den Hacı Bayram Velî etkisiyle ayrılan bir kol *Bayramîye*'yi oluşturmuştur. Eşrefoğlu Rumî (ö.874/1469) de *Kadirîye*'yi Anadolu'ya getirerek *Eşrefîye* kolunun kurucusu olmuştur.

⁶³ Kâzeruniye hakkında toplu bilgi için bkz.Kara, age, II, 13 vd.; Köprülü, "*Ebu İshak Kâzerunî ve Anadolu da İshaki Dervişleri*", Belleten, XXXIII, 225-232. Bursa'daki tekkenin vakfiyesi için bkz.Erzi.H.Adnan, "*Bursa'da İshaki Dervişlerine Mahsus Zaviyenin Vakfiyesi*", Vakıflar Dergisi, II, s.423. Merkez dergâh postnişinlerinden Muhammed b. Abdülkerim'in Arapça olarak yazdığı *Ebu İshak Menakıbnamesi*, Mahmud b. Osman tarafından Farsçaya (bkz. Süleymaniye,Ayasofya,3254), Şevki mahlaslı Muhammed b. Ahmed tarafından da Türkçeye(Süleymaniye,Es'ad Efendi,2429) çevrilmiştir. Bilgi için bkz.Kara,age, II, 13-14

⁶⁴ Zeyniye için bkz.Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, İstanbul, 1990, I, s.85 vd. Hafi'nin Bursa'da bazı eserleri de bulunmaktadır. *Risale-i Kudsîyye, Vasiyyetü'l-Arifin* gibi isimlerle anılan *el-Vesâyâ* en ünlü olanıdır. BEEK, Ulucami, 1695/4 ve 1700/1. Diğer eserleri *Şerhü'l-Menazili's-Sairin*, BEEK, Orhan, 641; *Risale fi's-Sülûk* (oğlu Ahmed Semerkandî için yazmış), BEEK, Ulucami, 1695/10. Ayrıca Abdürrahim Merzifonî'ye yazdığı icazetname sureti de BEEK, Ulucami, 1695/11'dedir.

⁶⁵ Taşköprizade, age, 70; *Şakâyk ve Zeyilleri*,I, 90, II, 63

⁶⁶ *Şakâyk ve Zeyilleri*, II, 198; Bursalı M.Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, İstanbul, 1333, s.43

⁶⁷ Taşköprizade, age, 70; *Şakâyk ve Zeyilleri*, 90

⁶⁸ Edhemiye hakkında bilgi için bkz.Uludağ, Süleyman, "*Edhemiye*", DİA, İstanbul, 1994, X, s.421-422. Bu tarikatın Anadolu'da bir ara yayıldığı anlaşılmaktadır. Kara, age, II, 24

Ömer Ekmeleddin Lahicî (ö.800/1397) tarafından kurulan *Halvetiye* ise ikinci pir Yahya Şirvanî (ö.862/1458) ve müridi Dede Ömer Ruşenî (ö.885/1480) tarafından sonraki yıllarda Anadolu'ya girecek ve büyük rağbet görecektir.

c. Anadolu Erenleri

Anadolu'da bulunan dervişler Aşıkpaşazade tarafından dört guruba ayrılmaktadır. *Anadolu Erenleri* diye de adlandırılabilir bu zümreler şunlardır: *Gaziyan-ı Rum, Ahiyan-ı Rum, Bacıyan-ı Rum, Abdalan-ı Rum.*

aa. Gaziyan-ı Rum

*Anadolu Gazileri*⁶⁹ diye Türkçeleştirilebilecek olan bu ifadeyle kastedilen uçlardaki dinî-askerî teşkilattir. Bizanslılar'la sürekli mücadele halinde olan bu mücahitlerin temeli Tuğrul Bey ve Alp Arslan'a dayanmaktadır.⁷⁰ *Gazi* diye anılan ve hakkında menakıbnameler de bulunan en ünlü Selçuklu komutanları Danişmendoğlu Melik Ahmed Gazi ile Mengüçük Gazi'dir.⁷¹

Aydınoğulları'nın denizciliğe verdiği önem, bu gazilerin deniz savaşlarında da büyük hizmetler vermesine imkân sağlamıştır.⁷² Anadolu'nun fethini sağlayan bu gazi teşkilatının adı Viyana'ya uzanan fetihlerde Yeniçeri ordusuna isim olurken bir değişikliğe uğramıştır: *Gaziyan-ı Hacı Bektaş-ı Veli.*⁷³

⁶⁹ *Gazi* kelimesinin medrese etkisi altındaki uç beyleri arasında kullanıldığı, medrese etkisinden uzak uç beyleri arasında ise *Alp* kelimesinin kullanıldığı söyleyen Köprülü, Aşıkpaşazade'nin *Gazi* ifadesiyle Alpleri kastettiğini savunur. *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, 84-88. Oğul Köprülü ise önceleri *Türk Alpleri* ve *Alp Gazi* adını alan zümrenin, tasavvuf kültürünün yerleşmesiyle *Alp Erenler* şekline dönüştüğünü söylemektedir. Köprülü, Orhan F., "Alp", DİA, II, İstanbul, 1989, s.525. Ahilerle gazilerin aynı zümre olarak alplerden farklı olduğu görüşü için bkz. Köprülü, age, 89-90. Oysa Osman Bey'e *Gazi*, komutanlarına *Alp* denmesi bu iki kavramın kaynaştığını göstermektedir. Çetin, age, 193. *Abdal, Gazi* ve *Bacıların Alp* adı altında toplanarak İslâmlaşmayı hızlandırdığı da savunulmaktadır. Şeker, age, 134-135.

⁷⁰ Köprülü, age, 84

⁷¹ Çetin, age, 192

⁷² Çetin, age, 194

⁷³ Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, 163

*bb. Ahiyan-ı Rum*⁷⁴

Ahi kelimesinin Arapça veya Türkçe bir kelime olup olmadığı tartışılmıştır.⁷⁵ Fütüvvet etkisi altında gelişmiş bir hareket olan ahilik, fütüvvet gibi genel bir hareket değil, Anadolu'daki Türk çevrelerine özgü bir harekettir.⁷⁶ Ahilik salt bir esnaf teşkilatı olmadığı gibi, yalnızca bir sufi teşkilat da değildir. İktisadi faaliyette bulunan ve *kavîl-şürbî* denen kolu bulunduğu gibi, askeri fetihlerle uğraşan *seyfî* kolları da vardır.⁷⁷ Ahilik XIII.yüzyıl Anadolu'sunda ticaret ve şehirleşmenin gelişmesine paralel olarak yayılmıştır.⁷⁸ Hareketin başında bulunan Ahi Evran debbağlar zümresinin piri sayılır.⁷⁹

Ahiler işadamları olarak bugünkü deyimle "güçlü lobi"ler oluşturmuşlar, devletin güçsüz olduğu zamanlarda müdahalelerde bulunarak krizleri önlemişlerdir.⁸⁰ İslâmlaşmada da çok büyük payları vardır. Dini eğitime verdiği önemle tanınan Ahi Evran, yazılan ilk ilmihal olarak bilinen Farsça *Menahic-i Seyfî* adlı eseri yanında çocuklara din eğitimi vermek için hazırladığı *Ağaz ü Encam* adlı eseriyle de İslâmlaşmaya katkıda bulunmuştur.⁸¹

Anadolu'nun pek çok yerinde zaviyeleri bulunan ahilerin Osmanlı Devleti'ne kuruluş aşamasında büyük hizmetlerde buldukları bilinmektedir. Nitekim Şeyh Edebali'nin hizmetlerinden yukarıda söz edilmişti. Osmanlılar'daki ahi etkisi Fatih dönemine kadar sürmüştür.

⁷⁴ Ahilik için bkz. Çağatay, age; Bayram, *Ahi Evran ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*; Güllü, age, Ekinci, Yusuf, *Ahilik ve Meslek Eğitimi*, İstanbul, 1989

⁷⁵ *Ahi* kelimesinin Arapçada "kardeşim" anlamına gelen kelimedenden çok, Türkçede "cömert, yiğit, kahraman, cengâver" anlamlarına gelen *ahi* kelimesinin değişmiş şekli olduğu kabul edilmektedir.

Bayram, age, 130-131

⁷⁶ Çağatay, age, 54

⁷⁷ Köprülü, age, 90-92; Çetin, age, 245-246

⁷⁸ Çetin, age, 235

⁷⁹ *Şakâvük ve Zeyilleri*, I, 33; Bu da askeri ve sosyal ihtiyaçlara verilen önemi göstermektedir. Çünkü deri, savaş sanayiinde çok kullanılan bir maddedir. Çetin, age, 244

⁸⁰ Çetin, age, 244-246

⁸¹ Bayram, age, 138; Çetin, age, 246-247. Her iki eser de Farsça olup aynı risale içindedir. BEEK, Hüseyin Çelebi, 1184

cc. *Bacıyan-ı Rum*

Farsça adı muhtemelen *fakiregân* olan bu teşkilatın kurucusu olarak Ahi Evran'ın karısı Fatma Bacı gösterilmektedir.⁸² *Bacıyan* ifadesiyle Türkmen kabilelerinin silahlı ve cengaver kadınlarının mı, yoksa ahilerin kadın kollarının mı kastedildiği tartışılmıştır.⁸³ Kadınlarının eğitimiyle ilgilendikleri ve gayri müslim kadınlar arasında İslâmlaşmayı hızlandıran faaliyetlerde buldukları samimiyettedir.⁸⁴

Baycu komutasındaki Moğol baskınından sonra toparlanamadıkları anlaşılan Bacılar'a Aşıkpaşa-zade'nin ismen de olsa yer vermesi etkilerinin gücünü göstermektedir.⁸⁵

dd. *Abdalân-ı Rum*

Abdal kelimesinin çok değişik anlamları verilmektedir.⁸⁶ Bir anlayışa göre abdal, merkezi Suriye'de bulunan kırk kişilik bir *Gayb Erenleri* gurubudur.⁸⁷ Abdallık üzerinde mutasavvıflar çok durmuşlardır.⁸⁸

⁸² Bayram, *Bacıyan-ı Rum*, 13. Habeşistan-Eritre mücahitlerine bağlı kadın kollarının Hz. Peygamberin Habeşistan'a göç eden kızına nazire olarak *Rukiyyeler* diye adlandırılması da *Bacıyan-ı Rum*'u hatırlatmaktadır. Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, 128

⁸³ Cengâver Türkmen kadınlarının kastedildiği görüşü için bkz. Köprülü, age, 94. Ahiliğin kadın kolları olduğu görüşü için bkz. Bayram, age, 36-39, 47-52. Bacıyan kelimesi kaynaklarda "Hacıyan" ve "Bahşıyan" şeklinde de okunmuştur. Köprülü, age, 93-94; Togan, age, 496

⁸⁴ Kadın sanatkârlar kolu olarak görev yapan bu teşkilatın müslüman ve gayri müslim kadınlar arasında eğitim faaliyetleri mevcuttur. Bayram, age, 39, 47-52; Çetin, age, 195-197

⁸⁵ Çetin, age, 195-196

⁸⁶ İslâm'ın doğuşunda varlığı söylenen ve sahih olmadığı ifade edilen bazı hadislere dayandırılan *abdal* adlı topluluk için bkz. Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul, 1981, s. 48. *Abidal* şekliyle Yakutça'da erkek şaman anlamı için bkz. Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, İstanbul, 1989, II, 414. *Heptal* veya *Eftalil* şekliyle Kariük ve Kencine Türklerinin atası sayılan Ak Hunlar'a abdal dendiği görüşü için bkz. Togan, age, 42. Uluborlu ve çevresine yerleşmiş bir Oğuz oymağının adı olduğu kanaati için bkz. Sümer, Faruk, *Oğuzlar*, İstanbul, 1980, s. 631. Fakih ve muhaddislerle *abdal* dendiği için bkz. Uludağ, Süleyman, "Abdal", DİA, I, İstanbul, 1988, s. 59. Orta Anadolu'da çingenelere *abdal* dendiği için bkz. Kara,

Tekkeler ve Zaviyeler, 163-164. Çingenelikle ilgileri olmadığı halde, onlarla karışmaları sebebiyle bu adı aldıkları görüşü için bkz. Köprülü, Orhan F., "Abdal", DİA, I, 62

⁸⁷ Goldziher, İ. "Ebdal", İA, IV, 3-4; Uludağ, agm, 59

⁸⁸ *Fâtuhât*'ta abdal hakkında uzun uzun bilgiler verilir. Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, II, 365; Uludağ, agm, 59. Mevlânâ da "cezbeli derviş" anlamında kendisini abdal sayar. Gölpmarlı, *Mevlânâ Celaleddin*, İstanbul, 1985, s. 65, 235. Köprülü, batınilerde de bulunan benzer nazariyenin iktibas edildiğine dair kesin delil ileri sürülemeyeceğini söylemektedir. age, II, 364. Daha çok meczup ve divane anlamında kullanılmıştır. Köprülü, age, II, 370; Köprülü, Orhan F., agm, 62; Belig de abdalları *Meczuban* başlığı

XII.-XIV.yüzyıllarda abdal, *derviş* anlamında kullanılmıştır.⁸⁹

Abdal kelimesine yakın anlamalı bir sözcük de *behlül*dir. Daha çok mecnun ve meczub dervişlere bu adın verildiği kaydedilmektedir.⁹⁰ Abdallara *kalender*, *torlak*, *ışık*, *şeyyad*, *haydari*, *camî*, *şemsî* isimleri de verildikten başka,⁹¹ Yesevî, Vefaî, Babaî, Bektaşî ve Kalenderî zümrelerle ilişkili oldukları kanaatleri vardır.⁹² *Horasan Erenleri* de denen bu dervişler,⁹³ bu çalışmada ilk olarak ele alınacak dervişlerdir.

Şû-batnî, ibahî, serseri dervişler olduğu söylenen bu zümreler⁹⁴ içinde böyle tiplerin bulunabileceği kabul edilmekle birlikte, fetihlere katılan, yerleşim merkezleri kuran, devletin iskân ve İslâmlaştırma çabalarına katkıda bulunan abdalların tamamının böyle olduğuna hükmedebilmek mümkün görünmemektedir.⁹⁵

İlk Osmanlı sultanları, sıkı sıkıya denetlemekle birlikte, Geyikli Baba, Abdal Murad, Abdal Musa, Doğlu Baba gibi abdallara vakıflar ve köyler bağışlayarak desteklemişlerdir. Anadolu ve Balkan fetihlerine katkıda bulunan abdallar arasında Barak Baba, Seyyid Ali Sultan, Sultan Şucaeddin, Otman Baba gibi isimler de sayılabilir.⁹⁶

altında tanıtmıştır. İsmail Belig, *Güldeste-i Riyaz-ı İrfan ve Vefeyat-ı Danişveran-ı Nadiredan (G)*, Bursa, 1302, s.212-238

⁸⁹ XV.yüzyıllarda *mezcup*, *divane*, daha sonra ise *serseri* ve *ailenci derviş*lere ad olmuştur. Köprülü, age, II, 370; Köprülü, Orhan,F., agm, 62; Kara, age, 163

⁹⁰ Behlül kavramı için bkz.Uludağ, "Behlül", DİA, V, İstanbul, 1992, 351-352; "Behlül-ü Dâna", DİA, V, 352

⁹¹ Köprülü, *Anadolu'da İslâmiyet*, sy.2, s.299; *Edebiyat Araştırmaları*, II, 371; Ocak, *Babailer İsyanı*, 49; *Kalenderiler*, 93. *ışık* kelimesinin *şeyh* kelimesini Türk fonetiğine uyarlama suretiyle ortaya çıktığı ve *ışık* kelimesine dönüştüğü görüşü için bkz.Köprülü, age, II, 383-384. Ocak abdallara *proto-bektaşî* terimini yakıştırır. *Kalenderiler*, 88

⁹² Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, 339; *Osmanlı Devleti'nin Kuruluğu*, 101; Fiğlalı, age, 128-129; Ocak, *Babailer İsyanı*, 170-176; *Bektaşî Menakıbnamelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*, I, *Kalenderiler*, 75, 86, 87,193, 205, 209, 212.

⁹³ Köprülü, agm, sy.3, s.403; age,94. Horasan Erenleri'nin Orhan Gazi'yle ilişkilerini veciz biçimde anlatan Tanpınar şunları söyler:"*Orhan hakikatte Horasan Erenleri'nin silah ve keramet arkadaşıdır. Daha doğrusu o devirden kalan bir çok şey gibi onlar Orhan'ın devamdırlar.*" age, 120

⁹⁴ Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, II, 372, 375; Togan, age, 370-371; Turan, age, 653; Ocak, *Kalenderiler*, 90, 100-101, 115-116

⁹⁵ Barkan, agm, 285

⁹⁶ Ocak, *Bektaşî Menakıbnamelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*, 12, 14-16; *Kalenderiler*, 96-101; *Menakıbnameler*, Ankara, 1992, s.21. Barak Baba'nın Barakfakih köyüne ad olduğu söylenir. Gölpinarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, İstanbul, 1992, s.26; Togan, age, 334; Aslında burası *Barak Fakih* ve yakınlarna aittir. Barkan, age, I, 54

C.XIV-XV. YÜZYILLARDA BURSA

1.EKONOMİK VE SOSYAL DURUM

Az çok tarihle ilgilenen herkesin bildiği gibi, özellikle kuruluş döneminde en önemli Osmanlı merkezi Bursa'dır. Bursa, fetih yılı olan 1326'dan İstanbul'un fethine kadar koruduğu önemini, daha sonra da tamamen kaybetmemiştir. Her zaman için üç önemli Osmanlı merkezinden biridir.⁹⁷ Kısacası, Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemi denince ilk akla gelen şehir Bursa'dır.

Roma ve Bizans döneminde İznik'in Bursa'dan daha gelişmiş olduğu bilinmektedir.⁹⁸ Fakat Bursa, fetihten sonraki kültür ve imar faaliyetleriyle İznik'i geçmiştir.

Başlangıçta Uludağ eteğindeki küçük bir yerleşim merkezinden ibaret olan Bursa, Orhan Gazi ve Nilüfer Hatun'un imar faaliyetleriyle ovaya inmiş ve gelişmeye başlamıştır.⁹⁹ Bu gelişme, I.Murad ve II.Murad dönemlerinde batıya, Yıldırım ve Çelebi Mehmed dönemlerindeyse doğuya yönelerek devam etmiştir.¹⁰⁰

Timur istilası şehirde önemli tahribat yapmış, ilk Osmanlı padişahlarına ait resmi vesikalarla birlikte, muhtemelen bazı telif ve tercüme eserler kaybolmuştur.¹⁰¹ Fetret döneminde tahtı ele geçirmek isteyen şehzadelerin elde tutmak istedikleri iki merkezden biri Edirne, diğeri ise Bursa'dır.¹⁰²

⁹⁷ İnalçık, Halil, "Bursa", DİA, VI, İstanbul, 1992, s.447; *Bilâd-ı Selâse* adıyla bilinen en önemli üç Osmanlı merkezi İstanbul, Bursa ve Edirne'dir. BKL,267

⁹⁸ Ahmet Refik, "Yeşil Bursa Payitaht İken", Yeni Mecmua, Mayıs, 1923. Sy.75, s.162. Bursa'nın 1080'deki İznik fethinden sonra bir ara ele geçirildiği, fakat, daha sonra kaybedildiği bilinmektedir. İnalçık, agm, 447. Bursa'nın gelişimi hakkında derli toplu bilgi için bkz.Atlansoy, Kadir, agm, 57

⁹⁹ Abdülkadir, *Bursa Tarihi Kılavuzu*, Bursa, 1327, s.72; Gökbilgin, M.Tayyib, "Bursa'da Kuruluş Devrinin İlim Müesseseleri, İlim Adamları ve Bursa Tarihçileri Hakkında", Necati Lugal Armağam, Ankara, 1968, 261-262; Atlansoy, agm, 58

¹⁰⁰ Ahmet Refik, agm, 163; Abdülkadir, age, 96-97, 137; Gökbilgin, agm, 262; Atlansoy, agm, 59

¹⁰¹ İnalçık, agm, 446

¹⁰² İnalçık, agm, 446-447

II.Murad döneminde şehir bir ticaret merkezi haline gelmiş ve daha büyük bir önem kazanmıştır.¹⁰³ İstanbul'un fethinden sonraki yüzyıllarda Bursa hanlarının mimarisinde bir değişme olmaması, ticari öneminin sürdüğüne delil sayılmaktadır.¹⁰⁴

2.KÜLTÜREL VE TASAVVUFİ DURUM

Ekonomik ve sosyal yönden son derece gelişmiş bir şehir olan Bursa'nın kültürel bakımdan da zirveye ulaştığını söylemek yanlış olmaz. Moğol işgalinin sürüklediği dervişler, çöken bir devletin yerine Bursa ve çevresinde yeni bir devlet kurmuşlardır.¹⁰⁵

Bursa'nın fetih öncesinde Abdal Murad gibi dervişlerin tekkeleriyle kuşatılması, Orhan Gazi tarafından emredilmiş olmalıdır.¹⁰⁶ Bu zümrelerden bir kısmı Oğuz boyu olan yürüklerdir.¹⁰⁷

Bursa'yı Konya ve Kayseri gibi Selçuklu şehirlerinden ayıran önemli bir özelliği vardır ki, o da fakih ve medreselerin değil, derviş ve tekkelerin etkisi altında gelişen bir şehir olmasıdır.¹⁰⁸ Bursa'nın İslâm ve Türk damgası taşımasında yerleşim merkezi ve köy kuran dervişlerin de etkisi olduğu bir gerçektir. Fetihden sonra inşa edilen *Orhan, Hüdavendigâr, Yıldırım, Yeşil, Ebu İshak* gibi *zaviyeli camiler* de, şehrin tasavvuf kurumları çevresinde geliştiğini göstermektedir.

İlk dönemlerde Şeyh Edebâlî ve ahiler yanında Geyikli Baba, Abdal Murad, Abdal Musa, Postinpüş Baba gibi abdalların mekan tuttuğu şehirde, daha sonra, Emir Sultan gibi Kübrevî, Somuncu Baba ve ileride yeni bir tarikat kuracak olan müridi

¹⁰³ Koyunluoğlu, age, 97

¹⁰⁴ İnalçık, agm, 447-448; Yemişirlioğlu, agm, 1350; "Bursa", Yurt Ansiklopedisi, III, İstanbul, 1982, s. 1748

¹⁰⁵ Turan, age, 655

¹⁰⁶ Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri, *İstanbul'un Bir Kültür Merkezi Olarak Teşekkülü Meselesi*, İstanbul, 1953, s.3-4

¹⁰⁷ BK, IV, 389; Sürmer, age, 629-632

¹⁰⁸ Barkan, age, I, 149-150, 259, 282-283; Gökbilgin, agm, 261. Yedigâr müellifi de bunu vurgulamaktadır. Mehmed Şemseddin, *Yedigâr-ı Şemsi*, Bursa, 1332, s.3

Hacı Bayram gibi Erdebilî, Abdüllatif Kudsî gibi Zeynî dervişlerin toplandığı bir yer olmuştur. Eşrefoğlu Rumî ile *Eşrefiye*, Üftade ile *Celvetiye* bu şehirde kurulmuş, bu sonuncu tarikat İsmail Hakkı Bursevî'nin gayretleriyle yeniden canlandırılmıştır. *Mısrîye* kolunun kurucusu Niyazî-i Mısrî de bir süre Bursa'da bulunmuştur.

Bursa'nın tasavvufi boyutunu anlayabilmek için kütüphanelerine bakmak bile yeterlidir. En büyük kütüphane olan Ulucami Kütüphanesi'nin kurucusu Abdullah Münzevî, bir derviş olduğu gibi,¹⁰⁹ diğer Bursa kütüphanelerinin de çoğu tekkelere dayanmaktadır.¹¹⁰

Bursa'nın önceki kültür çevresini bünyesinde toplayarak İstanbul'a aktardığı da söylenmektedir.¹¹¹ Üstelik Bursa-Türkistan ilişkisi, İstanbul'un fethinden sonra da sürmüştür.¹¹² Bursa'nın tarih boyunca yetiştirdiği şahsiyetler,¹¹³ İstanbul kültürünü de etkilemiştir.¹¹⁴

Bursa hakkında verilen bu kısa bilgiler, özellikle kuruluş dönemindeki kültürel ve tasavvufi zenginliğine dair yeterli malzemeyi taşıyor olmalıdır.

¹⁰⁹ Bursalı M.Tahir,age,I,

¹¹⁰ Erünsal, İsmail E., *Türk Kütüphaneleri Tarihi*, Ankara, 1988, II, s.289, 291, 292, 293, 300, 302, 305;

Çavdar, Tuba, "*Bursa Kütüphaneleri*", *Kütüphanecilik Dergisi*, sy.2, s.113-114.

¹¹¹ Fındıkoğlu,age,2-3

¹¹² Fındıkoğlu,age,5-6

¹¹³ Kepecioğlu, Bursa'nın her alanda insan yetiştirdiğini söylemektedir. *BK*, I, 295

¹¹⁴ Fındıkoğlu,age,11

II.BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NİN KURULUŞ DÖNEMİNDE

BURSA'DA FAALİYET GÖSTEREN

TÜRKİSTAN KÖKENLİ MUTASAVVIFLAR

A.BURSA'NIN FETHİ SIRASINDA VE SONRASINDA GELEN DERVİŞLER

1. GEYİKLİ BABA

a. Kimliği

Abdalan-ı Rum'un hakkında en çok yazılıp çizilen renkli simalarından birisi şüphesiz Geyikli Baba'dır. Asıl adının ne olduğu tartışmalıdır. Mehmed veya Hasan olduğu konusunda farklı görüşler vardır.¹

Kendisine Geyikli Baba denmesinin, geyik sırtında savaşlara katılması ve geyiklere tasarruf etmesinden kaynaklandığı söyleniyorsa da,² gerçekte Vefâî olan Dede Ğarkın dervişlerinin geyik derisinden başlık giymeleri sebebiyle bu adı almış olması daha akla yakındır.³

Geyikli Baba'nın Hoy'dan geldiği kabul edilir.⁴ Hoy, Horasan tasavvuf mektebinin etkisine açık bir yerdir. Bu bakımdan Geyikli Baba'nın Türkistan tasavvuf ruhunu Anadolu'ya taşıyan dervişlerden biri olduğu rahatlıkla söylenebilir. Ancak bu misyonunda yalnız değildir. Abdal Murad, Abdal Musa, Postinpûş Baba gibi meşhurlar yanında, adı pek duyulmamış Yegân Gazi,⁵ Kaplan Gazi,⁶ Mehmed Dede,⁷ Seîçuk

¹ Mezar taşında Mehmed yazılıdır. Kütük'te geçen adı da budur. BK, II, 37. Gölpinarlı ise Yunus'un aşağıdaki beytinden hareketle adının Hasan olduğunu söylemektedir:

*Geyiklü'nün ol Hasan söz aytmış kendüden
Kudret dilidür söyler kendü de söz nesidür*

Ayrıca, Türkiyat Mecmuasında yayınladığı Geyikli Baba olma ihtimali bulunan Hasan adlı bir şairin şiirlerinden hareketle bu kanaate varmaktadır. *Yunus Emre ve Tasavvuf*, 11,207. Oysa eski kaynaklar adının bilinmediğini kaydederler. Balırcıade Selisi Şeyh Mehmed, *Vefeyatname (VB)*, BEEK, Orhan, 1108, s. 24b; G, 220. Belîğ Geyikli Baba'ya Lamiî Çelebi'nin *Münazara-yı Bahar u Şitâ*'sına dayanarak *Ulvî Baba* demektedir. G,220

² VB,24b; Lamiî Çelebi, *Nefehat Tercümesi* (Hazırlayan Süleyman Uludağ), İstanbul, 1980, s.690; G,220

³ Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, II, 41

⁴ Taşköprüzade, age,11; *Şakâyık ve Zeyilleri*, I, 32; G,220. İran'ın Sava kasabasından olduğu da söylenir. BK, II,137

⁵ Geyikli Baba'yla gelip İnegöl yakınına yerleştiği söylenmektedir. VB,82b. Kaynaklarda adı geçen Yegân Gazi köyünün "haric ez defter" olduğu tahrir defterlerinde geçmektedir. Barkan, age, I, 95.

Gazi,⁸ Lâleli ve Yalnız Dede kardeşler,⁹ Hasan Dede,¹⁰ muhtemelen Esemem Baba¹¹ ve Esenli Şeyh¹² aynı sıralarda Anadolu'ya gelmişlerdir.

Geyikli Baba'nın Bursa fethinden önce geldiği konusunda kaynakların çoğu müttefiktir.¹³

b. Tarikatı

Geyikli Baba'yı diğer Rum Abdalları içinde ayıran bir özelliği de tarikatının diğerlerine göre daha kolay tesbit edilebilmesidir. Genel olarak kaynaklar Geyikli Baba'nın Vefâî olduğunu yazmaktadırlar. Hatta bu rivayetlerin hemen hemen tamamına yakını da Geyikli Baba'nın kendi ifadelerine dayandırılmaktadır.¹⁴ Tarikat silsilesi şöyle verilmektedir:

Bu köyün bu zat tarafından kurulduğu gerekirse, Yegân Gazi'nin de köy kuran dervişlerden sayılması gerekecektir.

⁶ Kaplan Gazi'nin de Geyikli Baba ve Yegân Gazi ile birlikte Bursa fethine katıldıkları söylenmektedir. Kaplan Gazi Fidyekızık'a yerleşmiştir ve burada medfundur. VB,59b

⁷ Akçaköy'de medfun olan bu zatın Orhan Gazi zamanında geldiği ve Geyikli Baba gibi geyiklere tasarrufu bulunduğu söylenmektedir. Tavşan avına çıkan bir genci bu işten vazgeçirip mürid edinmesiyle ünlüdür. VB,73a

⁸ VB,42b

⁹ VB,61b,82b

¹⁰ İnegöl yakınında Bekceviz ve Doma da denen Şehitler köyündedir. Hasan Dede Alevi olan bu köyde her yıl anılmaktadır.

¹¹ Orhan Bey zamanında Mihaliç'ta kendi adıyla anılan yere yerleştiği, seyyid olduğu, adını taşıyan bir zaviye de bulunduğu, hatta 1832'ye kadar mamur olan zaviyede Fatih dönemine kadar torunlarının bulunduğu kayıtlarda yer almaktadır. BK,II,51

¹² Yenişehir Barçınlı(veya Barçın) köyünde zaviyesi bulunan dervişe, Orhan Gazi tarafından Halkahavlu köyündeki bir buçuk müdlük yer vakfedilmiştir. 1767 yılına kadar evlatları olduğu bilinmektedir, BK,II,52

¹³ Fethine katıldığı görüşü için bkz.VB,24b; G,220.Fethiden sonra geldiği görüşü için bkz. Bitlisli İdris'ten BK,II,137. Fethine katılan her dervişin Orhan Bey'le görüşmesi mümkün olmayabilir. Geyikli Baba,uzleti sevdiğinden dolayı da Orhan Bey'den uzak durmuş olabilir. Hatta belki de bu uzak duruşu, teftiş edilmesine sebep teşkil etmiş olabilir.

¹⁴ Onun kendi ifadesiyle "*Baba İlyas müridi, Ebu'l-Vefa tarikinden*" oluşunu aktaran kaynaklar muahhar kaynaklardır. Taşköprizade, age, 11; Şakâvîk ve Zeyilleri, I, 32; Aşıkpaşazade, age, 46; VB,24b; G, 220; Hüsameddin Bursevî, *Mühimmâtü'l-Mü'minin fi Umuri'd-Dünya ve'd-din*, Topkapı Sarayı Merkez Kütüphanesi, Bağdat, 189, v.308b. Kendisine ait ifade "*Seyyid Elvan tarikindeyim.*" şeklinde de nakledilmektedir. Neşri, *Kitab-ı Cihannümâ* (Hazırlayanlar Faik Reşit Unat, Mehmet Altay Köymen), Ankara, 1987, I, s.168-169. Evliya Çelebi Yesevi olduğunu ve Azerbaycanlı Çeri Hasan sülalesinden geldiğini söylemektedir. *Seyahatname*, İstanbul, 1314, II, s.17. Geyikli Baba, Postinpüş Baba gibi dervişlerin yarı çıplak kalenderi dervişleri olduğu söylenmektedir. Ocak, *Kalenderiler*, 92. Oysa yerleşik hayata geçerek bir köyün temelini atan insanların ilkel bir kıyafette düşünölmeleri tartışmaya açıktır.Geyik derisinden elbise ve başlık

Turgut Alp-Geyikli Baba-Baba İlyas-Ebu'l-Vefa el-Horasanî-Ebu'l-Fütuh b. Bahaeddin-Danişmend b. Muhammed Mevlânâ - Bahaeddin Kübra - Ahmed Mevlânâ - Baba Kemal Cendî-Necmeddin Kübra - Ziyaeddin Ebu'n-Necib¹⁵

Bu haliyle tarikat *Kübreviye*'nin devamı olarak görünmektedir.

Silsilede Turgut Alp'in Geyikli Baba halifesi olarak gösterilmesi de dikkat çekicidir. Kaynaklar Geyikli Baba'yla Turgut Alp arasında bir ilişkiden söz etmekle birlikte, aralarındaki ilişkinin bir tarikat ilişkisi olduğu çok azında yazıdır.¹⁶ Buldukları yerlerin birbirine yakın olması böyle bir ilişkinin varsayılmasına sebep olmuş olabilir.¹⁷

c. Geyikli Baba ve Orhan Gazi

Geyikli Baba, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sırasında, devletle ilişkileri kaynaklara yansıyan belki de tek abdal olması yönüyle dönemin önemli şahsiyetlerinden biridir.

giymeleri akla gelmektedir. Ayrıca Geyikli Baba'yı seven halk, seyyid olduğunu da kabul etmiştir. VB,24a

¹⁵ Hüsameddin Bursevî, age, 308b. Bursevî'den başka böyle bir nakilde bulunana rastlanmamıştır.

¹⁶ Taşköprizade, age, 12; *Şakâyk ve Zeyilleri*, I,32

¹⁷ Turgut Alp'in yerleştiği Turguteli, Baba Sultan köyüne yakındır.

Devletin dervişler üzerinde sıkı bir denetimi vardır.¹⁸ Orhan Gazi Geyikli Baba'yı böyle bir denetim sırasında tanır. Turgut Alp de bu haberleşmeye aracı olmuştur.¹⁹

Sultanla derviş arasındaki diyalog, önce tarikatın öğrenilmesiyle başlar. Daha sonra Orhan Gazi'nin yüzyüze görüşme talebi, Geyikli Baba tarafından bir kaç kez reddedilir. Bu durum sultanı biraz kızdırmıştır. Baba'nın görüşmeyi reddetme sebebini açıklama tarzı ise tam bir dervişe yakışacak biçimdedir: "*Dervişler göz ehli olur, gözedirler. Dahi vaktinde varırlar kim, duaları makbul ola.*" Bu aynı zamanda bir kerametın açığa çıkmasıdır.

Bir süre sonra Orhan Gazi'ye,

beklenen dervişin, şimdiki Orduevi'nin yerinde bulunan *Bursa Sarayı*'nin bahçesine bir kavak ağacı²⁰ diktiği haber verilir.²¹ Uzun ömürlü bir ağaç olan kavak ağacının dikilmesi, devletin uzun ömürlü olması temenni ve müjdesini de taşımaktadır.

¹⁸ Aşıkpaşazade, age, 46. Derviş görünenler arasında başka amaçlar taşıyanlar bulunabilme ihtimali sebebiyle teftiş yapıldığı söylenmektedir. BK,II,137. Ancak bundan başka İslâm inancına aykırı davranışlarda bulunanlar olabileceği gibi, casusluk amacı taşıyanlar, tekke hizmetlerini gereği gibi yapmayarak yolsuzluklara bulaşanlar da olabilir. Gerek Osman Gazi ve gerekse Orhan Gazi, nişan ve sancak verdikleri bazı dervişleri yaptıkları yolsuzluklar sebebiyle sınır dışı etmişlerdir. Barkan, agm, 299

¹⁹ Aşıkpaşazade, age, 46; Neşri, age, I, 168-169; Lâmiî Çelebi, age, 691; BK,II,137. Bazı ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla Turgut Alp Geyikli Baba'yı biraz kayırmıştır. Neşri, age, I, 168-169

²⁰ O zamanlar *çınar* ağacına *kavak* denmektedir.

²¹ Bugün *Kavaklı Camii* avlusundaki çınarın Geyikli Baba tarafından dikilen ağaç olduğu söylenmektedir. Taşköprizade, age, 12; *Şakâyık ve Zeyilleri*, I, 33; Neşri, age, I, 166-167; VB,25a; Baykal, Kâzım, *Bursa ve Anıtları*, Bursa, 1993, s.57-58

Geyikli Baba'nın himmet ve hediyesinden duyulan Orhan Bey, İnegöl'ü çevresiyle birlikte kendisine vermeyi teklif ederse de kabul ettiremez. Çünkü dervişe göre "*Dünya mülkü sultana yakışır*". Ancak Orhan Gazi'nin ısrarları karşısında onu kırmamak için bir tepenin "*havlicığı*"ni dervişlerin mekâmı olarak kabul eder.²² Böylece Geyikli Baba, bugünkü Baba Sultan köyünün bulunduğu yere yerleşir ve burada bir yerleşim merkezinin kurulmasına önayak olur.²³ Orhan Gazi'nin burada kendisine bir tekke ve mescid, vefatından sonra da türbe yaptırması ona saygısını göstermektedir.²⁴

Geyikli Baba'yla Orhan Gazi arasındaki bu olay , o devirle ilgili bazı ipuçları taşımaktadır:

1 - Devlet tarikat zümrelerini sıkı sıkıya kontrol etmekte, denetimden "temiz" çıkan dervişleri desteklemektedir.

2 - Selçuklu Devleti'ni kökünden sarsan bir ayaklanmanın temsilcisi olan *Babailer*'e Osmanlılar daha ılımlı davranmaktadırlar.

3 - Horasan ekolüne mensup göçebe dervişlerden bir kısmının zühd anlayışı ortaya çıkmaktadır.²⁵

²² Taşköprizade, age, 12; *Şakâyık ve Zeyilleri*, I, 32; Aşıkpaşazade, age, 46-47; Neşri, age, I, 168-169

²³ Geyikli Baba'ya bağışlanan semtin *Işıklar* olduğunu söyleyenler de vardır. Armağan, Mustafa, "*Orhan Gazi*", Osmanlı Ansiklopedisi, İstanbul, 1992, I, s.77. Aşıkpaşazade ise bu köyün Bursa'ya beş saat uzaklıkta olduğunu kaydetmektedir.age.47. Üstelik bugün bu semtte Geyikli Baba'nın hatırasını yaşatan hiç bir şey yoktur.

²⁴ Aşıkpaşazade, age, 47; Neşri, age, I,170-171

²⁵ Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, II, 39. Hüseyin Algül'ün bu olayı naklederken, derviş-sultan ilişkisiyle ilgili zikredilmeden geçilmeyecek bir yorumu vardır: "*İşte Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde insanların ruh yüceliğine, kalp dinamizmine ve hasbiliğine işaret eden bir vesika! Dünya sultanı bir mana sultanı önünde eriyip tütrüyor, elini öpecek ve duasını alacak bir yol arıyor, adım adım takip edip huzuruna kabul edilmesini istiyor; nice dünya insanları dünyalık peşinde koşmayı en büyük gaye edinirken,Orhan Gazi devletin başkanı olarak en yüksek dünya mertebesine eriştiği halde bunu bir hiç sayıyor ve bir ledün sultanının peşine düşüyor...Fakat mana sultanı da dua ve desteğini, irşat ve nasihatini ücretsiz, karşılıksız yapıyor, bağışlanan koskoca bir kasaba çevresini reddediyor, sultanın hassasiyetini rencide etmemek nezaketini güderek de"bir tepenin havlicığını" dervişler için yeterli sayıyor, kabul ediyor... Bu olay kendi yolunda canla başla yürüyenlere, samimiyetle yürüyenlere (mürâi ve şarlatanlara değil) Cenab-ı Hakk'ın dünyayı müsahhar kaldığının tarihteki binlerce örneklerinden biridir."Algül, Hüseyin, *Bursa'da Medfun Osmanlı Sultanları ve Emir Sultan*, İstanbul, 1982, s.46*

Geyikli Baba'yla Orhan Gazi arasında geçen bir başka menkabe de Orhan Gazi'nin Baba'ya şarap mübtelası olduğu gerekçesiyle gönderdiği katır yükü şarabın pekmeze dönüşmesidir.²⁶

d. Geyikli Baba'nın etkisi

Bazı araştırmacılar, o devirlerde, Germiyan, Konya, Erzurum, Sivas, Malatya, Adana, Biga, Bursa ve İnegöl gibi o zaman için birbirinden uzak mntıklalarda Geyikli Baba cemaatinin oldukça kalabalık mürid topluluğu bulunduğu kanaatindedirler.²⁷ Bu doğru kabul edilecek olursa, Geyikli Baba'nın o zaman için oldukça şöhretli bir Vefai şeyhi olduğu, temsil ettiği kolun o devirlerde gözde bir tarikat olduğu anlaşılmaktadır. Belki de Orhan Bey, bu kalabalık mürid topluluğunun bir tehdit unsuru olmasından çekinerek Baba'yı teftişe gerek görmüş, tehlike bulunmadığını anlayınca da serbest bırakmış olabilir.

Ayrıca kaynaklarda sıkça geçen, Abdal Musa'nın kendisine gönderdiği yanmayan pamuk ve sönmeyen ateşin bir arada bulunduğu kutuya karşılık, geyik sütüyle cevap vermesini anlatan menkabe de Baba'nın şöhretini göstermektedir.²⁸

Geyikli Baba, bugün bile her yıl bir ihtifalle anıldığı bir köyün, Baba Sultan köyünün kurucusu olarak Bursa çevresindeki İslâmlaşmaya iskân faaliyetiyle katkıda bulunmuş bir dervıştır.

²⁶ Togan, bu olayı naklederken, o zamanki Osmanlı ulemasının bu tip olaylara tavır koyacak yeterlikte olmadığı yorumunu yapmaktadır. age, 371

²⁷ Ocak, araştırmalar yanında velayetnamelerin de bu sonucu verdiğini söyler. *Kalenderiler*, 91

²⁸ Taşköprüzade, age, 13; *Şakâyık ve Zeyilleri*, I, 33-34; VB, 9a; G, 214. Köprülü, bu menkabenin Yesevi geleneğinden alınmış asılsız bir rivayet olduğu kanaatindedir. *Edebiyat Araştırmaları*, II, 420

e. Geyikli Baba Tekke ve Türbesi

Vefat tarihi kesin olarak bilinmeyen Geyikli Baba, Baba Sultan köyündeki türbesinde medfundur. Yanında bulunan diğer bir kabrin de Germiyan emirlerinden Balım Sultan adlı bir kişiye ait olduğu sanılmaktadır.²⁹ Balım Sultan'ın emirliği terk ve malını-mülkünü feda ederek buraya geldiği,³⁰ aynı zamanda Baba'nın kabrini yaptırdığı³¹ söylenmektedir. Germiyan'daki Geyikli Baba geleneğinin etkisiyle Bursa'ya geldiği düşünülebilir.

1521 ve 1579 yıllarına ait kayıtlara bakıldığında, *Geyikli Baba Vakıflarının* Baba Sultan köyünden başka, Kulbar (veya Kolbaz) ve Babaylar köylerini de kapsadığı ve Sakar oğlu Muhammed'in tasarruf ettiği kayıttır.³²

Geyikli Baba haziresinde medfun Şeyh Hacı Mehmed (ö.885/1480) ve Mevlânâ Abdurrahman (ö.898/1493)'in kimlikleri belirsizdir.³³

Tekkede kimlerin görev yaptığı konusunda yeterli bilgi yoktur. Adı geçen Sakar oğlu Muhammed'den başka, kendisine *Deli Birader* de denilen *Gazâlî* mahlaslı meşhur şair Durmuş oğlu Mehmed'in de Kanunî devrinde bir ara bu tekkede görev yaptığı bilinmektedir.³⁴

²⁹ Taşköprizade, age. I, 11; *Şakâyiğ ve Zeyilleri*, I, 32; BK.I,231. Beliğ bu kişinin Bektâşi geleneğindeki Balım Sultan olduğunu söylüyor. G.622. Gölpinarlı ise Geyikli Baba'nın pirdaş ve arkadaşlarından olduğunu yazmaktadır. *Yunus Emre ve Tasavvuf*, 13

³⁰ Kepecioğlu Tebriz'den Bursa kadısına gönderilen 15.09.1586 tarihli fermanı delil göstererek bu kanaatini belirtir. BK.I,231

³¹ VB,24b

³² Barkan, age. I, 109-110. *Babaylar* adının *Babailer*'i çağrıştırması da ilgi çekicidir.

³³ Mezar taşlarının bir ara hazireden alınıp türbeye getirildiği kaydedilmektedir. Ayverdi, Ekrem Hakkı, *OsmanlıMimarisinin İlk Devri*, İstanbul, 1966, s.29; Ötügen, Y., Durukan, A., Acun, H., Pekak, S., *Türkiye'de VakıfAbideler ve Eski Eserler*, Ankara, 1986, IV, s.26

³⁴ Şehzade Korkud'un dostlarından olan Bursalı Deli Birader, şehzadenin tahtta gözü olduğu gerekçesiyle öldürülmesinden sonra, bir ara kendi isteğiyle tekkede şeyh olmuştur.Fakat bir süre sonra bu görevini bırakarak tedrise yönelmiştir. Şu şiiri de Anadolu Kazaskeri Kadri Çelebi'ye verdiği söylenmektedir:

*Deminde yağmasa bârân-ı ihsan
Letâfet-i sebze-zârî taze olmaz
Cihanda küçük ü büzürg katında
Keremden rast hiç endaze olmaz
Efendî lutfet ölçüp dökmegi ko
Meta'-ı himmete endaze olmaz*

Tekke ve türbe 1167/1754 yılında tamirat geçirmiştir.³⁵ Bugün ise tekkeden eser yoktur. Ekrem Hakkı Ayverdi, bazı belgelere dayanarak köydeki hamamın da tekke müstemilatına dahil olduğunu belirtmiştir.³⁶

Köy, 1640 yılına kadar İnegöl'e bağlıyken,³⁷ bir ara Yenişehir'e,³⁸ daha sonra da Bursa'ya³⁹ bağlanmıştır. Bugün Kestel ilçesi sınırları içindedir.

Geyikli Baba'dan günümüze kalan bir tarikat geleneği yoktur. Yalnız her kiraz mevsiminde, kirazların toplanmasından sonra, Geyikli Baba'yı anmak için köylüler tarafından düzenlenen *Baba Sultan İhtifali*'ne çevre il ve ilçelerden binlerce insan akın akın gelmekte ve bu gönül adamını Kur'an, mevlid-i şerif, ilahi, zikir ve dualarla selamlamaktadır.

2.ABDAL MURAD

a.Kimliği

Abdalan-ı Rum'un en meşhur simalarından olan Abdal Murad'ın hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Ancak onun Bursa fethine katılan Buharalılar'dan olduğu bilinmektedir.⁴⁰ Abdal Murad fetihden önce Uludağ eteklerine yerleşmiş ve kaleyi tarassut almıştır. Top mermilerinin Osmanlılar tarafından kullanılmaya başlanmadığı bir zamanda, Bizanslılar elindeki Bursa kalesini tahrip etmek için tepelerden yuvarladığı kayalar, kale sakinlerini büyük korkulara sevk etmiştir.⁴¹

Şakâyık ve Zeyilleri, I, 472. Köprülü, Gazali'nin bu görevi olayın etkisini gidermek ve kendisini bir süre unutturmak için kabul ettiğini, ama mizacının istikrarsızlığından dolayı hiç bir görevinde sebat etmediğini söyler. age,II,643

³⁵ *Bursa Şer'iyye Sicilleri*, C 81/546, v.11a-b

³⁶ *İstanbul Başvekalet Arşivi Vakıf Tahrir Defteri* 337 C, v.110a'dan Ayverdi, age, 26. Ayverdi bu vesikânın takriben 929/1522 yılına ait olabileceğini de eklemektedir.

³⁷ BK,II,137

³⁸ 1060/1650 yılında Yenişehir'de bulunduğu söylenen zaviyenin Mahmut adında bir sipahiye verildiği belirtilmektedir. Ocak,"*Zaviyeler*",259

³⁹ BK,II,137

⁴⁰ Taşköprizade, age, 13; *Şakâyık ve Zeyilleri*, I, 34; VB,8a; Mehmed Fahreddin, *Gülzâr-ı İrfân*, Millet Kütüphanesi, Ali Emîri Efendi, 1098, v.100b; BK,III,366; YŞ(M),216

⁴¹ VB,8a; BK,III,367. Kepecioğlu,Baldırzade'nin de kaydettiği, Bizanslıların Abdal Murad'dan korktukları için merkebine zahire doldurdıkları rivayetini, Abdal'm kaleyi tahrip etmemesi

Fetihten sonra da boş durmayan dervişin Bursa'ya yakın kıyılarda halkı tedirgin eden büyük yılanları öldürmesi,⁴² halka hizmeti seven, gönlü yanında bileği de güçlü bir mücahit olduğunu göstermektedir. Kendisine Filidar köyünün bağışlanması,⁴³ mutemelen bu ve benzer hizmetleri karşılığında olmalıdır.

Abdal Murad'ın bir tarikata mensup olup olmadığına dair herhangi bir kayıt yoktur. Ancak bir ara Bektaşilerin "abdal", "baba" gibi adlar taşıyan dergâhlara el koyması sebebiyle, *Abdal Murad Tekkesi*'ne de yerleşmeleri,⁴⁴ Bektaşî sanılmasına yol açmış olmalıdır.⁴⁵

Abdal Murad'ın Abdal Mehmed adlı bir de oğlundan söz edilir.⁴⁶ Abdal Murad ve oğlu, yine bir Buharalı bir dervişten adını alan Alacahırka'nın üst tarafındaki tepeden sanki Bursa'yı gözlemektedir.

karşılığında rüşvet almakla suçlanması şeklinde yorumlayarak kabul etmemektedir. Halk arasında fetihten sonrası için anlatılan bu menkabe, Abdal'ın kırgınlıkla şehre bir kaya parçası fırlatmasıyla sona ermektedir. Gazzizade Şeyh Abdülatif Abdal Murad'ın attığı taşlardan bir dibek yapıldığını söylemektedir. *Hülasatü'l-Vefeyat*, BEEK, Genel. 2162, v.8b. Hisar içinde Şeyh Paşa da denen Dibekli Camii'nin adını bu taşlardan almış olabileceği akla gelmektedir.

⁴² Kaynaklara göre *ejder* diye geçen bu yılanların başlarından topuzlar yapmış, birini Orhan Gazi'ye hediye etmiştir. Uzun bir tahta kılıcı da olduğu rivayet edilen Abdal'ın kılıcının üçte birini Kanuni'nin teberrüken aldığı söylenmektedir. *VB*, 8a, 9b; *G*, 213; *BK*, III, 367; *YŞ(M)*, 214-215. Yedigâr müellifi bu kılıç ve topuzların kaybolduğunu da eklemektedir.

⁴³ *YŞ(M)*, 215

⁴⁴ *BK*, III, 367

⁴⁵ Abdal Murad'ın Bektaşî sayılması hakkında bkz. Ocak, *Kalenderiler*, 195. Tekkedeki Bektaşî işgalinden dolayı Bektaşî sayıldığı görüşü için bkz. Köprülü, Orhan F., "Abdal Murad" *DİA*, I, 64

⁴⁶ *VB*, 8a; *G*, 212; *Gİ*, 100b; *YŞ(M)*, 214; *BK*, III, 367. Gazzizade yanlış olarak *Abdal Musa* der, fakat tanınmış olan Abdal Musa'ya da *diğer Abdal Musa* başlığıyla verir. Age, 8b, 9a. Adının Abdal Mehmed olduğu söylenen Abdal Murad'ın oğlu, Emir Sultan'ın çağdaşı olan Abdal Mehmed'le karıştırılmamalıdır.

Abdal Murad ve oğlunun mezarının bulunduğu yeni yapılan parmaklıkta bahçe

b. Tekke ve Türbesi

Abdal Murad Türbe ve Tekkesi'nin bulunduğu tepe son yüzyıllara kadar Bursa'nın en güzel mesire yerlerinden biridir.⁴⁷ Burada 1933 yılında yanan bir tekkenin varlığından söz edilmesi,⁴⁸ tekkede son yüzyıllara kadar faaliyet olduğunu göstermektedir.

Tekkede irşad faaliyetinden çok misafir ağırlama hizmeti yapılmaktadır.⁴⁹ Zaviye şeyhliği evlada meşrut olup şeyhlerin misafirlere imameti şartı bulunmaktadır.⁵⁰

1484 yılında Salih Efendi'nin on akçe yevmiyeyle on yıl kadar şeyhlik yaptığı,⁵¹ ayrıca 1595 yılında vefat eden bir şeyhin altı yaşındaki oğlu yerine Abdal Murad evladından Hacı Mahmud'un şeyh tayin edildiği kayıttır.⁵²

⁴⁷ Ahmed Ziyaeddin, *Gülzâr-ı Suleha ve Vefeyât-ı Urefâ*, BEEK, Orhan, 1018/2, v.100b

⁴⁸ BK,III,367

⁴⁹ Abdal Murad'ın gelen-gidene ağırlamak için bir bina ve mutfak yaptırdığı, misafir ağırlama adetinin de yüzyıllar boyu sürdüğü anlaşılmaktadır. *YŞ(M)*,215

⁵⁰ BK,III,367

⁵¹ BK,IV,113

1055/1645 yılında buraya komşu bir zatın vefatıyla zaviye şeyhi Muharrem Dede sınır tesbiti istemiştir. Bu tesbitten anlaşılın tekkenin geniş bir arazisi olduğudur.⁵³

Kavaklı Camii imamlarından Şeyh Salih Efendi (ö.1152 veya 53/1739-40) tarafından yeniden inşa edilen tekkenin Filidar'daki vakıflarının ihtiyaçları Sultan Mahmud döneminde bir ara Şeyh Kasım Efendi (ö.1271/1855) tarafından karşılanmıştır.

Ali Efendizade Derviş İbrahim Efendi (ö.1294/1877)'nin vefatıyla İstanbul *Karyağdı Baba Dergâhı* şeyhi Necib Efendi (ö.1290 veya 96/1874-80), bir başka Türkistan kökenli dervişin kurduğu *Mir-i Büdela Tekkesi* meşihatıyla birlikte *Abdal Murad Tekkesi*'ni idare etmiştir.

Daha sonra yukarıda adı geçen Şeyh Kasım (ö.1271/1855)'ın kızkardeşinin oğlu Mehmed Efendi, İstanbul'da adliyedeki görevi için Bursa'dan ayrılınca tekke boş kalmış, türbeyle de annesi ilgilenmiştir. Mehmed Efendi (ö.1332/1914)'nin vefatıyla tekke tamamen sahipsiz ve metruk hale gelmiştir.

Tekkede kimlerin görev yaptığı tam olarak bilinmemektedir. İlgili belgelerin büyük bir çoğunluğu büyük Bursa yangınında yok olmuştur.⁵⁴

Bugün tekkeden kalan herhangi bir iz yoktur. Abdal Murad'la oğlunun mezarından başka *93 Harbi* diye bilinen Balkan Savaşı sırasında Rumeli'nden Bursa'ya göçmüş Kırmırlı bir Bektâşi dervîşi olan İzzet Giray (ö.1312/1894)'ın kabri mevcuttur. Son zamanlarda binalarla dolan kabrin çevresi mesire yeri olma özelliğini yitirmiştir.⁵⁵

⁵² BK,III,187 Abdal Murad'ın mücerret bir kalenderi olamayacağı ortaya çıkmaktadır. Oğlu ve torunlarının varlığı evli olduğunu göstermektedir.

⁵³ 265 no.lu Bursa Şer'iyye Sicili'nin 116. sayfasından Ayverdi'nin aktardığı bilgiye göre tekkenin geniş bir arazisi, zengin kestanelik ve korulukları vardır. Ayverdi,age,102

⁵⁴ YŞ(M),215-216. Yedigâr müellifi yanan belgelerdeki bilgilerin vakfiye, berat, i'lam-ı şer'i gibi diğer kaynaklardan çıkarılabileceğini belirtmektedir.

⁵⁵ Baykal,age,71 ve ek I

Bu çevre yakın zamanlarda tamir geçirmiş, yanına yeni yapılan camiye de Abdal Murad'ın adı verilmiştir. Daha aşağıda aynı adı taşıyan bir cami daha vardır.

Abdal Murad'ın mezarı yakınında yapılan ve onun adını taşıyan yeni camiden bir görünüş

Abdal Murad'ın kabrinin az aşağısında bulunan ve yine onun adıyla anılan cami

3.ABDAL MUSA

a. Kimliği

Bursa'nın fethinden önce gelerek fethetmeye katılan kırk abdalın biri olduğu söylenir.⁵⁶ Hoy tarafından olduğu kabul edilmektedir.⁵⁷

Hakkındaki bilgiler oldukça karışıktır. Yatağan Baba, Hacı Bektaş veya Hacı Bektaş'ın müridesi Kadıncık Ana'dan el aldığı konusunda farklı görüşler vardır.⁵⁸ Hatta birden fazla Abdal Musa olup olmadığı tartışılmıştır.⁵⁹

Abdal Musa'nın Bektaşiliğini kabul edenler, onun Sulucakarahöyük'ten Bursa'ya geldiği, yapılan teftişlerde ehl-i sünnet dışı tavırları yüzünden sınır dışı edilerek Elmalı'ya geçtiği,⁶⁰ meşhur Bektaşî şairi Kaygusuz Abdal'ın şeyhi olduğu kanaatini taşırlar.⁶¹

⁵⁶ Taşköprizade, age, 13; Şakâyık ve Zeyilleri, I, 33; VB,9a; G,213; YŞ(M),218; BK,III,375. Abdal Musa'nın menakıbnamesi neşredilmiştir. Hazırlayan Ergun, Sadeddin Nüzhet, İstanbul, 1936

⁵⁷ Gölpınarlı kendisine atfedilen şu şiire dayanarak Hoylu olduğunu kabul ediyor:

*Tur'da durup mînacat eyler
Neslimizi soran isen Hoy'danuz*

Alevi-Bektaşî Nefesleri, 23. Köprülü de aynı kanaattedir. age,II,419

⁵⁸ Abdal Musa'nın Yatağan Baba müridi olduğu görüşü için bkz.Köprülü, age, II, 423; Köprülü, Orhan F. "Abdal Musa", DİA, I, 64; Ergun, Sadeddin Nüzhet, *Türk Şairleri*, İstanbul, 1945, I, s.164. Hacı Bektaş müridi olduğu görüşü için bkz.Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, 47; Ocak, *Kalenderiler*, 65, 92, 186, 221-222. Köprülü'nün sonradan kanaatini değiştirdiği anlaşılmaktadır. Bu görüşte olanlara göre Bektaşî geleneğini Anadolu'da yayan Abdal Musa'dır.Kadıncık Ana müridi olduğu için bkz.Aşıkpaşazade, age, 205; Bayram, *Ahi Evran*, 122. Hatta Bayram, Kadıncık Ana ile siyasi ilişkileri yüzünden Nureddin Caca'nın takibine uğradığını da belirtir. Bir yerde Ocak da Abdal Musa'nın Kadıncık Ana müridi olduğunu hissettirecek ifadeler kullanmaktadır. *Babailer İsyantı*,175

⁵⁹ Köprülü, *Bektaşî Sırrı* müellifi Nabi Efendi'nin Safi adlı bir şaire dayanarak iki Abdal Musa'dan söz ettiğini, bunun yanlış olduğunu savunur. Öte yandan Kaygusuz Abdal'ın şeyhi denen Abdal Musa'nın da Bursa fethine katılmış olamayacağını da belirtir. *Edebiyat Araştırmaları*, II, 425-426. Gazzizade'nin de biri Abdal Murad'ın oğlu olan iki Abdal Musa'dan söz ettiği yukarıda geçmişti. age,8b,9a. Tüm bunlar, Abdal Musa'nın tek şahsiyet olduğunu göstermeye yeterli değildir. Kaldı ki, XVI.yüzyılda Abdal Musa adını taşıyan iki üç müderris de mevcuttur.*Şakâyık ve Zeyilleri*, III, 102,109,115

⁶⁰ Bu görüş için bkz.Ocak, *Kalenderiler*, 122. Oysa kalenderî dervişi olarak değerlendirilen Geyikli Baba ve Postınpuş Baba'nın aynı devlet tarafından neden sınır dışı edilmeyip vakıflarla desteklendiği konusunda açıklık yoktur. Ocak age,92

⁶¹ Bu görüş için bkz.Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, 47; *Edebiyat Araştırmaları*, II, 419-421, 427; Ergun, age, I, 163; Güzel, Abdurrahman, Kaygusuz Abdal, Ankara, 1981, s.59, 61, 64. Kalenderî olduğu söylenen Kaygusuz Abdal'ın eserlerinde ehl-i sünnet dışı ifade yoktur. Güzel, *Kaygusuz Abdal*, Ankara, 1987, 13 ve metin; *Kaygusuz Abdal'ın Mensur Eserleri*, Ankara, 1983

Abdal Musa adı yeniçeriliğin kuruluşunda da geçmektedir. Orhan Bey'in Hacı Bektaş'la görüşüğünü kabul etmeyenler, yeniçeriliğin kuruluşunda Abdal Musa'nın payı olduğunu savunmaktadırlar.⁶²

Abdal Musa'nın diğer abdallarla ilişkisi konusunda, Geyikli Baba'yla aralarında geçen "kerametleşme" dışında ulaşılabilen bir bilgi yoktur.⁶³

Rum Abdalları'nın meşhurlarından olan Abdal Musa'nın hayatı üzerindeki sis perdesinin kaldırılabilmesi için, Bursa, Denizli, Elmalı ve Teke ile ilgili şer'îye sicilleri, vakfiyeler, beratlar, fermanlar dahil tüm birinci ve ikinci derece kaynaklar karşılaştırmalı olarak incelenmelidir.

b.Zaviyesi

Abdal Musa'nın Bursa'daki zaviyesini Orhan Bey'in yaptırdığı sanılmaktadır.⁶⁴ Vefatından sonra Emir Sultan'ın güneydoğusunda bir tepeye defnedildiği söylenmektedir.⁶⁵ Şimdilerde Musa Baba diye bilinen Abdal'ın mezarı yanına Fatih'in torunu Hançerli Sultan tarafından bir cami ve medrese yaptırılmıştır.⁶⁶

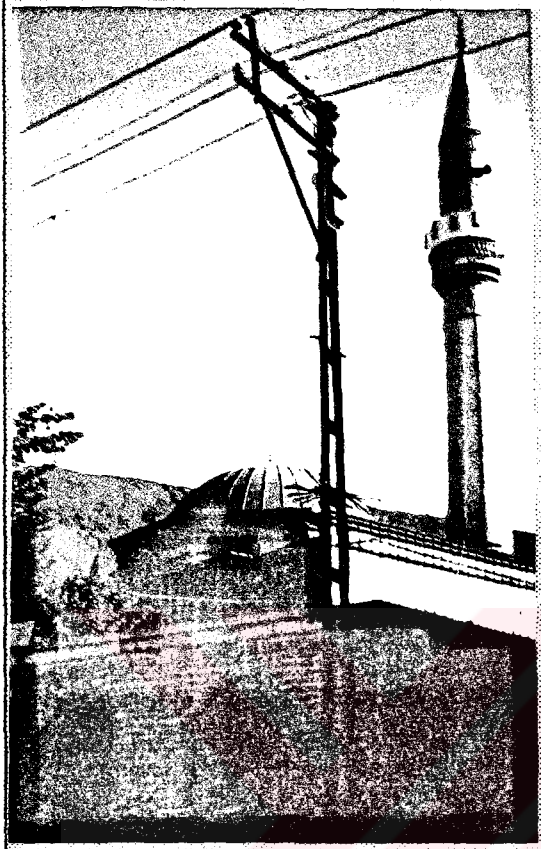
⁶² Yeniçeri borkünün Abdal Musa'ya ait olduğu görüşü için bkz. Aşıkpaşazade, age, 205; Bu borkün Kadıncık Ana imalatı olduğu görüşü için bkz. Bayram, *Bacıyan-ı Rum*, 48-49. Devlet tarafından sürgün edildiği söylenen bir dervişin, en önemli devlet kuruluşlarından biri olan ordunun kılık kıyafetine etki etmiş olma ihtimali oldukça ilginç ve çelişkilidir.

⁶³ Bu keramet ve Köprülü'nün asılsız olduğuna dair kanaati için bkz. 28. dipnot

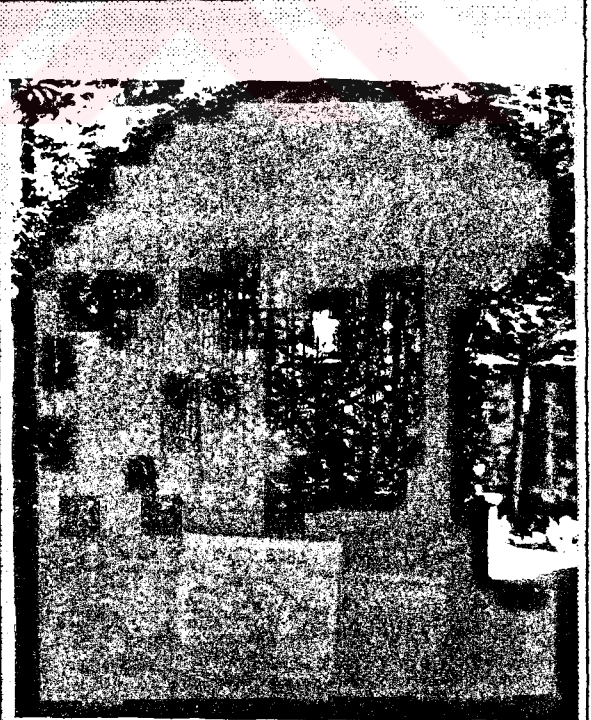
⁶⁴ Ocak, age, 193. Zaviyenin iki çiftlik miktarı toprağı, bağ, meyve ve gül bahçeleriyle gül yağı üretim tesisleri vardır. Barkan, age, I, 140

⁶⁵ Gazzizade, age, 26a; BK,III,375. Gazzizade ölüm tarihi olarak 1166 yılını veriyorsa da bu tarih yanlıştır. Zaten mezar taşı üzerinde yazı da yoktur.

⁶⁶ VB,9a; GI,298b; İŞ(M),218; BK,III,375. Cami ve medreseyi, hazirede medfun bulunan ve Kanunî zamanında yaşamış *Kadiri Çelebi* diye meşhur Mevlânâ Abdülkadir'in yaptırdığı da söylenmektedir. Taşköprizade, age, 443, *Şakâyyık ve Zeyilleri*, I, 442. Bu bilgiler Bursa'nın yerli kaynaklarının doğrulanmamıştır. Burada ayrıca Kasım Bey ve Abid Bey adlı iki kişi daha medfundur. BK,III,375

Kurtbasan'da bulunan Musa Baba Camii

Musa Baba Camii avlusunda Abdal Musa'ya ait olduğu söylenen kabir

4.YOĞURTLU BABA

a.Kimliği

Bursa'nın fethi sırasında gelen kırk abdalardan biri olduğu rivayet edilen Yoğurtlu Baba'nın yoğurdu çok sevdiğinden bu adla anıldığı ve asıl adının unutulduğu sanılmaktadır.⁶⁷ Çekirge'ye giden yolda *Süleyman Çelebi Türbesi*'nin üst tarafına yerleşmiş, vefat edince de buraya defnedilmiştir.⁶⁸

b.Zaviyesi

Yoğurtlu Baba'ya nisbet edilen dergâh uzun bir süre nakşibendi tekkesi olarak kullanılmıştır.⁶⁹ Burada görev yapan şeyhlerin listesi şöyle verilmektedir:

Yoğurtlu Baba-.....-Ahmed İlahî-Mehmed Efendi(ö.900,970 veya 935(?))-Yakub Efendi(ö.999/1589)-Mustafa Efendi(?)-İlahî-zade Ali(ö.1028/1619)-İlahî-zadeYusuf (ö.1037/1628)-İlahî-zade Mehmed b. Yusuf (ö.1086/1676)-Zeynelabidin b. Mehmed (ö.1120/1709)-İlahî-zade Abdullah (ö.1129/1715)-İlahî-zade Receb (ö.1130/1716)-İlahî-zade Ömer (?)-İlahî-zade Osman (?)-Sari-zade Mehmed (ö.1243/1828)-Şeyh Arif b. Mehmed (ö.1315/1897)-Şeyh Tevfik b. Arif⁷⁰

Tekkede şeyhlik yapan Ahmed İlahî'den dolayı onun adıyla da anılan zaviyede 1570 tarihli bir emirle dervişlere aş dağıtılması sağlanmış, 1572'de Defterdar Derviş Mehmed Efendi tarafından zaviye yeniden inşa edilmiş ve yanına da cami yaptırılmıştır.⁷¹

⁶⁷ Mehmed Şemseddin, *Yadigâr-ı Şemsi* (yazma)(YŞ(Y)), Mustafa Kara özel kitaplığı VB.82b; GI,299b. Kepecioğlu hatalı olarak Yoğurtlu Baba'yla Doğlu Baba'yı aynı şahsiyet olarak tanıtır. BK,IV,388

⁶⁸ VB,82b; GI,299b-300a; BK,IV,388

⁶⁹ Dergâh için bkz.Damar, Abdullah, (*Bursa'da İlk Nakşiler ve Ahmed İlahî Dergâhı*, UÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi), Bursa, 1993

⁷⁰ YŞ(Y),392. Bu son şahsın eserin yazıldığı sıralarda sağ olduğu anlaşılmaktadır.

⁷¹ BK,IV,388. Kepecioğlu, Doğlu Baba'yla Yoğurtlu Baba'yı karıştırmış olduğundan, Gölpinar'daki Doğlu Baba'ya ait zaviyeyi da Yoğurtlu Baba'ya ait göstermiştir.

Zaviyeden bir eser kalmadığı gibi, önceden *Yoğurtlu Baba Kabristanı* diye anılmakta olan mezarlıklar belediyenin hafriyatlarıyla ortadan kaldırılarak yerine çay bahçesi yapılmıştır.

5.DOĞLU BABA

Bursa fethine katılan dervişlerden olduğu anlaşılan Baba'nın, gazilerin susuzluğunu gidermek için doğ⁷² dağıttığı için bu adla anıldığı, asıl adının bilinmediği belirtilmektedir.⁷³

Uludağ eteğinde,⁷⁴ Gölpınar'a yakın Karabelen denen yerde medfundur.⁷⁵ Vaktiyle burada Doğlu Baba'nın adını taşıyan bir zaviye bulunduğu, fakat bundan eser kalmadığı bildirilmektedir.⁷⁶

Doğlu Baba'dan günümüze gönülleri serinleten bir isim kalmıştır.

6.ALACA HIRKA

Alaca Hırkalı⁷⁷ diye bilinen bu dervişin Abdal Murad'la Buhara'dan geldiği ve bugün adıyla anılan mahalleye yerleştiği kayıttır.⁷⁸ Hirkasının alacalı olması⁷⁹

⁷²Doğ kelimesi *ayran* anlamına gelmektedir. Suyla süt karışımı bir içecek olduğu da söylenmektedir. Taşköprizade, age, 13; G,235

⁷³Taşköprizade, age, 13; *Şakâvîk ve Zeyilleri*, I, 34; VB,39a; G,235; Gİ,299b; BK,I,392. Halk arasında yanlış olarak *Davullu Baba* da denmektedir.VB,39a; G,235; Gİ,299a; BK,I,392. İstanbul fethinde de askere ayran dağıtan İsmail Gazi adlı bir zatın *Doğlu Dede* veya *Toklu Dede* adıyla anıldığı kaydedilir.BK, I, 392

⁷⁴Gazzizade, age, 8b; Gİ,299b

⁷⁵VB,39a; G,235; BK,I,392

⁷⁶Ayverdi,age,184. Kepecioğlu'nun bildirdiği Gölpınar'da Sultan Süleyman tarafından 1558'de tamir ettirilen zaviye de *Doğlu Baba Zaviyesi* olmalıdır. BK,IV,388

⁷⁷G,214; Gİ,299b; BK,I,123

⁷⁸VB,9a; Gİ,299b

⁷⁹Gİ,299b. Hirkasını alaca parçalarla giydiği de söylenmektedir. Hasan Taib Efendi, *Hatıra yahud Mir'at-ı Bursa*, Bursa, 1323, s.14

dolayısıyla bu adı aldığı söylenmektedir. Asıl adı bilinmeyen dervişin bugün meşhur adıyla anılan caminin avlusunda medfun olduğu sanılmaktadır.⁸⁰

Camiyi ilk olarak yaptıranın kim olduğu bilinmemekle birlikte, mimarisinin Osmanlı ilk dönemlerini yansıttığı, 1635’de İmamzade Mahmud Çelebi, 1855’de de Hacı Yakub tarafından onarıldığı bildirilmektedir.⁸¹

7.POSTİNPÜŞ BABA

a. Kimliği

Asıl adının Buharalı Seyyid Mehmed olduğu söylenen derviş,⁸² “post giyen” anlamındaki⁸³ *Postinpüş* adıyla anılmaktadır. Orhan Gazi’nin Bursa’ya fethinden sonra Yenişehir’e gelen Baba’nın, avdan eli boş dönmekte olan sultana himmet ettiği için kendisine Vakıf adlı bir köy bağışlandığı söyleniyorsa da,⁸⁴ asıl

Alaca Hırka Camii’ni onaran Hacı Yakub’un cami avlusunda bulunan kabir taşı

⁸⁰ VB,9a; G,215. Buradaki mezar, camiyi onaran esnaftan Hacı Yakub adlı kişiye aittir. Baykal, age, 71. Alaca Hırka’nın mezarı da burada olmakla birlikte kayıptır.

⁸¹ Baykal, age, 71

⁸² VB,25b; BK,IV,67. Baldırzade *Postinpüş Dede* olarak tanır.

⁸³ Ocak, hayvan postuyla örtüldüğünden bu adı almış olabileceğini söyler ve Geyikli Baba’yla ikisini kalenteri gurubuna dahil eder. *Kalenderiler*,92. Oysa *postinpüş* ifadesi, “hayvan postundan yapılmış elbise giyen” veya “elbisesi üzerine hayvan postundan kesilmiş bir rida örten” şeklinde de anlaşılabilir.

⁸⁴ VB,25b-26a; BK,IV,67

sebepe devlete hizmet karşılığında iskân ve konuklama faaliyetlerini yürütmek üzere görevlendirme olmalıdır. Devlet, dervişlere vakıf ve araziler vererek vakıf işletmeleriyle beraber güçlü bir tımar sisteminin temelini atmaktadır.

Hayatı ve tarikâtı hakkında bilgi bulunmayan Postinpûş Baba'nın I.Murad zamanında vefat ettiğı ve zaviyesi civarında medfun olduğı bilinmektedir.⁸⁵ Zaviyenin haziresinde Orhan Gazi'nin oğullarından birinin mezarı olduğı da söylenmektedir.⁸⁶

b.Zaviye ve Vakıfları

Yenişehir'deki *Postinpûş Baba Zaviyesi*, Orhan Bey tarafından yaptırılmıştır. O zamandan günümüze kalan ve o dönemin mimarisi hakkında fikir veren tek zaviyedir.⁸⁷ Aşağıda zikredilecek bir şikayetnameden anlaşıldığına göre, *Seyyid Mehmed Hammari Zaviyesi* de denmektedir.⁸⁸

Geniş bir tevhidhanesi, dervişler odası ve itinalı bir şeyh odası bulunan tekkenin,⁸⁹ hayvan postuyla örtünen ilkel bir dervişe ait olması imkânsızdır. Şeyh, nakib ve kâtibden oluşan üç yöneticisi, aşçı, ekmekçi ve mübayaacıdan ibaret hizmet kadrosu bulunan tekkenin belli bir mürid zümresi olmadığı anlaşılmaktadır.⁹⁰ Bu da tekkenin irşaddan çok yolculara hizmet eden bir konaklama yeri olduğunu göstermektedir.

⁸⁵ VB,25b. Baldırzade türbeyi I.Murad'ın yaptırdığını da belirtir.

⁸⁶ Ayverdi Evliya Çelebi'den naklen böyle diyor. Oysa Süleyman Paşa Bolayır'da İbrahim Çelebi Osman Gazi Türbesi'nde, Kasım Çelebi de Orhan Gazi Türbesi'nde medfundur. Ayverdi, Yenişehir merkez olduğu sırada doğan meçhul bir şehzadenin mezarı olabileceğini de ekliyor. age,209,216

⁸⁷ BK,IV,67; Ayverdi, age, 535; Ötügen, age, IV, 604-605. Zaviyenin I.Murad zamanında yapıldığı görüşü için bkz. Taşköprizade, age, 20-21; Şakâyık ve Zeyilleri, I, 45; Neşri, age, I, 308-309; Ocak, age, 195. Ayrıca bkz. Emir, Sedat, *Erken Osmanlı Mimarlığında Çok-İşlevli Yapılar: KentSEL Kolonizasyon Yapıları Olarak Zaviyeler*, İzmir, 1994, II, s.51 vd.

⁸⁸ Ayverdi, age, 212. Buhari ve Hammari kelimelerinin Arap harfleriyle yazılıştta birbirlerine benzerlikleri dikkate alınırca, Baba'nın adı olan Seyyid Mehmed Buhari olabileceği de düşünülebilir.

⁸⁹ Ayverdi, age, 535

⁹⁰ Ayverdi, age, 212

1521 ve 1573 yıllarına ait kayıtlara göre zaviyenin vakıfları arasında Vakıf köyü,⁹¹ Yenişehir'de bir hamam,⁹² yine Yenişehir ambarından 45 müd buğday, Barçınlı (Barçın) köyünde bir tarla, İnegöl'de padişah hassasından 6 müd pirinç, bir ara İznik'teki gayri müslimlerin haracından bir pay, Bursa *Reyhan Köprüsü*'nün kible tarafında üç çiftlik arazi ve daha pek çok yer bulunmaktadır.⁹³

Bektaşiler 1701 yılında kazan kaldırdıklarında “baba”, “derviş”, “dede”, “sultan” gibi adlar taşıyan tüm zaviyeleri istila etmiş oldukları sırada, bu zaviyeye de el koymuşlardır.⁹⁴

Tekke mütevelliliğinden azledilen Seyyid Mehmed Said Efendi'nin yukarıda atıfta bulunulan 1230/1815 tarihli şikayetnamesinde, yeni zaviyedar Osman oğlu Hacı Mehmed'in yolsuzluk yaptığı iddiası yer almaktadır.⁹⁵

Tekkenin durumunu iyileştiren Bektaşî şeyhi Elbistanlı Hacı Ahmed, 1840 yılında Sultan Abdülmecid'e gönderdiği mektupta, tayin olunan 45 müd buğdayla 6 müd pirincin verilmediği şikayetinde bulunmuştur. Kırmızı mürekkeple yazılmış olan cevapta bu miktarın kalem dairesinde kayıtlı olmadığı bildirilmiştir. Tekkede bazı yolsuzluklardan söz edildiği de dikkate alınacak olursa,⁹⁶ gönderilen cevaptan anlaşılan, yolsuzlukların Dersaadet'te de duyulduğu ve bir ara tekkenin yolsuzluklar bakımından problemli bir tekke haline geldiğidir.

Tekke bugün cami olarak kullanılmakta, böylelikle Postinpüş Baba günde beş defa hatırlanmaktadır.

⁹¹ VB,26a; BK,IV,67; Barkan, age, I, 239. Kayıtlara göre bu köy Orhan Gazi'nin vakfidir. Baldırzade zamanında köyün vakfa yardımı sürmektedir. Kütük'ün yazıldığı zamanda ise durmuştur. Bu Vakıf köyü, bugün spor tesisleri bulunan köy olabilir.

⁹² Barkan, age, I, 239. Kepecioğlu bu hamama *Baba Hamamı* diyor. BK,IV,67. Hamamın mimarisi için bkz. Ayverdi, age, 216

⁹³ BK,IV,67; Barkan, age, I, 239-240

⁹⁴ BK,IV,67

⁹⁵ BK,IV,67; Ayverdi, age, 212

⁹⁶ BK,IV,67-68. Bektaşî tekkelerinin kapatılmasından yalnızca ondört yıl sonra bir Bektaşî şeyhinin padişahla resmi yazışmada bulunması oldukça ilginçtir.

3.ŞEYH MEHMED KÜŞTERİ

“Acem diyarından” geldiği söylenen dervişin Küşter adında bir kasabadan olduğu kaynaklarda yer almaktadır.⁹⁷ Orhan Gazi zamanında gelen cezbeli dervişlerden biri olduğu söylenmektedir.⁹⁸ Daha önce orada halen bulunan camiden dolayı *Karışeyh* diye anılan mahalleye yerleşmiş olması,⁹⁹ fetihten sonra geldiğini göstermektedir.

Şeyh Küşteri'nin *Karagöz Oyununu* icad ettiği yaygın bir kanaattir.¹⁰⁰ Bazı kaynaklarda tasavvufî yönü ve tasavvufa dair *Gülşen* adlı manzum bir eseri olduğu geçmekteyse de, böyle bir esere şimdilik rastlanamamıştır.¹⁰¹

Vefat tarihi olarak I.Murad döneminden Çelebi Mehmed dönemine kadar uzayan tartışmalı tarihler verilmektedir.¹⁰² *Sultan Orhan Bahçesi* denilen yerde medfun olduğu kaynaklarda yer alan dervişin mezarının, belediye binasının güneyinde bir evin altında demir parmaklıklar arasında olduğu da belirtilmektedir.¹⁰³ Mezar taşı arkeoloji müzesinde bulunmaktadır.

⁹⁷ G,226; Gİ,300a; BK,III,141. Bu kasabanın aslında Tüster olduğu da söylenmekle birlikte, Mehmed Ziya Efendi bunu *Şüster* olarak yazmaktadır. Mehmed Ziya, *Bursa'dan Konya'ya Seyahat*, İstanbul, 1328,s.68-69

⁹⁸ *Şakâynk ve Zeyilleri*, I, 45; VB,72b; G,226; Gİ,300a

⁹⁹ G,226; Gİ,300a

¹⁰⁰ Gİ,300a; Gazzizade, age, 9b. Orhan Gazi'nin yaptırdığı cami inşaatında, nükteli konuşmalarıyla işçilerin inşaatı geciktirmesine sebep oldukları gerekçesiyle öldürülen Hacivat'la Karagöz'ün idamlarına sonradan padişahın pişman olduğu ve Şeyh Küşteri'nin de hayal oyunuyla anılarını yaşatarak padişahu teselli ettiği söylenir.”*Bursa*”,Yurt Ansiklopedisi,1759-1760. İbn Arabi'nin *Fütuhât*'ında bu oyunun tarif edildiği ve Küşteri'nin oyunu Araplardan öğrenerek Anadolu'ya yaydığı da ileri sürülür. Yıldırım zamanında oyun iyice yaygın hale gelmiştir. “*Şeyh Küşteri ve Karagöz*”, Yeni Mecmua, Mayıs, 1923, sy.97, s.195. Kepecioğlu da Karagözcülerin kendisini sonradan pîr edindiklerini söyler. BK,III,141

¹⁰¹ G,226; Gİ,300a; BK,141-142. *Keşfü'z-Zünûn* ve zeyillerinde Şeyh Küşteri'ye ait *Gülşen* adlı bir esere rastlanmamıştır. Ancak Kepecioğlu bu kitaptan aldığını söylediği şu beyti nakletmektedir:

Ademsin ol ademde sen de sakın

Bulunmaz vacibe ma'lum mümkün

¹⁰² Belîğ ve Mehmed Fahreddin 807/1405, Koyunluoğlu 803/1401, HasanTaib 802/1400 tarihlerini vermekte, Kâzım Baykal ise iki ayrı yerde 802 ve 807 yıllarını zikretmektedir.G,226; Gİ,300a, Hasan Taib, age, 25; Koyunluoğlu, age, 195; Baykal, age, 92,188. Oysa, Belîğ ve Mehmed Fahreddin I.Murad zamanında öldüğünü de söylemişlerdir. Verdikleri tarih, ne I.Murad, ne de II.Murad dönemine isabet etmekte, fetret dönemine girmektedir. Bu çelişkiye Kepecioğlu da dikkat çekmektedir. Mezar taşının sahih olmadığını ve Gazzizade'nin söz ettiği (age,9b), *Küşteri Hamamı* da denen *Alboyacılar Hamamı*'nın 1492'de yapıldığından dolayı, hamam taşında ayak izinin bulunduğunu anlatan kerametın gerçek olamayacağını belirtmektedir. BK,III,141

¹⁰³ VB,72b-73a; G,226; Koyunluoğlu, age, 195; Baykal, age, 91-92

9.ŞAHİN BABA

I.Murad döneminde yaşadığı ve kendisine Orhaneli'nin Şeyh köyünün vakfedildiği söylenmektedir.¹⁰⁴ Oysa bugün Orhaneli'nin bu isimde bir köyü yoktur. Keles'in Kıranışıklar köyünde bulunan *Şahin Baba Türbesi*'nin¹⁰⁵ bu zata ait olduğu akla gelmektedir. Belki de bu köy bir zamanlar Şeyh köyü adıyla anılmaktaydı. Köyün adındaki "ışıklar" ifadesi de Türkistan neşvesini yansıtmaktadır.

Şahin Baba da köy kuran dervişlerden sayılabilir.

10.SELAHADDİN BUHARİ

Keles'in Dedeler köyünde bulunan bir türbenin,¹⁰⁶ bu adı taşıyan bir zata ait olduğu köylüler tarafından ifade edilmektedir. Türbede bulunan iki sandukadan birinin Selahaddin Buharî'ye, diğerinin de eşine ait olduğu söylenmektedir. Belki yol arkadaşlarından birine de ait olabilir. Mezar taşlarına ve kitabesine rastlanmayan türbenin pencere vitrayındaki 1233/1817 tarihi tamir tarihi olabilir.

Kendisine Aktarî de denen Buharî'nin kılıçla ve taşla Bizanslılar'a karşı mücadele ettiği söylenmekte, hatta hâlâ türbede bulunan bir taşta parmak izlerinin olduğuna inanılmaktadır. Hatta halk, I.Murad döneminde bir ara müridlerinin çok olması yüzünden, Geyikli Baba gibi, devletin takibatına uğradığını da söylemektedir.

Selahaddin Buharî'nin daha önce türbede bulunan kılıcı ve bazı diğer eşyasının çalındığı belirtilmektedir. Köyde halen torunları bulunduğu söylenen ve köyün kurucusu kabul edilen Buharî'nin de kuruluş dönemindeki köy kuran dervişlerden olduğu akla gelmektedir.

¹⁰⁴ BK,IV,216

¹⁰⁵ Ötügen, age, IV, 440

¹⁰⁶ Ötügen, age, IV, 436

11. BAZI ŞÜPHELİ İSİMLER

a. Karaca Ahmed

Kaynaklarda İnan'da bir hükümdar oğlu iken ilahî cezbeyle Anadolu'ya gelip Geyve-Akhisar taraflarına yerleştiği söylenen bir Karaca Ahmed'den söz ediliyorsa da,¹⁰⁷ Yenişehir'de türbesi bulunan bir başka Karaca Ahmed daha olduğu sanılmaktadır.¹⁰⁸ Bu Karaca Ahmed'in bir süre Bursa'da *Selçuk Hatun Camii* yanında kaldığı ve hücresinin makam olduğu söylenmektedir.¹⁰⁹ Medfun olduğu yerler hakkında farklı görüşler bulunan bu dervişin aynı adı taşıyan bir kaç kişiden biri olduğu da düşünülebilir. Bazı dervişlerin her uğradığı yerde bir makamı bulunduğu da hesaba katıldığında bu farklı rivayetlerin böyle bir durumdan kaynaklanmış olabileceği de akla gelmektedir.

Kaynaklar Hoca Tayyib mahallesinde bir *Karaca Ahmed Zaviyesi*'nden de söz etmekte, 1554 yılında Karaca Ahmed torunlarından Kasım Çelebizade Mu'terif Çelebi'nin burada görev yaptığını belirtmektedir.¹¹⁰ Bu zatın kardeşi Mevlânâ Şeyh İbrahim de 1573 ve 1586 yıllarında zaviyeyi tamir ettirmiştir. Bu zaviyeyi kadınların hizmetine açarken, erkekler için yaptırdığı zaviyenin meşihatını da kendisine ve çocuklarına şart etmiştir.¹¹¹ Tarikatı tesbit edilememiştir.

¹⁰⁷ Taşköprizade, age, 12-13; *Şakâynık ve Zeyilleri*, I, 33; VB,87b; Kepecioğlu, Manisa Akhisar'a yerleştiğini söylemektedir. BK,I,62

¹⁰⁸ Ötügen, age, IV, 623. Bu türbelerin bir kısmının uğradığı yerler olma ihtimali de vardır.

¹⁰⁹ BK,I,62. Geyve'de(VB,87b), Manisa'da (BK,I,62), Yenişehir'de (Ötügen, age, IV, 623) kabir veya makamları bulunmaktadır. Gazzizade de *Dülgerler Hamamı* yakınında bir makamından söz eder. age,32a

¹¹⁰ BK,III,429

¹¹¹ BK,II,286. Selçuk Hatun'daki iki zaviyeden biri zaman zaman kadınların mevlid okumak üzere toplandıkları bir yer (BK,I,62), diğeri ise erkeklere ayrılan irşad merkezidir. Kepecioğlu ayrıca bir sicilde Karaca Ahmed'in Bursa'da medfun olduğunun kaydedildiğini de nakleder. BK,II,286

b. Çekirge Sultan

Asıl adı ve nerele olduğu bilinmeyen ve Çekirge Sultan adıyla anılan bu zatın I.Murad zamanında yaşadığı ve *Hüdavendigâr Türbesi*'nin kapısında medfun olan kişinin o olduğu söylenmektedir.¹¹²

Rivayete göre hamamda küpesini kaybeden bir kadına yıkandığı kurnanın deliğine bakmasını söylediğinde küpe bulununca, adı "bilici"ye çıkmış, ününün yayılması sonucu padişah kendisini denemek istemiştir. Padişahın ilk sorularını bilen, fakat "Avucumdaki nedir?" sorusu karşısında sıkılarak "Bir sıçrarsın çekirge, iki sıçrarsın çekirge..." diye mırıldanmaya başlayan Çekirge Sultan'ın, padişahın avucunda sakladığı şeyin çekirge olduğunu görünce derin bir nefes aldığı ve bu olaydan sonra Çekirge Sultan diye anıldığı anlatılmıştır.¹¹³

c. Gaib Dede

Eski kaynakların Zindankapı yakınında kabri olduğunu haber verdikleri Gaib Dede'nin de kim olduğu bilinmemektedir. Kayıpları olanların buraya adak adayarak kayıplarına kavuşması sebebiyle adının böyle kaldığı rivayet edilir.¹¹⁴

d. Horasan Baba

Bursa-Mahkeme semtinde, 1907'lerde ilkokul olarak kullanılan bir binanın yirmi adım kadar yukarıdaki bir ev içinde, mezar taşı okunamayan, ancak Horasan Baba diye bilinen bir zatın medfun olduğundan söz eden Hasan Taib Efendi,¹¹⁵ konuyla ilgili daha başka bilgi vermemektedir.

¹¹² BK,I,336

¹¹³ "Bursa", Yurt Ansiklopedisi, 1761

¹¹⁴ GI,324b; Gazzizade, age, 9a; BK,II,129. Kepecioğlu, buranın bir ara hapisane olduğunu daha sonra yıkıldığını da eklemektedir.

¹¹⁵ Hasan Taib, age, 33

B.YILDIRIM DÖNEMİ VE SONRASINDA BURSA'YA GELEN TÜRKİSTAN KÖKENLİ MUTASAVVIFLAR

1.EMİR SULTAN

a.Doğumu ve Gençliği

Kuruluş döneminin sembol şehri Bursa, Bursa'nın sembol velisi de Emir Sultan'dır.¹¹⁶ Bu şehirle bu dervişi birbirinden ayırabilmek mümkün değildir. Belki de bu yüzden Bursa'nın yerli kaynakları, ona baş köşeyi verirler ve geniş yer ayırırlar.

Bu çalışmada onunla ilgili yazılacak satırlar, hakkındaki bilgilere belki yeni bir şey eklemeyecektir, ama, Emir Sultan'ın bu çalışmayı süslememesi büyük bir eksiklik olacaktır.

Asıl adı Şemseddin Muhammed olan Emir Sultan, Buharalıdır. Babası Seyyid Ali,¹¹⁷ Hz. Peygamber soyundan geldiği için *Emir*, çömlekçilikle geçimini sağladığından dolayı da *Külal* diye anıldığından *Emir Külal* adıyla tanınmıştır.¹¹⁸ Emir Sultan'ın hocası Şeyh İsa'ya¹¹⁹ icazet verdiği göre¹²⁰ irşad ehli olmalıdır.

Emir Sultan'ın 770/1368 yılında doğduğu tahmin edilmektedir. İmam Musa el-Kâzım soyundan geldiği kabul edilir.¹²¹ Genç yaşında babasını kaybetmiş, bir süre

¹¹⁶ Emir Sultan'ın hayatı için bkz. Algül. age; Algül.H., Azamat.N., "Emir Sultan", DİA. İstanbul, 1995, XI, s.146-148; Baysun, Cavit, "Emir Sultan", İA, IV, s.261-262

¹¹⁷ VB,4a-5a; G,71

¹¹⁸ G,71; Gİ,97b. Bahaeddin Nakşibend'in aynı adı taşıyan mürşidi ile karıştırılmamalıdır.

¹¹⁹ Gİ,97b

¹²⁰ G,71

¹²¹ Algül.agm,146

çömlekçilikle uğraştıktan sonra hacca gitmek üzere Seyyid Usul,¹²² Seyyid Nâsır,¹²³ Seyyid Nimetullah-ı Velî,¹²⁴ Ali Dede el-Buhârî,¹²⁵ Baba Zakir¹²⁶ gibi dervişlerle yola çıkmıştır.¹²⁷

Mekke ve Medine’de uzunca bir süre kalan kabile,¹²⁸ bir süre sonra Hicaz’dan ayrılarak Bağdat’a geçer. Bağdat’ta onları karşılayıp ağırlayan Seyyid Natta’ da onlara katılır. Kabile Osmanlı ülkesine girer ve Karaman’da konaklar. Burada onlara başka katılanlar da olmuştur.¹²⁹ Emir Sultan hayat kandilinin söneceği şehri aramaktadır.¹³⁰

Kütahya ve İnegöl üzerinden Bursa’ya gelen kabile Pınarbaşı’nda Gar-ı Aşıkân, yani Aşıklar Mağarası denen Gökdere yakınındaki bir mağarada bir süre halvete çekilir.¹³¹ Emir Sultan bu şehre yerleşecektir.

b.Emir Sultan ve Yıldırım

Emir Sultan’ın Bursa’ya Yıldırım zamanında geldiği kesin olmakla beraber, hangi yılda geldiği belli değildir. 1389-1394 yılları arasında geldiği tahmin edilmektedir.

¹²² VB,42b; G,219; Gazzizade, age, 10b; BK,IV,295

¹²³ G.215; Gazzizade, age, 10a

¹²⁴ VB,81a; G,222; Gazzizade, age, 10b; Gİ,298b

¹²⁵ Şakayık ve Zeyilleri, II, 161; BK,II,4

¹²⁶ VB,28a; G,237; Gİ,298b

¹²⁷ Emir Sultan’ın Buhara’yı terkedip Bursa’ya kadar uzanan yolculuğunun asıl sebebi bilinmemektedir. Belki Timurlularla bazı anlaşmazlıklar buna sebep olmuş olabilir.

¹²⁸ Emir Sultan’ın kendisini aralarına almak istemeyen seyyidlere, gördüğü rüya üzerine Hz. Peygamber’in kabrine selam vermeyi teklif ederek, kimin selamına cevap gelirse, onun gerçek seyyid olduğunun ortaya çıkacağını söylemesi ve kendi selamına cevap gelmesini anlatan menkabeti meşhurdur. VB,3b-4a

¹²⁹ Emir Sultan’ın Karaman’dabir kerametiyle vahşi hayvan saldırısından kurtardığı söylenen bir emirin malını-mülkünü bırakarak Emir Sultan’a katıldığı anlatılmaktadır.VB,3b-4a; G,73 vd; Gİ,299a; Gazzizade, age, 10a. Bu kişinin bir zamanlar Emir Sultan’dan Zeyniler’e giden yolun sağında bir evde medfun olduğu söylenen Ece Sultan olduğu tahmin edilmektedir. BK,II,8

¹³⁰ Menkabeye göre Emir Sultan’a üç kandil yol göstermektedir ve maneviyat aleminden, kandiller nerede sönerse oraya yerleşmesi emri almıştır. VB,3b-4a

¹³¹ VB,4a; BK,II,24. Pınarbaşı İzzeddin Bey Camii’nin kible tarafında adını verdiği Aşıklar Sokağı sonunda bir mağara olmalıdır. Bugün böyle bir mağara yoktur.

Emir Sultan çağının alimleriyle de temas halindedir. Sözelimi, Konevi'nin *Miftahü'l-Gayb*'ını Molla Fenari'ye okuyup istinsah etmiş ve ondan icazet almıştır.¹³²

Rivayete göre Yıldırım'ın kızı Hundi Sultan'a hocalık yaptığı söylenen Emir Sultan ve genç talebesi hakkında bazı dedikodular çıkmış,¹³³ ancak aralarında oluşan sevgi bağı padişahın sefer dolayısıyla Bursa'da bulunmadığı bir sırada nikâhla sonuçlanmıştır. Yıldırım'ın buna öfkelenildiği ve engellemek istediği söylenir.¹³⁴

Bu arada Yıldırım'ın Balkanlar'da bir kaleyi almaya uğraşmakta, fakat bir türlü başaramamaktadır. Bir gece bir genç adam kendisini izlemesini söyleyerek kale kapısını açar, kale fethedilir. Artık padişah Bursa'ya bir an evvel dönüp şu Emir Sultan meselesini halletme planları yapmaktadır. Ancak Molla Fenari'den aldığı bir mektup onu itidale davet etmekte, Hz.Peygamber'e hısmılığın değerinden söz etmektedir. Mektupta yer yer tehdit de yok değildir.¹³⁵

Yıldırım Bursa'ya dönüp de damadıyla karşılaşınca kaleyi fethedenin o olduğunu büyük bir hayretle anlamıştır. Ona ganimetten pay ayırmak ister, kabul ettiremez. O payla bir cami yapılmasını ister. Bunun üzerine padişah bir cami yaptırır.¹³⁶

Bu menkabede bazı tutarsızlıklar göze çarpmaktadır. Mesela padişahın kızını bir erkek hocaya vermesi, üstelik bir de kalenin fethine yardım edenin o olduğunu gördükten sonra anlaması iki ayrı çelişki olarak göze çarpmaktadır.

¹³² Taşköprizade, age, 54-55

¹³³ Emir Sultan'ın bu dedikoduları gidermek için padişah gönderdiği yanmayan pamuk, sönmeyen ateş kerameti, Yesevi ve Abdal Musa geleneğinde de vardır. Yesevi geleneğinin Anadolu'ya etkisi sayılabilir. Ayrıca padişahın, kızını bir erkek hocaya okuttuğu doğru sayılırsa, aralarında yaş farkının olduğunu kabul etmek gerekecektir.

¹³⁴ Nikâh sırasında Yıldırım Eflâk seferindedir (1394).Algül, agm, 146. Yıldırım'ın bu evliliğe engel olmak için gönderdiği kırk kişinin Emir Sultan'ın kerametiyle "*Kadid*" haline geldiği ve buraya *Kadidler Kubbesi* denen türbenin yapıldığı söylenmektedir. *Gİ*,98b-99a. Ayrıca kızını Emir'e vermek istemeyen annesinin kırk deve yükü altın talep ettiği, Emir Sultan'ın develere yüklediği çakılların altın olduğu, develerin geçtiği yere de *Deveciler* dendiği de anlatılır. Abdülkadir, age, 133

¹³⁵ Mektupta Kadidler olayına da temas edilmektedir. Bu mektup için bkz.VB,4a-5a; Şeyh Nimetullah, *Menakab-ı Emir Sultan*, BEEK, Genel, 497, s.70-71. Bu mektubun sahih olmadığı da söylenmektedir.

¹³⁶ VB,5a. Bu caminin *Ulucami* olduğunu söyleyenler de vardır. *Gİ*,99a

Yıldırım dönemi için önemle üzerinde durulması gereken bir nokta da, dönemin bir ahlaki çöküntü dönemi olmasıdır. Adalet sistemi rüşvetle tıkanmıştır. Paşalar sefahate yönelmiştir. Yıldırım bile işret meclislerinden başını kaldırıp da halkla doğrudan irtibat kurabileceği camilere gelememektedir.

Devlet kadrolarındaki bu sapmayı tarihçiler ittifakla kabul etmektedirler.¹³⁷ Bu sapmayı durdurma yolunda çaba gösterenler Molla Fenari¹³⁸ gibi alimler yanında, Emir Sultan gibi mutasavvıflardır.¹³⁹ Medeniyetlerin sapma ve duraklama dönemlerinde sarsıntıyı kolay atlatabilmek için gerekli ilim ve irfan orduları alim ve mutasavvıflardan kuruludur.

Timur istilasında ilk bozuluşun etkileri olduğu Yıldırım'ın savaşta ihanete uğramasından da anlaşılmaktadır. Bursa'nın da istilaya uğraması büyük yıkım ve kayıplara sebep olmuştur.

Emir Sultan ve Molla Fenari de Timur tarafından Kütahya'da bir süre alıkonduktan sonra Bursa'ya dönerler.¹⁴⁰

c. Son yılları ve vefatı

Kaynaklar Emir Sultan'ın 1402 yılından 1421 yılına kadar fetret ve Çelebi Mehmed dönemlerini içine alan yirmi yıla yakın sürede ne yaptığı konusunda fazla söz

¹³⁷ Togan, age, 377-378

¹³⁸ Molla Fenari'nin zaman zaman siyasi otoriteyle ters düştüğü anlaşılmaktadır. Bir ara Yıldırım'la ihtilafı yüzünden Karaman'a gitmiş, burada Sarı Yakub'la Kara Yakub'u yetiştirmiştir. Gökbilgin, agm, 264

¹³⁹ Emir Sultan'ın *Ulucami* hakkındaki görüşünü belirtirken, "Dört yanında dört meyhane eksik... hem belki böylece camiye gelmenize bir engel kalmaz." dediği bugün bile halk arasında anlatılmaktadır.

¹⁴⁰ BK, II, 24; Baysun, agm, 262, Algül, agm, 147. Emir Sultan'ın işgal sırasında Bursa'da müşkül durumda kalan halkı ferahlatmak için Timur ordusundaki bir dervişe haber gönderdiği, bu dervişin toplanmasıyla işgal ordularının Bursa'dan ayrıldıklarını anlatan bir menkabe de vardır. Taşköprizade, age, 55; Şakayık ve Zeyilleri, I, 76-77; VB, 7a-b

söylenmemektedir. Esaretinin sürdüğü veya yeni padişahla yıldızının barışmadığı düşünülebilir.

II.Murad dönemindeyse Düzmece Mustafa isyanında padişahın yanında olmuş, 1422'deki İstanbul kuşatmasına fiilen katılmıştır.¹⁴¹ Bu yıllarda Germiyanoglu Yakub Bey tarafından ziyaret edilmesi¹⁴² şöhretinin yaygın olduğunu göstermektedir. Hatta Emir Sultan'ın bu dönemde Balıkesir, Edincik, Gelibolu, Edremit, Tuzla, Aydın, Saruhan ve Karaman'da halifeleri olduğu kaydedilmektedir.¹⁴³

Vefat tarihi konusunda 830, 831, 832, 833 ve 837 şeklinde farklı rivayetler varsa da 833/1429 yılı tercih edilen görüştür. Bursalı Ahmed Paşa'nın vefatına düştüğü tarih şudur:

İntikal-i Emir Sultan'a

Oldu tarih-i intikal-i Emir¹⁴⁴

Cenazesini o sırada Bursa'da bulunan Hacı Bayram'ın kıldırıldığı söylenmektedir.¹⁴⁵

Emir Sultan'ın Hundi Sultan'dan Emir Ali Çelebi adlı bir oğlu ve adları tesbit edilemeyen iki kızı vardır.¹⁴⁶ Hacı Mustafa Dede adında bir de manevi evladından söz edilmektedir.¹⁴⁷

Emir Sultan'ın padişahlara kılıç kuşatma adetini başlattığı da söylenmektedir.¹⁴⁸

¹⁴¹ BK,II,24

¹⁴² Neşri, age, II, 604-605

¹⁴³ Baysun, agm, 262

¹⁴⁴ VB,8a. Bu tarihin doğru olmayabileceği de söylenmektedir.

¹⁴⁵ VB,8a-b

¹⁴⁶ YŞ(M),8

¹⁴⁷ GI,321b-322a. Bu zat "Tarik-i Nakşibendiye'nin güzidesi" diye tanıtılıyorsa da, Nakşibendiye o zaman henüz yayılmamış olduğundan, bu doğru olmamalıdır.

¹⁴⁸ Hammer'e göre Yıldırım'a, Ata Bey'e göre de II.Murad'a kılıç kuşatmıştır. Algül, agm, 147. İlk ihtimal doğru olamaz.

d. Tarikatı

Emir Sultan'ın tarikatı çözülememiş bir problem olma özelliğini korumaktadır. Genelde kaynaklar *Nurbahşî* olduğunu yazmakla beraber,¹⁴⁹ Emir Sultan'ın (770-833/1368-1429), bu tarikatın kurucusu Muhammed Nurbahş'dan (795-869/1393-1465) önce yaşamış ve doğumundan önce veya doğumu sıralarında Bursa'ya gelmiş olması, aradaki bir tarikat bağımlı imkânsız kılmaktadır. Üstelik Muhammed Nurbahş şîf bir şahsiyettir. Emir Sultan'ın şîf olduğuna dair kesin bir bilgi olmadığı gibi,¹⁵⁰ sünni Osmanlı toplumunda büyük saygı görmesi böyle bir ihtimali ortadan kaldırmaktadır. Ancak sonraki eserlerde *Nurbahşî* olduğunun yazılması problemin çözümünü zorlaştırmaktadır.

Öte yandan *Nurbahşîliğin Nakşibendiye*¹⁵¹ veya *Kübreviye*¹⁵² kolu olduğu konusunda farklı nakiller bulunduğu gibi Emir Sultan'ın *Kübrevî* olduğu da söylenmiştir.¹⁵³ Tarikat silsilesi şu şekilde verilmektedir:

Emir Sultan - Seyyid Ali - Muhammed Nurbahş(?) - Hoca İshak Huttalanî (ö.826/1423) - Seyyid Ali Hemedanî (ö.786/1384) - Mahmud Harakanî(?) - Alaüddeve-i Simnanî (ö.736/1336) - Abdurrahman İsferaîni(?) - Ahmed Cürcanî(?) - Ali b. Said Lala(?) - Necmeddin Kübra (ö.618/1221) - Ammar b. Yasir(?) - Ebu'n-Necib Sühreverdî (ö.632/1236)(?)¹⁵⁴ - Vecihüddin Ömer Bekrî - Ahmed Dineverî - Mîmşad Dineverî - Cüneyd-i Bağdadî - Serî Sakatî - Maruf Kerhî - Davud Taî - Habib Acemî - Hasan Basrî - Hz. Ali¹⁵⁵

¹⁴⁹ *Şakayık ve Zeyilleri*, I, 77: G,71. Belîğ Nakşi-Nurbahşî kolundan söz ediyor. Nurbahş, "ıyık saçan" anlamında İshak Huttalanî'nin, müridi Muhammed'e verdiği ünvanıdır. Margoliouth.D.S., "Nurbahşîye", İA, IX, s.355

¹⁵⁰ Baysun, agm, 261; Margoliouth, agm, 355. Köprülüzade, "Anadolu'da İslamiyet" sy.4, s.471-473. Muhammed Nurbahş, Şahrüh zamanında şîf faaliyette bulunmuştur. Mehdiliğini ilan eden Nurbahş'ın Arapça *Fıkhü'l-Ahvât* ve Farsça *Risale-i Akide* adlı iki eseri bildirilmektedir. Bursa'da da *Maaş es-Salikin* adlı Farsça bir eseri vardır. BEEK, Haraççı, 1011/2. Seyyid Nimetullah'ın *Emir Sultan Menakibi*'nda kullandığı bazı ifadeler Emir Sultan'ın İmamiye mensubu olduğu şeklinde yorumlanıyorsa da kesin değildir. Algül, agm, 147

¹⁵¹ *GI*,97b

¹⁵² Eraydın, age, 167. *Halvetiye*'den *Kübreviye*'ye bağlandığı da söylenmektedir. *BK*, II, 24

¹⁵³ Baysun, agm, 261

¹⁵⁴ *Şakayık ve Zeyilleri*, II, 62; III, 58; *GI*, 97a. Şeyhi, Mahmud Harakanî'yi Mezdekani olarak naklederken, Mehmed Fahreddin Ahmed Cürcanî'yi zikretmemiştir. Silsilede Sühreverdî'nin de bulunmasında bir gariplik sezilmektedir.

¹⁵⁵ *Şakayık ve Zeyilleri*, III, 58

Silsilenin bir kaç koldan Necmeddin Kübra'ya ulaştığı da söylenmektedir.¹⁵⁶
Emir Sultan'ın *Kübrevî* sayılması en doğrusu olmalıdır.

Öte yandan Emir Sultan halifelerinden Hasan Efendi'nin *Muzilü's-Şukük* ve Lütfullah Efendi'nin *Cenahü's-Salikin* adlı eserlerinde, bizzat kendisinin tarikat silsilesini babadan oğula zikrederek oniki imam yoluyla Hz.Ali'ye bağlandığını naklettikleri kaydedilmeye değer bir bilgidir.¹⁵⁷

e.Halifeleri

Emir Sultan'dan sonraki tarikat silsilesi Bursa'nın yerli kaynakları tarafından şöyle verilmektedir:

Emir Sultan - Hasan Hoca (ö.845/1441) - Şeyh Mahmud Bedreddin (ö.864/1460) - Şeyh Lütfullah (ö.894/1489) - Şeyh Davud (ö.900/1495) - Şeyh Abdurrahman b. Lütfullah (ö.930/1524) - Şeyh Ahmed Efendi (ö.935/1529) - biraderi Şeyh İbrahim Efendi (ö.944/1537) - Şeyh Lütfullah b. İbrahim (ö.971/1564) - Şeyh Mustafa b. Lütfullah(ö.986/1578) - Şeyh Ali b. Mustafa (ö.1020/1611) - damadı Şeyh Mehmed (ö.1059/1649) - Şeyh Mustafa b. Mehmed (ö.1059/1649) - Şeyh İbrahim (ö.1079/ 1764)¹⁵⁸

Şeyh İbrahim'den sonra tekke *Celvetî* meşayihinin faaliyetlerine sahne olmuştur:

Ali Selami el-Celvetî (ö.1134/1722) - Şeyh İshak Celvetî (*İsmail Hakkı Tekkesi* şeyhi) (ayrılışı 1129/1717) - Şeyh Mehmed Salih (ö.1150/1737) - Şeyh Lütfullah b. İshak (ö.1160/1747)¹⁵⁹ - Şeyh Seyyid Mehmed b. Lütfullah (ö.1218/1803)

¹⁵⁶ *Şakayık ve Zeyilleri*, I, 77

¹⁵⁷ Algül, agm, 148

¹⁵⁸ *VB,8a; GI,131b-133b*. Bazı kaynaklar Hasan Hoca'dan sonra Veli Şemseddin'i halife gösteriyorlarsa da, bu zat bilfiil irşadda bulunmamıştır. *Şakayık ve Zeyilleri*, II, 62. Ayrıca Şeyh Mustafa b. Mehmed'in (ö.1059/1649) Nakşi olduğu söylenmektedir. *Şakayık ve Zeyilleri*, III, 546. Baldırzade'de bu kayıt yoktur. *VB,46b*.

¹⁵⁹ *GI,133b-134a; Ahmed Ziyaeddin, age, 107,114b*. Şeyh İshak'ın bazen celvetî, bazen nurbahşi usulü uyguladığı söylenir.

- Şeyh Mehmed Tayyib b. Mehmed (ö.1223/1808) - damadı Şeyh Mehmed Emin Nakşbendî - Yağcızade Şeyh Ahmed¹⁶⁰

Emir Sultan'ın en mühim halifesi Hasan Hoca'dır. Onun halifeliğine bir meczubun delalet ettiği söylenir.¹⁶¹ Rumeli'den gelen Hasan Hoca'nın¹⁶² *Muzilü 'ş-Şukûk ve Envarü 'l-Kulûb* adlı iki eserinden söz edilmektedir.¹⁶³

İkinci önemli Emir Sultan halifesi olan ve Lütfullah-ı Evvel diye de bilinen¹⁶⁴ Şeyh Lütfullah Karamanî'nin de *Cenahü 's-Salikin* adlı bir eseri vardır.¹⁶⁵

f.Emir Sultan'a Nisbet Edilen Eserler

Emir Sultan'a *Şerh-i Ebyat-ı Mevlana Celaleddin-i Rumî* adlı bir kaç varaklık Türkçe bir eser nisbet ediliyorsa da, vahdet-i vücud etkisi altında yazılan bu eserin gerçekte amcazadesi ve Nakşî şeyhi Molla İlahi(ö.896/1491)'nin halifesi olan Emir Ahmed Buharî(ö.922/1516)'ye ait olduğu tesbit edilmiştir.¹⁶⁶

Ayrıca piyasada Emir Sultan'a nisbet edilen *Yasin-i Şerif'in Meal Tefsir Esrar ve Havassı* adlı bir kitap bulunmaktadır.¹⁶⁷ Bu kitabın üzerinde biraz durmak gerekmektedir.

Takdiminde aslının Arapça olduğu söylenen kitabın Emir Sultan'ın amcası oğlu Nakibü'l-Eşraf Seyyid Mustafa'nın torunu olduğunu ifade eden (147) Hasanü'l-Halebî tarafından Türkçeleştirildiği, Melih Yuluğ tarafından da sadeleştirildiği

¹⁶⁰ *Gİ*,134a-135a. Gazzizade, Mehmed Tayyib'i Mehmed Tabib olarak tanıtır. Gazzizade, *Ravzatü 'l-Müflihun*, BEEK, Orhan, 1041, v.19a

¹⁶¹ Taşköprizade, age, 114-115, *Şakayık ve Zeyilleri*, I, 132. Bu meczubun Abdal Mehmed olduğu ihtimali için bkz. *VB*,10b; *YŞ(M)*,10

¹⁶² *G*,80

¹⁶³ Bursalı M. Tahir, age, I, 147. Arapça olan *Muzilü 'ş-Şukûk*'un Bursa'da bulunan nüshası 959/1852 yılında Musa Efendi tarafından Çatalca'da istinsah edilmiştir. BEEK, Ulucami, 1701

¹⁶⁴ *Gİ*,130b-131a; *BK*,III,155; Bursalı M. Tahir, age, I, 147

¹⁶⁵ Bursalı M. Tahir, age, I, 147. Ayrıca Belig de *Vesiletü 'l-Metalib fi Cevahiri 'l-Menakib* adlı bir eserinden söz ediyorsa da (*G*,82), eser aslında İbrahim b. Zeyneddin'e aittir.

¹⁶⁶ Tesbit Molla İlahi ve Emir Ahmed Buharî üzerine çalışan Kasım Koç'a aittir. Eser için bkz.BEEK, Ulucami, 3533/47

¹⁶⁷ Emir Sultan, *Yasin-i Şerif'in Meal Tefsir ve Hassaları*, (trc.Hasanü'l-Halebî, sadeleştirilen ve şerh eden Melih Yuluğ, hazırlayan Kadir Meral), İstanbul, 1991.

belirtilmektedir. Ancak gerek Arapçasının ve gerekse Türkçesinin hangi kütüphanede ve kaç numarada bulunduğu konusunda bilgi verilmediğinden fikir edinmek imkânsız hale gelmektedir. Sadeleştirinin girişinden sonra da Emir Sultan'ın hayatı ve menkabelerini anlatan bir bölüm başlamaktadır(13). Burada verilen soy kütüğünde (31), Hasan Askerî ve Seyyid Muhammed'den hemen sonra, Emir Sultan'ın babası Seyyid Ali'ye gelinmektedir ki, bu tarihen imkânsızdır.

Kur'an'ın Kalbi Olan Yasin-i Şerif'in Esrarının Şerhi başlığı altında(38), eserin Emir Sultan'a aidiyeti vurgulanarak çeşitli şiir ve hikayelerle dinî-ahlakî bazı konularda bilgiler verilmektedir. Bu arada Emir Sultan'ın yukarıda verilen silsilede adı geçmeyen ve dedesi olduğu söylenen Celaleddin Buharî'den sık sık nakiller yapılmaktadır. Hatta yukarıda anlatılan¹⁶⁸ ve Emir Sultan'ın başından geçtiği söylenen Hz. Peygamber'in diğer seyyidlerin selamını almayıp yalnızca onun selamını alması şeklindeki menkabe, bu zata atfedilmektedir(187-188). Bu uzunca bölümde Eflatun (143), Pascal (84), Descartes ve Kant (100) gibi filozofların da adı geçmektedir.

Emir Sultan'ın tarikatında zikir ve esmadan söz edilirken, onun silsilesine *Fatiha-i Fütuhiyye silsilesi* dendiği belirtilir(90).

Kitabın mütercimi, Yavuz döneminde yaşamış olduğundan onu, adeta kitabın kurgusuna merkez yapmış ve aşırı derecede övmüştür (147).

Bütün bu uzun girişlerden sonra kitabın Emir Sultan'a ait olduğu söylenen bölümününün 222. sayfada başladığı anlaşılmaktadır. Yine de hangi sayfada başlayıp hangi sayfada bittiği kesin olarak belli değildir. Her ayetin önce Arapçası, sonra Türkçesi verilmekte, bazılarının tefsiri yapılmakta, bir de hassasından söz edilmektedir. Eserin Arapça olduğu söylendiğine göre Türkçe tercüme Emir Sultan'a değil, mütercime ait olmalıdır. Ancak tefsirlerde ve hassalarda Emir Sultan'a aidiyetle ilgili ciddi şüpheler uyandıracak bazı durumlar vardır. Sözgelimi, bazı sözler Emir Sultan'dan nakledilmekte, bazıları ise onun itiyadı olarak mütercim ağzından takdim edilmektedir. Şah İsmail aleyhinde ifadeler kullanılmakta (419-420), Cengiz ve

¹⁶⁸ Bkz. 128. dipnot

Timur'la bu hükümdar eş tutulmaktadır (423). Adı verilmeyen *Tacü'l-Esma* adlı bir eserin müellifinden 906/1501 yılında Emir Sultan'ı rüyasında gördüğü ve *Yasin hesabıyla* Yavuz'un tahta geçeceğini söylediği nakledilmekte (420) ve 70. ayetin tefsirini bu konu işgal etmektedir. Kitabın çok yerinde Emir Sultan (ö.833/1429)'dan sonra yaşamış bazı şahsiyetlerin adı geçmektedir. Bunlardan bir kaç tanesi şunlardır: Aziz Mahmud Hüdaî (ö.1038/1623) (484), Niyazi-i Mısırî (ö.1105/1694) (423,484), Mevlânâ Halid-i Bağdadî (ö.1242/1826), Abdullah Dehlevî (393), Sezayi-i Gülşenî (485). Üstelik farklı tasavvufî neşvelere sahip sufiler arasında yapılan sentezler de kitabın yakın tarihlerde yazıldığını göstermektedir.

Her ayetin açıklamasında mutlaka yer alan *Hassalar* bölümünde ise vefkler ve hassalarından söz edilmekte, buralarda büyücülüğe varan bazı açıklamalar da yapılmaktadır. Bu tür ifadeleri, sonradan ortaya çıkmış bir kitaba dayanarak Emir Sultan'a atfetmek, onun bilinebildiği kadarıyla tasavvufî şahsiyetini yeniden gözden geçirmeyi gerektirecektir. Cifr, huruf gibi etkilerle büyüye varan bazı açıklamaların Emir Sultan'a aidiyeti imkânsız olmalıdır.

Sahih olmayan pek çok hadisin yer aldığı kitapta, tefsir ve hadisle uğraşanlar İsrailiyat konusunda bolca malzeme bulacaklardır. Bazı olaylar da tarihteki farklı bazı şahsiyetlere atfedilmiştir. Bunların çarpıcı bir örneği olarak Kur'an'da geçen *Ashabı-ı KeHF* olayının Üzeyr(A.S.)'in başından geçmiş gibi anlatılması gösterilebilir (449-452).

Kitaptaki bir hata da yukarıda anlatılan¹⁶⁹ *Kadidler Olayındaki Kadid* kelimesinin *Kadük* şeklinde geçmesidir. Yasin suresinin 29.ayetiyle ilgili açıklamalarda bu olay, mütercim tarafından anlatılmakta ve Molla Fenari'nin mektubuna da yer verilmektedir (285-286).

Bir yerde de Abdülkerim Cilî (ö.805/1402)'ye dayanılarak Eflatun'un nübüveti ihtimalinden söz edilmektedir (463 vd.).

¹⁶⁹ bkz.134. dipnot

Tasavvuf tarihinin Osmanlılar'a ait zaman diliminde zahir-batın ayrımı kesin çizgileriyle sonraki dönemlerde ortaya çıkmasına rağmen, kitapta açık bir zahir karşıtlığı göze çarpmaktadır (492).

Kitapta yer alan bir çelişki de 80. ayetin tefsirinde elektrikten söz edilmesidir (445). Ayrıca kitabın bir yerinde tanıdık bir şiire de rastlanmıştır. 54. ayetin tefsirinde Behlül Dâna'nın cehennemde ateş olmadığını söylediği olayın anlatılışını şöyle bir şiir izlemektedir:

*Cehennem dediğin od, ateş yoktur,
Herkes ateşini kendi getirir.*(347):

Gerçekte Arif Nihat Asya'ya ait olduğu bilinen benzer bir şiirin tamamı şöyledir:

CENNET-CEHENNEM

*Dediler: "Cehennemde odun bulunmaz;
Yolcu, yakacağını kendi götürür!"
Anladım, ki Cennet'e giden de burdan
Gülünü zambağını kendi götürür!*

Hangisinin diğerinden etkilendiğine karar vermek kolay görünmemektedir.

Söz şiirden açılmışken bir kaç tesbit daha yapmak yerinde olacaktır. Emir Sultan'a ait olduğu söylenen uzun bir şiirin son beyti şöyle verilmektedir (496):

*Mir Sultan gibi pek sahip nefes
Olasın zakir olursun her nefes*

Emir Sultan'ın kendisini överek bir şiirini bitirmesi tasavvufi tevazu ve mahviyet anlayışına pek uymamaktadır. Üstelik bu şiirden başka Emir Sultan'a ait olduğu söylenen şiirlerin hiç birinde mahlas olmaması da dikkat çekicidir. Kitap Emir Sultan ve Celaleddin Buhari'yi öven şiirler ve *Mübin Duası*'yla ilgili açıklamalarla sona ermektedir.

Tüm bu tesbitlerden sonra kitabın gerçekte Emir Sultan tarafından yazılmış olmayıp onunla ilgili bazı menakıb kitaplarından yararlanılarak ve ona ait olduğu söylenen bazı nakillerde bulunularaksonradan ortaya konduğunu söylemek gerekmektedir. Dikkat çekici bir konu da Emir Sultan geleneğiyle vahdet-i vücud ve hurufi geleneklerin kaynaşmasından oluşan kitabın aynı doğrultudaki bir guruba hitab etmesidir. Bu durum Emir Sultan geleneğinin etkisi olarak açıklanabilir.

Ancak söz konusu kitabın Emir Sultan halifelerinin eserleri ve Emir Sultan'la ilgili menakıb kitapları ışığında değerlendirmeye alınması daha isabetli olacaktır.

Şairliği olduğu da söylenen Emir Sultan'a şu şiiri nisbet edilmektedir:

*Gerçek aşıklara salâ denildi
Derdî olan gelsin dermanı buldum
Ah ile vah ile cevlan ederken
Canım içinde efendim cananı buldum*

*Açılmış dükkânlar kurulmuş pazar
Canlar mezad olmuş dellalda gezer
Oturmuş ümmetin beratın yazar
Cevahir bahşeden dükkânı buldum*

*Erenler meydana doğru varurlar
Anda cem' oluben virür alırlar
Cümle enbiyalar dîvan dururlar
Hakka mahbub olan sultanı buldum*

*Akar gözlerimden yaş yerine kan
Zerrece görünmez gözümde cihan
Deryalar nûş edip kandırmaz iken
Aşıklar kandıran ummanı buldum*

*Emir Sultan ne hoş pazar imiş
Aşıklar meydan olup gezerler imiş
Cümlenin maksudu ol didar imiş
Hakk'a karşı duran divanı buldum¹⁷⁰*

¹⁷⁰ Yş(M),9

Dursa Melediyesi
Konservatuari RAST İLÂHİ

Beste: Mâchûl
Güfte: Emir Sultan

Usûl: Sofyan

Gar çak â şik lâ ra
E mir sul tan der ki
sa lâ da nil di di
hoş pa zar i miş miş
Der di o lan qat sin
A şık o lan da im
dar mâ ni bul dum dum
mest ge zar i miş miş
Ah i le vâh i le
Cüm le nin mak sâ du
cev lân a der kan kan
bir di dar i miş miş
Ca ni min i ru şin di
Hat ka doğ ru va ran
câ nâ ni bul dum dum
di vâ ni bul dum

Gereğ âşiklara sâdâ sanıldı
Daru olan ge. sin, jermânı buldum
Âhile vâhiçe sıvân saarken
Uşnımın icinasânânı buldum
Emir Sultan her ki hoş bazarı mı
Aşk için dâlel mest, gez. lârî
Günlerin maksûsu âk. şîhar mı
Makla vâhîye vâhîye şîhar mı

Emir Sultan'a nisbet edilen ilahinin rast makamındaki bestesi

g. Emir Sultan Hakkında Yazılan Eserler

Hakkında yazılan pek çok kitap bulunması Emir Sultan'ın şöhretini ve halkın gönlünde yer ettiğini göstermektedir. Tesbit edilebildiği kadarıyla Emir Sultan'ın menkabelerini anlatan kitaplar şunlardır:

- 1-Emir Sultan halifelerinden Hasan Hoca'nın *Muzilü 'ş-Şukük*'ü¹⁷¹
- 2-Emir Sultan'ın ikinci halifesi Lütfullah Efendi'nin *Cenahü 's-Salikin*'i¹⁷²
- 3- İbrahim b. Zeynüddin'in *Vesiletü 'l-Metalib fi Cevahiri 'l-Menakıb*'i¹⁷³
- 4-Yahya b. Bahşi'nin *Menakıb-ı Cevahir*'i¹⁷⁴
- 5-Seyyid Nimetullah'ın *Menakıb-ı Emir Sultan*'i¹⁷⁵
- 6-Müdamî'nin *Divan-ı Müdamî der Vasf-ı Emir Sultan*'i¹⁷⁶
- 7-Hüsameddin Efendi'nin *Tarih-i Emir Sultan*'i¹⁷⁷
- 8-Şevkî el-Bursevî'nin *Menakıb-ı Emir Sultan*'i¹⁷⁸
- 9-Senâî'nin *Menakıb-ı Emir Sultan*'ı (İstanbul,1290)
- 10-Hayrullah Nedim Efendi'nin *Terceme-i Hal-i Emir Sultan*'ı (Bursa,1307)

Emir Sultan hakkında yazılmış diğer kitaplarsa şunlardır:

- 1-*Bursa'da Emir Sultan ve Kerametleri*, Gazali Saltık (Bursa-1959)

¹⁷¹ bkz.BEEK, Ulucami, 1701, Arapça

¹⁷² Türkçe olan bu esere Bursa'da rastlanamamıştır.

¹⁷³ Bkz. Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, 1060, Türkçe

¹⁷⁴ Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Kemankes, 410/1

¹⁷⁵ Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud, 4564; BEEK, Genel, 497. Bursa nüshasında Hasan Hoca ve Bedreddin Halife menakıbı da bulunmaktadır.

¹⁷⁶ İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 5520

¹⁷⁷ Millet Kütüphanesi, Pertev Paşa, 457. Eser Bursa'da *Menakıb-ı Emir Sultan* adıyla Türkçe olarak mevcuttur. BEEK, Genel, 2452/1

¹⁷⁸ BEEK, Genel, 5149/1; Genel,496 (istinsah 962/1555); Genel, 495 (istinsah Derviş Mehmed Nurani, 1198/ 1784), Türkçe

2-*Emir Sultan*, Sinasi Çoruh (İstanbul,tarihsiz)

3-*Bursa'da Medfun Osmanlı Sultanları ve Emir Sultan*, Hüseyin Algül (İstanbul,1981)

Bu konudaki sözü Emir Sultan halifesi Şeyh Bedreddin Mahmud tarafından Emir Sultan için yazılmış bir ilahi ile bitirmek uygun olacaktır:

*Medine'den bir er uçtu
Uçtu da Bursa'ya düştü
Benim gönlüm sana düştü
Benim pirim Emir Sultan*

*Emir Sultan bir uludur
İçi melekler doludur
O da Mevla'nın kaludur
Benim pirim Emir Sultan*

*Türbesinin önü güller
Çağrışıp öter bülbüller
Sana Emir Sultan derler
Benim pirim Emir Sultan*

*Gelin türbeye varalım
Hacet namazın kılalım
Hayır duasın alalım
Benim pirim Emir Sultan*

*Cuma gün türbeye vardım
Eşiğine yüzler sürdüm
Güya ki Cennet'e girdim
Benim pirim Emir Sultan*

*Baş ucu servi ağacı
Başında peygamber tacı
Sana varan olur hacı
Benim pirim Emir Sultan*

*Tekkesinin önü sofa
Sofada sürerler safa
Ceddi Muhammed Mustafa
Benim pirim Emir Sultan*

*Emir Sultan bir kişidir
Ak sakallı pir kişidir
Enbiyanın sırdaşdır
Benim pirim Emir Sultan*

*Sağ yanında oğlu yatır
Sol yanında kızı yatır
BEDRİ'yi nurlara batır
Benim pirim Emir Sultan*

Bu şiir Emir Sultan'ı tanıma konusunda bazı ipuçları vermektedir. Emir Sultan şiir geleneğinin de basit halk şiirleri formunda olduğu anlaşılmaktadır. Ahmed Yesevî'nin hikmet geleneğiyle bazı benzerlikleri olduğu göze çarpmaktadır.

h. Çevresindeki Bazı Dervişler

Emir Sultan'la birlikte gelen ve onun terbiyesinde yetiştiği söylenen Türkistanlı bir kaç kişiden daha söz etmek gerekmektedir.

Rast İlâhî

İSÛLÜ : Sofyan

BESTE : (?)

GÜFTE : " Bedrî "

Şeyh Bedreddin Mahmud
Mustafa Ef.

Me Sağ dî ne den bir er uç tu
Sağ ya nin da oğ lu ya tır

Uç tu da Bur sa ya düş tü
Sol ya nin da ki zi ya tır

HÛ HÛ HÛ Be nim gön lüm
HÛ HÛ HÛ Be nim rî yi nur

sa na düş tü Be nim pî rim
la ra ba tır " " " "

E mir sul tan HÛ op.

Emir Sultan kalifelerinden Şeyh Bedreddin Mahmud'un Emir Sultan için yazmış bulunduğu ilahinin bestesi

aa.Seyyid Nimetullah-ı Veli¹⁷⁹

Emir Sultan'la Buhara'dan gelen,¹⁸⁰ onun sancaktarı olduğu söylenen bu zatın bir süre Şible mahallesinde oturduğu kaydedilmiştir.¹⁸¹ Kabrinin Baba Zakir'e yakın olduğu kaynaklar tarafından belirtilmektedir.¹⁸²

*Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi'*nde Nimetullah-ı Veli b. Abdullah el-Mahani (731-834/1331-1431) adlı bir müellife ait Farsça bir divan ve *Terci'at* adında iki eser veriliyorsa da, adı geçenin Emir Sultan sancaktarı Nimetullah olup olmadığı tesbit edilememiştir.¹⁸³

bb.Ali Dede el-Buhari

Emir Sultan'la Buhara'dan gelip İncirli'ye yerleşmiştir. XV:yüzyıl başında yaşadığı ve ölünce yaşadığı yere defnedildiği kayıtlıdır.¹⁸⁴

cc.Baba Zakir

Nereli olduğu tam olarak bilinmeyen, ancak Emir Sultan'la Bursa'ya gelen ve ona hizmet eden Baba Zakir'in asıl adı Ali'dir.¹⁸⁵ Bir zaviyesi olduğu bilinmektedir.¹⁸⁶ Çelebi Mehmed döneminde öldüğü sanılmaktadır.¹⁸⁷

¹⁷⁹ Şii *Nimetullahiye* tarikatının kurucusu ile karıştırılmamalıdır.Bu tarikatın kurucusu Nimetullah Kuhistani için bkz.Köprülü, agm, sy.469-475; "*Nimetullah*" İA, IX, s.50-52. Rumeli Yenişehir'i'nden gelen *Menakab-ı Emir Sultan* müellifi Nimetullah'la da bir ilgisi olmamalıdır. bkz.Bursalı M. Tahir, age, I, 171

¹⁸⁰ VB,81a;G,222; Gazzizade, *Hülasatü'l-Vefeyat*, 10b; GI,298b

¹⁸¹ G,222; GI,298b

¹⁸² Hasan Taib, age, 45

¹⁸³ *Divan* için bkz.BEEK, Genel 4348, 4351. *Terci'at* için bkz.BEEK, Genel, 4351/4 (istinsah hicri X. yüzyıl başları)

¹⁸⁴ VB,50a; G,237, Gazzizade, age, 10b; GI,322a; BK,I,128. Bulunduğu yerin *Eşrefzade Tekkesi'*ne yakın olduğu söylenir. Bu Ali Dede'nin II.Murad'ın Karaman seferinde boynu vurulduğu halde, kellesini eline alıp tevhid zikri yaptığı söylenen Ali Dede olup olmadığı anlaşılamamıştır. Karaman beyinin, onun boynunu vurana aynı şekilde idam ettirdiğini, Ali Dede'nin başı için de Karaman'da bir türbe yaptırıldığı söylenir. Neşri, age, II, 638-641

Baba Zakir Zaviyesi'nde 1925 yılında salı günleri Sa'di ayini yapıldığı belirtilmektedir.¹⁸⁸

dd. Et Dede

Namazgah Camii'nin doğu tarafında medfun olan ve Sufi Mehmed denen bu zatın *Emir Sultan Tekkesi*'ne et taşımakla görevli olmasından dolayı Et Dede adıyla anıldığı söylenmektedir.¹⁸⁹ Mezar taşında *Namazgâh Camii*'ni yaptırdığı da yazılıdır.

*ı.Emir Sultan Cami, Tekke ve Vakıfları*¹⁹⁰

Emir Sultan Camii'nin Hoca Kasım adlı bir tüccar tarafından yaptırıldığı söylenmektedir.¹⁹¹ Ayrıca *Emir Sultan Vakıfları*'nın çok zengin vakıflar olduğu bilinmektedir.¹⁹²

Tekke ise değişik tarikatların faaliyetlerine sahne olmuştur. 1260/1844 yılında tamamen yenilediği bilinen tekkede,¹⁹³ XVIII.yüzyıl sonlarına kadar Emir Sultan,

¹⁸⁵ VB,28a; G,237; Gİ,298b. Kepecioğlu yalnızca Emir Sultan'ın çağdaşı olduğunu yazar. BK,I,216. Bu zatın Emir Sultan'ın zakirbaşısı olduğu da kaydedilmektedir. Hasan Taib, age, 44; BK,I,216

¹⁸⁶ Rivayete göre *Yeşil Cami*'nin açılışı sırasında tekkesine Akçağlan'dan su istemiş, fakat verilmemiştir. Ancak suyun Yeşil'e gitmesi gerekirken, onun tekkesine gittiği görülmüş, ona su verilince Yeşil'e de su gitmiştir. VB,28a; G,238; Gİ,298b-299a; Hasan Taib, age, 44; BK,I,216. Baldırzade ve Kepecioğlu zaviye yanında bir de mescidden söz etmektedirler.

¹⁸⁷ VB,28a; G,238; Gİ,298b. Kepecioğlu uzun yaşadığından *Baba* diye anıldığını,1417 yılında 103 yaşındayken öldüğünü kaydeder. BK,I,216. Hasan Taib ise 707-810/1308-1407 yılları arasında yaşadığını belirtir. age, 44. Halk, Babazakir Mahallesi'ndeki bir mezarın kendisine ait olduğunu söylemektedir. Fakat, mezarı *Yeşil Külliyesi* yanındaki tekkesi civarında olmalıdır.

¹⁸⁸ Hacıbeyzade A.Muhtar, *Bursa Sergisi Rehberi*, İstanbul, 1339, s.57

¹⁸⁹ BK,II,59,91-92. Hasan Taib yanlış olarak "*At Dede*" demekte ve onu tekkenin "*At nakili*" olarak tanıtmaktadır.age,41. Bu gibi farklılıklar zaman içinde isimlerin halk arasında nasıl değişebildiğini gösteren güzel bir örnektir.

¹⁹⁰ *Emir Sultan Külliyesi* hakkında toplu bilgi için bkz.Tanman, M.Baha, "*Emir Sultan Külliyesi*" ,DİA, İstanbul, 1995, XI, s.148-151. Emir Sultan Vakıfları için bkz.Kunter, H.Baki, "*Emir Sultan Vakıfları ve Fatih'in Emir Sultan Vakfı*", Vakıflar Dergisi, sy.IV, 1958, s.39-63

¹⁹¹ Gİ,99a-b; BK,II,25. Hoca Kasım'ın Emir Sultan'a verdiği arakiyeye karşılık aldığı altının kerametle çoğaldığı, onun da teberrüken Emir Sultan adına bir cami vezaviye yaptırdığı söylenir. Kepecioğlu, caminin Hundi Hatun tarafından yaptırıldığı rivayetini de zikreder.

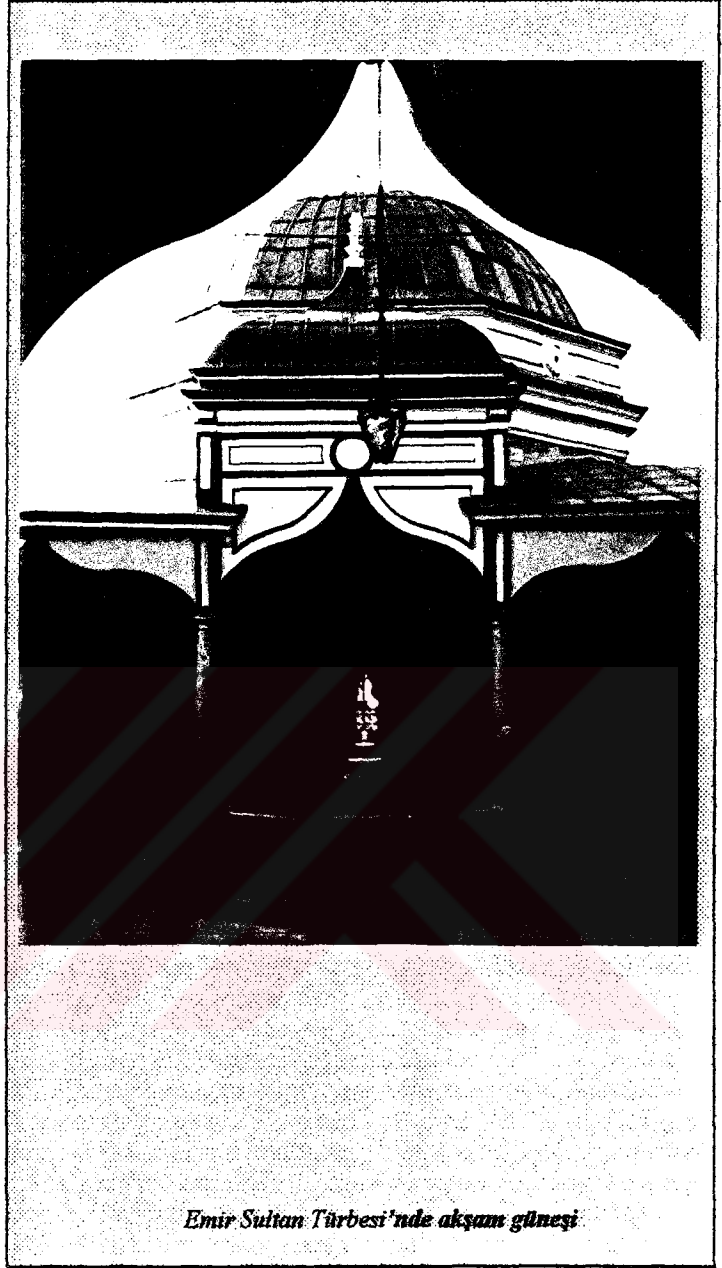
¹⁹² Barkan, age, I, 42 vd. Ayrıca İnegöl ve çevre köylerinde de çok sayıda vakfi olduğu kayıtlıdır. age,108-109

¹⁹³ *Bursa Şer' iye Sicilleri*, C 10/310, v.128a

XIX.yüzyılda *Celveti* ve 1925'e kadar bir kaç yıl *Nakşi* usulü uygulanmakta olduğu belirlenmiştir.¹⁹⁴

Emir Sultan Türbesi

ise ayrı bir hizmet alanıdır. Burada Hindi Baba (ö.1190/1776)¹⁹⁵ ve Eşrefi Mehmed Dede¹⁹⁶ meccanen türbedarlık yaparken, Eşrefi Haki Dede (ö.1251/1835) de türbedarlığı sırasında 3000 kuruş vakfetmiştir.¹⁹⁷

Emir Sultan Türbesi'nde akşam güneşi

j.Emir Sultan'ın Etkisi

Emir Sultan, Bursa'ya yalnız gelmemiş, Seyyid Usul, Seyyid Nâsır, Seyyid Nimetullah, Ali Dede, Baba Zakir, Seyyid Natta', hatta belki de Abdal Mehmed, Ali Mest-i Edhemî, Davud Dede, Çerağlı Dede gibi dervişlerle gelmiştir. Özetle Emir

¹⁹⁴ Kara, "Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar", Osmanlı Ansiklopedisi, İstanbul, 1992, I, 215

¹⁹⁵ Ahmed Ziyaeddin, age, 176b-177a

¹⁹⁶ GI,330b-331a

¹⁹⁷ GI,336a

Sultan Türkistan'dan Anadolu'ya, Buhara'dan Bursa'ya farklı neşveler taşıyan geniş bir tasavvuf soluğu getirmiştir.

Emir Sultan'ın Bursa kültüründe tarikatları toplayan önemli bir rolü de *Erguvan Bayramı*'dir. Ahmet Hamdi Tanpınar, her bahar erguvanlar çiçek açtığında Bursa içinden ve dışından farklı meşrep ve tarikatlardaki pek çok şeyh ve dervişin *Emir Sultan Tekkesi* rehberliğinde düzenlenen pikniklere katılmasını ve burada her tarikatın usullerinin uygulanmasını nefis üslubuyla anlatmaktadır.¹⁹⁸

Bursa'ya mal olan Emir Sultan'ın, devletteki ilk bozuluş sinyallerinin alındığı bir sırada verdiği ıslah mücadelesi de göz ardı edilemez. Bu anlamda Bursa'nın manevi fatihi olduğu söylenebilir.

Emir Sultan'ın etkisi ninnilerimize kadar yansımıştır:

*Çalkan Karadeniz çalkan
Gemilerde olur yelken
Bursa'daki Emir Sultan
Himmet et oğlum uyusun*

Emir Sultan'ın yerleştiği mahalle onun adıyla anılmaktadır. Bu gönül eri, adını taşıyan caminin kuzey tarafındaki türbesinde, ziyaretçilerini peygamber soluğuyla selamlamaktadır.

Emir Sultan hakkındaki sözü, onun derin etkisi olarak değerlendirilebilecek Bursalı Aşık Yunus'un iki şiiriyle bitirmek uygun olacaktır:

*Aşkın fırtınası aştı başumdan
Yeşil tonlu Emir Sultan merhaba
Gündüz hayalümdde gece düşümdde
Yeşil tonlu Emir Sultan merhaba
Buhara'dan Medine'ye gelmişdür
Fahr-ı Âlem selamını almışdur*

¹⁹⁸ Tanpınar, age, 129-130

*İrşad için Rumeli'ne salmışdur
Yeşil tonlu Emir Sultan merhaba
Ol dost bahçesinin taze gülüdür
Medhin okur dervişler bülbülüdür
Ceddi Muhammed'dür aslı Ali'dür
Yeşil tonlu Emir Sultan merhaba
Yunus sana candan tutmuşdur özü
Hem mübarek ravzana sürer yüzü
Efendüm ceddine ulaştır bizi
Yeşil tonlu Emir Sultan merhaba¹⁹⁹*

*Emir Sultan dervişleri
Tebîk ü senâ işleri
Tizilmiş hümmâ kuşları
Emir Sultan türbesinde*

*Yunus Emre'm söyler sözi
Aşık olmuş gönli gözi
Unutman duadan bizi
Emir Sultan türbesinde²⁰⁰*

¹⁹⁹ Tatçı, Mustafa, *Aşık Yunus ve Diğer Yunusların Şiirleri*, Ankara, 1991, s.178

²⁰⁰ Tatçı, age, 179

2.SEYYİD NATTA'

a. Kimliği

Seyyid Ali Natta' Hüseyinî,²⁰¹ Bursa'ya Emir Sultan'la beraber gelmiş Bağdatlı bir seyyiddir.²⁰² Emir Sultan meşhur yolculuğunda Hicaz'dan Anadolu'ya gelirken Bağdat'ta rastladığı bu seyyidi de yanına almıştır.²⁰³

Seyyid Ali Natta' bir sanatkâr olduğu gibi,²⁰⁴ Bursa'da Yıldırım'ın savaş ganimetleriyle yaptırdığı *Kâzeruniye* zaviyesinde görev yapan ilk şahsiyet olarak bilinir.²⁰⁵ Seyyid Natta''ın Osmanlı Devleti için geçerli olan bir ilk olma özelliği daha vardır ki, o da bilinen ilk resmi *nakibü'l-eşraf* olmasıdır.²⁰⁶

Timur Bursa'yı işgal edince Emir Sultan, Seyyid Natta', Molla Fenarî ve Şeyh Mehmed Cezeri esir edilmiştir.²⁰⁷ Seyyid Natta'ın II.Murad döneminde görevi başında olduğu da anlaşılmaktadır.²⁰⁸ Bu sırada Şehzade Mehmed'in sünnetinde işlediği görülmemiş güzellikteki sofrâ örtüsü, büyük atıyyelerle padişahın himayesinde kalmasına sebep olmuştur.²⁰⁹

²⁰¹ Hz.Hüseyin soyundan gelmesi sebebiyle "*Hüseyinî*" denmektedir.

²⁰² *Şakayık ve Zeyilleri*, II, 162; *VB*,88b; *YŞ(M)*,219; *BK*,II,4;III,464. Belig Seyyid Mehmed olarak tanıtır. *G*,488

²⁰³ Seyyid Natta'ın İshak Paşa damadı olduğu söylenmektedir. *Şakayık ve Zeyilleri*, II, 161; *BK*,II,4. Oysa İshak Paşa Fatih dönemi vezirlerindedir ve Gedik Ahmed Paşa'nın kayınpederidir. Onun damadı olması gereken kişi Seyyid Natta'ın oğlu Zeynelabidin olmalıdır. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, İstanbul, 1308, IV, s.559

²⁰⁴ Natta' hasır veya meşinden sofrâ bezi işleyen sanatkâr demektir.

²⁰⁵ Zaviyenin vakfiye tarihi 802/1399 yılıdır.Kepecioğlu Emir Sultan'la Seyyid Natta'ın biri Timur fetretinde diğeri daha önce geldiğini belirten iki farklı kayıt zikretmektedir. krsş.*BK*,I,191, III,494. Bursa'daki *Kâzeruniye Zaviyesi* için bkz.Erzi,agm; Kara, age, II, 13 vd.

²⁰⁶ *Şakayık ve Zeyilleri*, II, 176; *BK*,II,4; III,494. Nakibü'l-Eşraf, seyyid ve şeriflerin problemlerini çözmek ve haklarını korumakla görevli , onlar arasından seçilen kişidir. Bu kurumun kökü Abbasilere kadar gitmektedir. Geniş bilgi için bkz.Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Teşkilatına Medhal*, Ankara, 1984. Seyyidlerin de zamanla bozulduğu, yalancılık, rüşvet gibi yollarla berat alındığı bilinmektedir. *BK*,III,434; İsen, Mustafa, *Gelibolulu Mustafa Âlî*, Ankara, 1988, s.102-103; Câmî, *Baharistan*, (trc. M. Nuri Gencosman) İstanbul, 1990, s.175-177

²⁰⁷ *Şakayık ve Zeyilleri*, II, 161

²⁰⁸ Uzunçarşılı, age, 165

²⁰⁹ *Şakayık ve Zeyilleri*, II, 162

Ebu İshak Camii avlusundaki türbe. Pencerenin üst tarafında bulunan ejderha başından savaş zamanlarında kan aktığı söylenmektedir.

Zeyn el-Abidin diye de bilinen oğlu Pir Mehmed, Fatih ve II.Bayezid döneminin nakibi²¹⁰ ve meşhur şair ve tezkireci Aşık Çelebi'nin(1519-1571) de dedesidir.²¹¹

II.Murad döneminde vefat ettiği kabul edilebilecek olan Seyyid Natta',²¹² dergâh civarında defnedilerek üzerine türbe yapıldığı söylenmekle beraber, bugün türbede medfun bulunan kişinin kimliği belli değildir.²¹³

²¹⁰ Şakayık ve Zeyilleri, II, 162; BK,III,405

²¹¹ Aşık Çelebi, Zeynelabidin'in oğlu olan Seyyid Ali'nin oğludur. Şakayık ve Zeyilleri, II, 161. Aşık Çelebi için bkz.Köprülü, Edebiyat Araştırmaları, II, 490 vd.

²¹² Vakfiye 1399 tarihini taşıdığına ve Şehzade Mehmed'in sünnetine katıldığına göre II.Murad zamanından önce ölmüş olması ihtimali düşünülemez. Kütük'te, pek çok konuda olduğu gibi bu konuda da çelişkiler vardır. Hammer'e dayanılarak İshak Paşa'nın damadı şeklinde tanıtılan Seyyid'in, bir başka yerde oğlu Pir Mehmed torunu ve İshak Paşa'nın damadı olarak geçmiş, üçüncü bir tanıtımda yine oğlu olarak gösterilmiştir. krş.BK,II,4;IV,65,405; III,434. Aslında çok kıymetli bir kaynak olan Kütük'ün değerine gölge düşüren bu çelişkiler, farklı kaynaklardan alınan bilgilerin tankid edilmeden kullanılması yüzünden ortaya çıkmış olmalıdır.

²¹³ Burada Ebu İshak'ın medfun olduğu söyleniyorsa da yanlıştır. Mezar taşı pek sıhhatli olmayan türbede seyyidlerden birinin kabrinin bulunduğu düşünülebilir.

b. Etkisi

Kâzeruniye tarikatının Bursa'da köklü bir etkisi olmamıştır. Dergâh yüzyıllarca açık olmasına rağmen, Seyyid Natta'a ait önceki ve sonrasındaki görevlileri gösteren herhangi bir silsileye rastlanamamıştır. *Kâzeruniye* gibi cihada verdiği önemle tanınan bir tarikata ait tekkenin yüzyıllar boyu yalnızca imaret olarak hizmet vermesi, Yeniçerilikte *Bektaşilik* etkisinin çok çok azı kadar bile etkisine rastlanmaması ilginçtir. Bursa'nın serhad şehri olmaması ve *Kâzeruniye*'nin besleyebileceği cihad ruhunun, *Ahilik* gibi başka dinamiklerce desteklenmesi sebebiyle ilgi görmediği söylenebilir.

Seyyid Natta'mın etkisi ise ilk Osmanlı Nakibü'l-Eşrafi ve halka yüzyıllarca imaret olarak hizmet veren *Kâzeruniye Dergâhi*'nin ilk görevlisi olmasıdır.

b. Kâzeruniye Külliyesi

1399 yılında hizmete açılan külliyenin Kaplıca vakıflarından geliri olduğu, Seyyid Natta'mın oğlu Zeyn el-Abidin'in de şeyh olarak tevliyeti bulunduğu anlaşılmaktadır.²¹⁴

XVI. yüzyılda zaviye şeyhliğine seçilen Şeyh Nizam'ın Ebu İshak haziresine defnedildiği kaydedilmektedir.²¹⁵

Çeşitli zamanlarda tamir gören zaviyenin bilinen ilk tamir tarihi 884/1479-80 yılıdır.²¹⁶ Sonraları 1041/1631, 1065/1655, 1174/1760, 1178/1764 tarihlerinde de tamir görmüştür.²¹⁷ 1178/1764 tamiri Kayhan yangınından sonradır.²¹⁸ 1260/1844²¹⁹ ve 1330/1913 yıllarında da tamir edilmiştir. Bu son tamir, tekkeye uzak olması yüzünden yeteri kadar ilgilenemeyen *Ramazan Baba Dergâh* şeyhi Süleyman Bey'in

²¹⁴ Barkan, age, I, 38-39

²¹⁵ Kösoğlu, Neşet, *Tarihte XV-XI. Yüzyıllarda Bursa Mahalleleri*, Bursa, 1946, s.17

²¹⁶ Baykal, age, 129; Kara, age, II, 27. Mehmed Şemseddin'in III.Mehmed zamanında tamir gördüğünü söylemesi bir yanlışlık eseri olmalıdır. *YŞ(M)*,220

²¹⁷ Kara, age, II, 28

²¹⁸ Ayverdi, age, 461; Kara, age, 28. Ayverdi'nin 1178 yerine 1187 demesi dizgi hatasından olabilir.

²¹⁹ BK,II,4; III,434; IV,405

vefatından sonra *Kaygulu Halil Kadiri Dergâhı*'ndan Şeyh Hasan Efendi müridi Raşit Dede'nin gönüllü gayretleriyle gerçekleştirilebilmiş, onun vefatıyla yarım kalmıştır.²²⁰

Bugün cami olarak kullanılan tekke ve yanındaki türbe²²¹ dışındaki müstemilat ortada yoktur. Oysa 1844 yılında burada bir imaret ve mektebin varlığından söz edilmektedir.²²² Cami ise 1969'da onarılarak 1970'de ibadete açılmıştır.²²³ Camiye çıkan iki yoldan batı tarafındaki sokak, *Ebu İshak*'ın bozulmuş biçimi olan *Apsak Sokak* adını taşımakta, doğu tarafındaki sokak ise *İshak Aralığı* olarak bilinmektedir.

Cami ve çevresinde olması gereken pek çok mezarlıktan eser kalmadığı gibi, cami ve türbenin de bakıma ihtiyacı vardır.

3.SEYYİD NÂSİR

a.Seyyid Nâsir ve Hacı Şehabeddin

Buhara'dan Emir Sultan'la birlikte gelmiş,²²⁴ Pınarbaşı'nın üst tarafına yerleşmiştir.²²⁵ Adının Hüsrev olduğu söylenmektedir.²²⁶ Yerleştiği yerde medfundur.²²⁷ Mezar taşında yazı bulunmadığı gibi, hayatı hakkında da bilgi yoktur.

²²⁰ *YŞ(M)*,220

²²¹ Türbenin kuzey tarafında kim tarafından yapıldığı bilinmeyen bir ejderha başından savaş zamanlarında kan aktığı inancı, *Kâzeruniye* gibi cihada önem veren bir tarikat çevresinde oluşan inançlardandır.

²²² *BK*,II,4; III,434; IV,405

²²³ Cami duvarına asılı Ahmet İnceler imzalı tanıtım yazısından.

²²⁴ Gazzizade, age, 10a. I.Murad zamanında geldiğini söyleyenler de vardır. *G*,215. Baldirzade belki de kalem sürçmesi yüzünden Abdal Murad'la birlikte geldiğini söylemektedir. *VB*,42a

²²⁵ *VB*,42a; *G*,215

²²⁶ *G*,215; *Gİ*,101a; *YŞ(Y)*,261; *BK*,II,441. Gazzizade kendisini İranlı İsmailî şair Nâsir-ı Hüsrev'le (XI.yüzyıl) karıştırmış, *Saadetname* adlı eserini Seyyid Nâsir'a nisbet etmiştir. Age,10a. Nâsir-ı Hüsrev için bkz. Berthels, E., "Nâsir-ı Hüsrev", *İA*, IX, 96-97

²²⁷ *VB*,42a; Mehmed Süreyya'nın Emir Sultan yanında medfun olduğuna dair verdiği bilgi yanlıştır. age, IV,534

Seyyid Nâsır Türbesi'nin 1991'deki restorasyondan sonraki görünüşü

Yanında II.Murad zamanında geldiği söylenen Buharalı Hacı Şehabeddin mefûn bulunmaktadır.²²⁸ Caminin bu zat tarafından 1453 yılında yapıldığı kaydedilmekle beraber bazı şüpheler mevcuttur.²²⁹ İran'ın Fatih döneminde şîleşme sürecini tamamlamadığı ve Osmanlı ülkesi için şîliğin büyük bir tehlike teşkil etmediği dikkate alındığında, Şîi olduğu gerekçesiyle öldürüldüğü söylenen bu zatın Yavuz Sultan Selim zamanında yaşamış olabileceği akla gelmektedir.

b. Tekkenin Şeyhleri

Kaynaklardan burada olduğu anlaşılan tekke hakkındaki bilgiler, söz konusu tekkenin evveliyatına ışık tutmamaktadır.

²²⁸ G,225; BK,III,441

²²⁹ Baykal, age, 74. Oysa Beliğ, ölüm tarihi olarak 855/1451 yılını vermektedir. G,215. Şu anda yerinde bulunmayan mezar taşının üzerinde oniki imamın adıyla beraber bazı Bursahıların mezar taşını kırmasına sebep olan ve şairi tesbit edilemeyen şu şiirin bulunduğu kaydedilir:

*Fevt-i Hacı Şehabeddin-i Veli
Çü Hüseyin bedest-i bigünahî-i an
İnçünin cevri-i bigünahî-i an
Der cihan kes nekatt ve kes nesenid
Hücceten râ berûz-ı rûsta hîz
Hes tarih-i o katele şehîd*

Br ara bazı hizmetleri *İsmail Hakkı Tekkesi*'ne devredilen tekkenin şeyhliği Rıfki Efendi (ö.1273/1856)'nin vefatında, yerine geçecek oğlu olmadığından Faik Efendi'ye kalmıştır. Onun vefatıyla da Cemaleddin Efendi'ye geçmesi gerekirken, Abdüssamed Efendi (ö.1331/1913) posta oturmuştur. Bu zat, Yusuf Hemedanî soyundan Kadiri-Rifai Buharalı Seyyid Şehzade Yoldaş Efendi'nin oğludur.

Rusya'nın Semerkand'ı işgaliyle hacca gitmiş, Musul'da Kadri Mastuk(?)'dan Rifai, Hama'da Geylani soyundan olan Muhammed Murteza'dan da Kadiri hilafeti almıştır. Bir süre Kütahya *Yakub Han Çelebi Dergâhı*'nda görev yaptıktan sonra İstanbul *Sultanahmed Özbek Tekkesi* ve Edirnekapı dışındaki *Mustafa Paşa Tekkesi*'nde hizmette bulunmuştur.

Seyyid Nâsır Türbesi'nin bir başka görünüşü. Sağ alt köşedeki mezar Hacı Şehabeddin'e ait olmalıdır.

Bursa *Özbek Tekkesi*'ne ziyareti sırasında Şeyh Said Can Efendi'nin teşvikiyle Seyyid Nâsır zaviyedarlığını talep ederek, başmabeyinci Hacı Ali Paşa'nın yardımıyla mükemmel bir zaviye yaptırmış, Kadiri-Rifai ayinine açmıştır. Vefatından sonra çocukları küçük olduğundan tekke boş kalmıştır.²³⁰

²³⁰ YŞ(Y),261-263

Tekke, 1082/1671'deki onarımı için büyük fedakârlıklarda bulunan Hacıbeyzade Mustafa Dede'nin başvurusuyla bir bilirkişi heyet raporuna dayanarak onarılmıştır.²³¹

1260-61/1844'e ait bir vesikada ise tekke şeyhleri İsmail Hakkı ve Mehmed başta olmak üzere görevli kadrosunun yevmiyeleri ve tekkenin giderleriyle ilgili meblağın ayarlanması için verilen bir ferman vardır.²³²

Seyyid Nâsir Türbesi içinde "Ya Hazret-i Seyyid Nâsir" yazısıyla birlikte Farsça bir şiir

1925 yılında kapandığında *Nâsiri* ayini yapılmakta olduğu söyleniyorsa da,²³³ bunun gerçekte kadirî olması daha doğru olmalıdır.

Moloz taşla yapılmış üstü ahşap bir odacıktan ibaret mimari kıymeti bulunmadığı söylenen tekkede zarif işlemlerle dolu kırık mezar taşlarının varlığından söz edilmekteyse de,²³⁴ şu anda yoktur.

Türbe 1991 yılında restore edilmiştir.

²³¹ Bursa Şer'îye Sicilleri, B 90/295, v.87a-b

²³² Bursa Şer'îye Sicilleri, C 92/664, v.26a

²³³ Hacıbeyzade A.Muhtar, age, 57. Bu bölgeye eskiden Hıdırlık dendiği de anlaşılmaktadır.

²³⁴ Baykal, age, 74

4. SEYYİD USUL

a. Kimliği

Buhara dervişlerinden olan Seyyid Usul'ün Emir Sultan ve Seyyid Nâsır'la birlikte Bursa'ya geldiği belirtilmektedir.²³⁵ Emir Sultan'ın akrabası olduğunu söyleyenler bulunduğu gibi,²³⁶ Nurbahşi olduğunu kaydedenler de vardır.²³⁷ Seyyid Usul'ün gerçek adının bu olup olmadığına dair bir bilgiye rastlanamamıştır.

Dergâh sinagogun bulunduğu yerle bugünkü kaymakamlık binası arasındaki eskiden *Gece Mahallesi* denen mahallede bulunmakta, Seyyid Usul'ün de aynı yerde medfun olduğu söylenmektedir.²³⁸ Hayatı hakkında bilgi edinilemeyen Seyyid Usul'ün ölüm tarihi olarak 894/1488 yılı veriliyorsa da bu tarih, aynı yerde medfun olan bir başkasının ölüm yılı olmalıdır.²³⁹

b. Seyyid Usul Dergâhı

Tekkenin ilk olarak hangi tarikata ait olduğu bilinmiyorsa da, zaman zaman Kadirî,²⁴⁰ ayrıca Sa'dî ve Celvetî²⁴¹ mensuplarınca değerlendirildiği tarihlerde yer almaktadır.

Tekkede görev yapanlar şöyle sıralanabilir:

Seyyid Usul (ö.894/1488?) -.....- Ahmed Baba el-Kadirî (ö.1225/1810) - Mehmed Emin Zuhuri es-Sa'dî (ö.1260/1844) - İbrahim Efendi el-Kadirî

²³⁵ VB,42b; G,219; Gazzizade, age, 10b; YŞ(Y),264; BK,IV,295. Baldırzade önce Seyyid Nâsır'ın Abdal Murad'la geldiğini yazarken, daha sonra, Seyyid Usul'ün Emir Sultan ve Seyyid Nâsır'la geldiğini kaydediyor. İlk yazdığına bir kalem sürçmesi olduğu ortaya çıkmaktadır.

²³⁶ Gazzizade, age,10b

²³⁷ G,21; Ayverdi, age, 482

²³⁸ VB,42b; Gazzizade, age, 10b

²³⁹ Ölüm tarihi için bkz.YŞ(Y),264; BK,IV,295; Baykal, age, 50. Emir Sultan'la (ö.833/1429) birlikte geldiği söylenen Seyyid Usul'ün 894/1488 yılında öldüğünü kabul etmek onun yirmi yıldan fazla yaşadığını kabul etmek demek olacaktır. Bu tarih bir başkasının ölüm yılı olmalıdır.

²⁴⁰ BK,IV,295

²⁴¹ Kara, agm, 215

(ö.1272/1855) - Şeyh Muhibbullah Efendi el-Kadirî (ö.1302/1885) - Abdürrahim (veya Abdurrahman) Efendi(?) - Şeyh Nail Efendi (ö.1341/1922) - Abdülkadir b. Fazli el-Kadirî (ö.1343/1925)²⁴²

1488 yılıyla 1800 yıllar arasındaki silsile boşluğu tekkenin misafirhane veya medrese olarak kullanıldığını akla getirmektedir.

Bir ara harabeye dönen tekkenin Pir-i Peyker Cafer Çelebi tarafından tamir ettirilerek medreseye çevrildiği bildirilmekle beraber,²⁴³ 1925'e kadar tekke hizmetlerinin sürmüş olması ya bir kaç bölümden oluştuğunu ve bir bölümünün medreseye çevrildiğini ya da geçici olarak medrese görevi gördüğünü düşündürmektedir.

Tekke 1216/1801 yangınında tamamen yanmış, yangından sonra bir kaç hücre ilavesiyle hizmete devam etmiştir.²⁴⁴ *Davud Dede* türbedarlığında da bulunmuş olan²⁴⁵ Eşrefzade Abdülkadir Efendi'nin halifesi Karadestar Ahmed Baba (ö.1260/1810) idaresinde bir süre Eşrefî dergâhı olarak hizmette bulunan tekke,²⁴⁶ daha sonra Sa'dî şeyhi Mehmed Emin Zuhuri (ö.1260/1844) tarafından güzelleştirilmiş ve zenginleştirilmiştir.²⁴⁷

Şeyh Emin Efendi'nin vefatından sonra yerine geçecek oğlu olmadığından yine Kadirî-Eşrefî şeyhi Kavukçuzade Hacı İbrahim Efendi (ö.1272/1855)²⁴⁸ padişah beratıyla şeyh tayin edilmiştir.²⁴⁹ Bu zatın vefatından sonra da muhtemelen silsilede Muhibbullah adıyla geçen Diyarbakırlı Şeyh Mustafa, ondan sonra da oğlu Şeyh Fazlî geçmiştir.²⁵⁰

²⁴² YŞ(Y),268. İstanbul Merkez Efendi Dergâhı mensuplarından Nail Efendi bir süre sonra İstanbul'a dönmüştür. *Yadigar*'ın yazıldığı sıralarda Şeyh Abdülkadir'in görevde olduğu anlaşılmaktadır.

²⁴³ VB,42b; G,219; Gİ,104a; BK,IV,295; YŞ(Y),264

²⁴⁴ G,219; Gİ,104a; YŞ(Y),264

²⁴⁵ Gİ,332b

²⁴⁶ Gazzizade, *Ravzatü'l-Müflihun*, 21a-b; YŞ(Y),264

²⁴⁷ G,219; Gİ,104a. Bu sıralarda günlük 500 kuruş taamiyesi olduğu nakledilmektedir. BK,IV,295

²⁴⁸ G,219;Gİ,104a. Hasan Taib Efendi Şeyh İbrahim'in vefat tarihini 1266/1850 olarak vermektedir. Kendi yaşadığı yüzyılda kadiri zikri icra eden "*Abdî Efendî*" diye söz ettiği kişi ise Abdürrahim Efendi olmalıdır. age,21

²⁴⁹ Bursa Şer'îye Sicilleri, C 10/310, v.124a

²⁵⁰ G,220

Tekkenin 1306/1888 ve 1319/1901 yıllarında da tamir geçirdiği anlaşılmaktadır.²⁵¹

Tekke haziresinde Seyyid Usul'den başka, tekkenin bulunduğu *Gelin Sokak*'a adını veren gelini, Mevlânâ Abdülkadir, İbrahim Efendi, Bursa valilerinden Bayezid Paşa ve muhtemelen meşhur şair Gazalî medfundur.²⁵² Tekkede 1925 yılında perşembe günleri Celvetî ayini yapılmaktadır.²⁵³

Seyyid Usul Haziresi'nin bir bölümü

Seyyid Usul Dergâhı arazisinde bulunan ve Vakıflar tarafından lojman olarak kullanılan bina

Bugün tekke arazisi üzerinde hazireden arta kalan mezarlar ve Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün lojmanı olarak kullanılan viran bir bina bulunmaktadır.

²⁵¹ YŞ(Y),268

²⁵² Hasan Taib, age, 21; Baykal, age, 50. İbrahim Efendi'nin medfun olduğunu Baykal zikretmiyor.

²⁵³ Hacıbeyzade A.Muhtar, age, 57

5.ABDAL MEHMED

a. Kimliği

Doğum yeri ve yılı belli olmayan Abdal Mehmed,²⁵⁴ Emir Sultan'la aynı dönemde yaşamıştır. Baldırzade'nin ifadelerinden cezbeli bir derviş olduğu anlaşılmaktadır.²⁵⁵ Tarikatı tesbit edilememiştir.

Kaynaklar, türbesinin II.Murad tarafından yapıldığını söylediklerine göre,²⁵⁶ 1451 yılında veya daha önce vefat etmiş olmalıdır. Türbenin yapılış yılı ihtilaflıdır.²⁵⁷ Emir Sultan'ın vefatında Hasan Hoca'nın halifeliğine delalet eden meczup gerçekten Abdal Mehmed ise ölüm tarihinin 1429-1450 yılları arasında olması gerekmektedir. Kütük'teki bilgi doğru sayılacak olursa,²⁵⁸ 1429-1441 yılları arasındaki bir tarihte ölmüş olduğu düşünülebilir.

b. Etkisi

Tarikatı tesbit edilemeyen Abdal Mehmed'in hatırası bir kaç tarikat geleneğinde yaşamaktadır. Bunlar şöyle sıralanabilir:

1-Kadirî-Eşreflik: Eşrefiye geleneğinde, Abdal Mehmed'in bu tarikata mensup bir zatın rüyasını yorumlarken Eşrefoğlu Rumi'ye işaret ettiği kabul edilmektedir.²⁵⁹ Hatta *Menakıb-ı Eşrefzade*'ye göre Eşrefoğlu Rumi'yi yetiştirip

²⁵⁴ Bu Abdal Mehmed, Abdal Murad'ın oğlu olduğu söylenen Abdal Mehmed'le karıştırılmamalıdır.

²⁵⁵ Her hafta *Yeni Kaplıca* yakınında Emir Sultan'a ait olduğu söylenen Akça Hamam'a gitme adeti vardır. Cezbeli olduğu zamanlar doğrudan hamama gitmekte, sükûnet halinde ise Emir Sutan'a uğrayarak onunla sohbet etmektedir. VB,9b.Beliğ onu "*Meczuban*" arasında tanıtır. G,217

²⁵⁶ G,217; Gİ,101b; YŞ(M),217; BK,III,216

²⁵⁷ Kütük'te 845//1441 tarihi verilirken, Baykal, 854/1450 demektedir. krş.BK,III,216; Baykal, age, 113

²⁵⁸ BK,III,216

²⁵⁹ G,217

velilik mertebesine erişmesini sağlayan odur.²⁶⁰ Bu yüzden Numaniye meşayihü Abdal Mehmed'e saygı duymaktadırlar.²⁶¹

Abdal Mehmed'in hatırasını Eşrefî geleneğinde yaşatan Numaniye Dergâhı'ndan iki görünüş

2-Emir Sultan Dergâhı: Emir Sultan'ın vefatından önce halife bırakmadığı ve müridlerini halife tayini için bir meczuba gönderdiği söylenir. Meczub müridleri iki defa reddettikten sonra üçüncüsünde gökyüzüne bakmalarını söyler. Emir Sultan'la Hasan Hoca yanyana gökyüzünde durmaktadırlar. Halife belli olmuştur.²⁶² Kaynakların tamamında adı geçmeyen bu meczubun Abdal Mehmed olduğunu söyleyenler vardır.²⁶³

3-Başçı İbrahim Dergâhı: Kaynaklar bu dergâhın kurucusu Başçı İbrahim'i (ö.885/1480) Abdal Mehmed'in baş müridi olarak gösterirler.²⁶⁴ Menkabeye göre baş pişirip satmakla geçimini sağlayan Başçı İbrahim, Abdal Mehmed'e her gün bir baş

²⁶⁰ Uludağ, Süleyman, "Abdal Mehmed", DİA, I, s.63. Gazzizade, *Hülasatü'l-Vefeyat*, 10b. Böyle bir görüşün Bayramî ve Kadîrî gelenekleriyle Eşrefoğlu Rumi ilişkisini etkileyip etkilemeyeceği araştırılmalıdır.

²⁶¹ Numaniye meşayihü bayramının ikinci günü Emir Sultan'a giderken, önce *Abdal Mehmed Türbesi*'nde zikir ve duadan sonra *İncirli Dergâh*'na uğrayıp Emir Sultan'a geçmektedir. *YŞ(M)*,218. Tekkenin daha sonra Eşrefilere geçmesi de dikkat çekicidir.

²⁶² Taşköprizade, age, 114-115; *Şakayık ve Zeyilleri*, I, 132

²⁶³ VB,10b; *YŞ(M)*,10. Baldirzade böyle bir tahminde bulunmuş olabilir.

²⁶⁴ VB,9b; *Gl*,101b; *YŞ(M)*,217

Abdal Mehmed'in müridi olduğu söylenen Başçı İbrahim'in yaptırdığı cami ve yanında bugün ticari amaçla kullanılan hamam

hediyeye etmektedir.²⁶⁵ Bir gün Abdal Mehmed aniden gelen misafirleri²⁶⁶ neyle ağırlayacağını düşünürken, Başçı İbrahim elinde paçayla içeri girer. Abdal Mehmed bu paçayla misafirlerini ağırlar, Başçı'ya da himmet eder. Başçı dükkâna döndüğünde kazanlarının altınla dolu olduğunu görür. Şükran olarak Abdal Mehmed için Reyhan'da kendisi için de Maksem'de bir cami ve tekke yaptırır.²⁶⁷

4-Abdal Mehmed - Molla Fenari

ilişkisi: Abdal Mehmed'in tarikat geleneklerine etkisinden başka Yıldırım'ın şeyhülislâmı Molla Fenari'yi de irşad ettiği inancı yaygındır. Abdal Mehmed'in Molla

Fenari'yi leş yemeye davet ettiği, leşin cennet taamına dönüştüğü anlatılmaktadır.²⁶⁸

Tüm bu menkabeler Bursa halkının Abdal Mehmed çevresinde oluşturduğu sevgi halesinin ürünü olmalıdır. Ayrıca son örnek, kuruluş döneminde tekke-medrese, şeriat-tarikat gibi ayrımların halk arasında iltifat görmediğini de sezdirmektedir.

²⁶⁵ Baldırzade'nin kayıtları arasında bulunmayan bu menkabe, sonraki kaynaklara Başçı İbrahim geleneğinden yansımış olabilir.

²⁶⁶ *Yadigâr*'da bu misafirlerin "bir kaç kalender" olduğu zikredilmektedir. *YŞ(M)*,217

²⁶⁷ *GI*,101b-102a; *YŞ(M)*,217. Bugün cami olarak kullanılmakta olan *Başçı İbrahim Dergâhı*, vakıflarıyla beraber başlı başına bir araştırma konusudur.

²⁶⁸ *VB*,10a; Gazzizade, age, 10b; *YŞ(M)*,217. Baldırzade, Bu menkabeyi anlattıktan sonra, mahkeme kâtipliği yaptığı sıralarda, türbede saygısızlık eden bir çuhadarın attan düşerek sakatlandığını gördüğü bir olayı nakletmekte ve bunu da Abdal'ın kerameti olarak değerlendirmektedir.

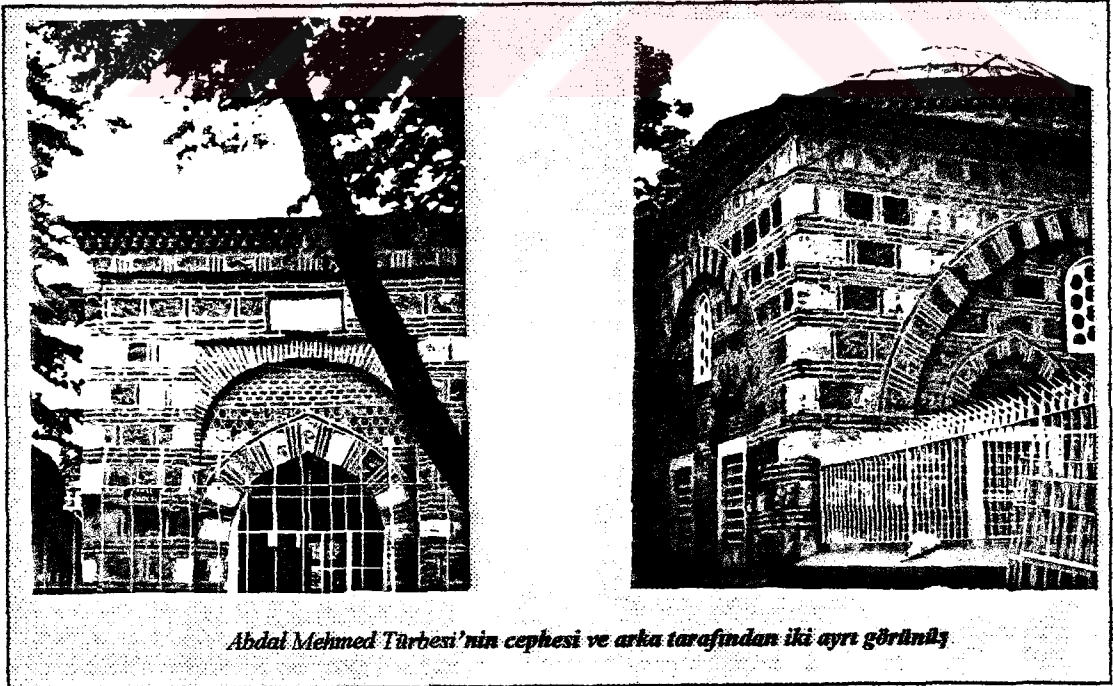
c. Abdal Mehmed Zaviyesi

Abdal Mehmed'in belli bir tarikata mensubiyeti konusunda bir bilgiye rastalanmadığı gibi, zaviyede Abdal Mehmed geleneğini sürdüren postnişinler bulunduğuna dair bir kayıt da geçmemektedir. Bu hususlar Abdal'ın gelen-gideni misafir eden, cezbeli, irşad yetki ve yatkınlığı olmayan münzevi bir derviş olduğu izlenimi uyandırmaktadır.

Zaviyenin XVI. yüzyılda Medine evkafından geliri olduğu anlaşılmaktadır.²⁶⁹

Kayıtlara göre zaviyeye 1599 Şubat'ında Nakşibendî şeyhi Hasan Dede'nin halifesi Mehmed Dede tayin edilmiştir.²⁷⁰

1279/1862'ye kadar babadan oğula geçen tekke şeyhliği Mehmed Halil Efendi'nin oğlu olmaması yüzünden Eşrefî şeyhleri Ahmed ve Hüseyin Efendiler'e geçmiş, onlardan sonra tekke boş kalmıştır.²⁷¹

Abdal Mehmed Türbesi'nin cephesi ve arka tarafından iki ayrı görünüşü

²⁶⁹ Barkan, age, I, 46

²⁷⁰ BK, III, 253

²⁷¹ "1279 tarihli i'lâm-ı şer'î" ve "1281 tarihli berat" a dayanarak YŞ(M), 218

Abdal Mehmed'in medfun olduğu türbenin arka tarafında Hasırpüş Dede ve Kara Mustafa'nın mezarları vardır.²⁷²

6. ALİ MEST-İ EDHEMÎ

a. Kimliği

Yıldırım zamanında Bursa'ya *Edhemî* dervişlerinin geldiği anlaşılmaktadır. Bunlardan kaynaklarda adı geçen üçü Ali Mest-i Edhemî, Davud Dede ve Seyyid Behlül olarak da bilinen Çerağlı Dede'dir. Buharalı bu üç dervişten Ali Mest, Acem Reis mahallesine yerleşmiştir. *Ali Mest* denmesinin sebebi ilahi aşk sarhoşu olmasıyla açıklanır.²⁷³ Bu ifadenin bozulmuş biçimi olan *Elmas Sultan* adıyla da anılmaktadır.²⁷⁴ Elmasbahçeler'in adını ondan aldığı söylenmektedir.

Emir Sultan halifelerinden İsa Dede'nin veliahdı Mustafa Çelebi'nin tarikatla ilgili bir müşkilatını çözdüğü söylenmekte,²⁷⁵ fakat bu müşkilatın ne olduğu belirtilmemektedir. Hatta Mustafa Çelebi'nin de Bâli Halife'ye bu konuda ona başvurmasını tavsiye ettiği, Bâli Halife'nin de bu iş için Bursa'ya geldiği eklenmektedir.²⁷⁶ Bu olay Ali Mest'in bir ara şöhret sahibi olduğunu göstermektedir.

Çelebi Mehmed zamanında vefat ettiği söylenen (1413-1421 arası) derviş,²⁷⁷ *Acem Reis Camii*'nin doğu tarafında medfundur. Burada başka kabirler de mevcuttur. Pek sıhhatli olmayan taşların birinde *Hücre-i Ali Mest*, diğerinde *İsmail Çavuş*

²⁷² Kara Mustafa'nın Sıcaksu'da adıyla anılan hamamı yaptırdığı kaydedilir. BK,II,215. Hasırpüş Dede'nin adı, halk arasında yanlış bilinen şekliyle "*Haturhoş Sultan*" olarak yazılmıştır. *Deveciler Kabristanı*'nin devamı olması gereken bu mahalde başka mezarlar da bulunmalıdır.

²⁷³ VB,51b; G,216; Gİ,104b; YŞ(M),280; BK,I,127. Gazzizade Acemler'e yerleştiğini söylüyorsa da bu Acem Reis olmalıdır. age,9b

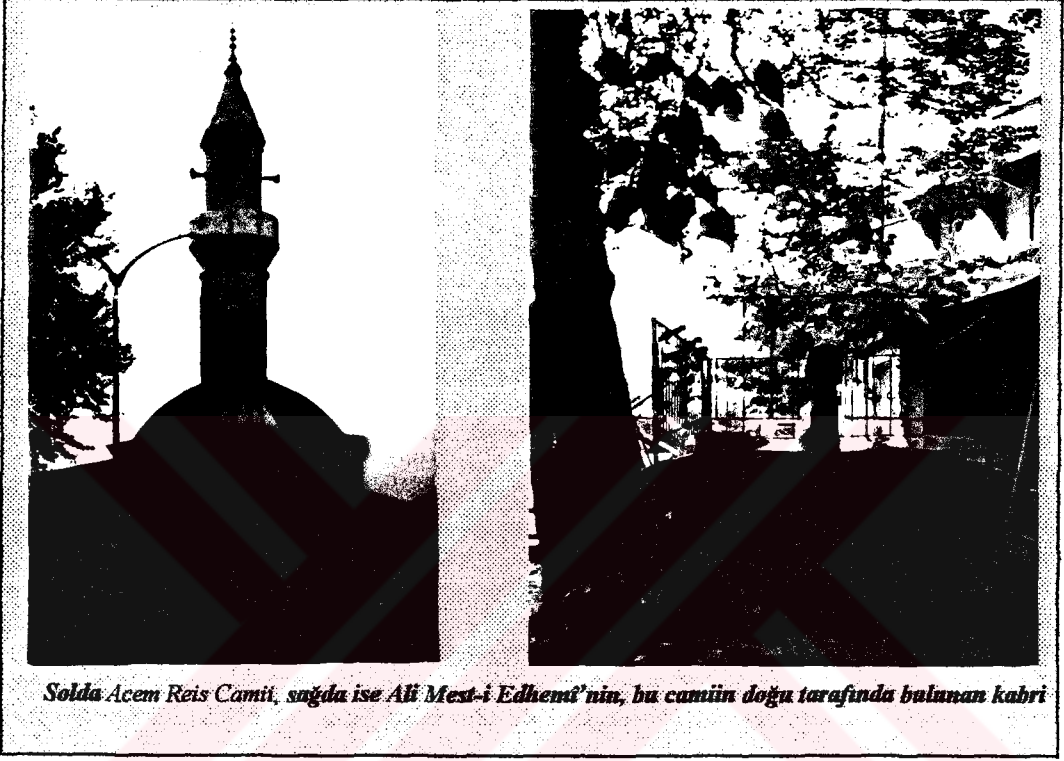
²⁷⁴ VB,52a; Gazzizade, age, 32a; BK,II,13

²⁷⁵ G,216

²⁷⁶ YŞ(Y),280

²⁷⁷ VB,51b; G,216; Gİ,104b; YŞ(Y),280; BK,I,127

yazmaktadır. Bugün bu mahalle Ali Mest'ten bozma Elmas Sultan'dan mülhem olarak Elmasbahçeler denmektedir.²⁷⁸

b. Ali Mest Zaviyesi

Zaviye çoğunlukla türbedarlık olarak hizmet vermiş, kayda değer faaliyetleri kaynaklara yansımamıştır. Bugün kendisinden eser kalmayan zaviyede görev yapanlar şöyle sıralanabilir:

Ali Mest-i Edhemî (ö.1413-1421 arası)-.....-Şemlelizade Şeyh Ahmed Gülşenî (ö.1089/1678)-.....-Mehmed Halife (ö.1263/1847)-Mehmed Halife(?)-Ali Rıza (ö.1294/1877)-Seyyid Mehmed Hamdi²⁷⁹

²⁷⁸ YŞ(Y),281. Mehmed Süreyya "bahçeler içinde yat" tığını söyler. age, I, 395. Bu bölgenin eskiden Atıcılar'a dahil olduğu anlaşılmaktadır. Gazzizade, age, 32a; BK,II,13

Bugün Elmasbahçeler adı Ali Mest'in hatırasını yaşatmaktadır.

7.DAVUD DEDE

a.Kimliği

Ali Mest ve Çerağlı Dede'yle birlikte Yıldırım zamanında Buhara'dan Bursa'ya gelen Edhemî dervişlerindendir. Şimdiki *Davud Dede Camii* civarına yerleşmiştir.²⁸⁰

Hayatı hakkında bilgi bulunmayan Dede'nin, Yıldırım'ın hazinedarı olan Ferhad Paşa'ya, vezir olmasında kerametiyle yardım ettiğini anlatan bir menkabe vardır.²⁸¹ Davud Dede'nin türbesini yaptıran Ferhad Paşa da aynı yerde medfun olmakla birlikte,²⁸² kabirlerine rastlanamamıştır.

Davud Dede'ye doğru olmayan bir olaydan dolayı *Avud Dede* dendiği de söylenmektedir.²⁸³ Çelebi Mehmed veya II. Murad zamanında vefat etmiş olma ihtimali vardır.

b.Zaviyesi

Bu zaviye de türbedarlık olarak hizmet vermiştir. En meşhur türbedarı Eşrefi Karadestar Ahmed Dede'dir.²⁸⁴

²⁷⁹ Şemlelizade Şeyh Ahmed Efendi'nin *Menakıb-ı Gülşeni* adlı bir eseri de vardır. *YŞ(Y)*,281. Kendisi aynı zamanda *Gülşeni Tekkesi*'nde şeyhtir. *Şakayık ve Zeyilleri*, II, 572

²⁸⁰ *VB*,39b; *Gİ*,322b. Buralarda o zamanlar *Kuruçay* adlı bir akarsu bulunduğu da anlaşılmaktadır.

²⁸¹ Buna göre Ferhad Ağa bir gün kıymetli bir mücevheri kaybetmiş, korkuyla kaçarken, kendisine rastladığı Davud Dede, korkmamasını, mücevherin bulunacağını ve kendisinin vezir olacağını müjdelemiştir. Bu söyledikleri gerçekleşmiş, Ağa da Dede'ye bir zaviye yaptırmıştır. *VB*,39a-b; *G*,219; *Gİ*,323a; *YŞ(Y)*,220; *BK*,I,351. Yakın zamana kadar kalıntıları bulunan *Ferhadiye Medresesi*'ni de bu zatın yaptırdığı bilinmektedir. Gökbilgin, agm, 262

²⁸² *VB*,39b; *Gİ*,323a; Gazzizade, age, 9b; *YŞ(Y)*,220; *BK*,I,351

²⁸³ *G*,218; *BK*,I,353. Aynı rivayet Çerağlı Dede için de anlatılmıştır. *YŞ(Y)*,220

Zaviye bir ara esrarkeşlerin işgaline uğramışsa da, daha sonra muhacirlerin iskânına açılmıştır. Zaviyeden eser kalmadığı, mescidin de satılarak yerine ev yapıldığı belirtilmektedir.²⁸⁵

Bugün mahalle ve sonradan yapılan cami Davud Dede'nin adıyla anılmaktadır.

8. ÇERAĞLI DEDE

a. Kimliği

Ali Mest-i Edhemî ve Davud Dede'yle beraber Buhara'dan gelmiştir. *Çıraklı* veya *Çerağlı Dede*, *Pir Dede*, *Seyyid Behlül* adlarıyla da anılır. Çerağlı Dede denmesinin sebebi Yıldırım imaretinin çerağlarını yakması²⁸⁶ veya tekkesini çerağla donatmasıdır.²⁸⁷ Kendisinin bu işte usta olmasından dolayı Yıldırım imaretinin çerağcibaşısı olduğu akla gelen bir ihtimaldir. *Behlül* adının ise özel isim mi yoksa behlüllük vasfıyla ilgili mi olduğu netlik kazanmamıştır.²⁸⁸ Hz. Peygamber soyundan olduğu rivayeti de vardır.²⁸⁹

Yine bir rivayete göre Yıldırım, bir kadının meskenini onun için satın almak istemiş, başlangıçta evini vermek istemeyen kadın gördüğü rüya üzerine sonradan fikrini değiştirmiştir.²⁹⁰ Yıldırım'ın devreye girmesi, ona saygı duyduğunu veya

²⁸⁴ YŞ(Y),220. Beypazarı'nda bulunduğu kaydedilen *Davud Dede Evkafı*'nın Bursa'daki Davud Dede'yle bir ilgisi olmamalıdır. Vakıf için bkz.Barkan, age, I, 691

²⁸⁵ Buradan geçen caddeye o zamanlar *Tatarlar Caddesi* dendiği de anlaşılmaktadır. BK,I,351,353

²⁸⁶ G,218. *Çerağ* kelimesi gayin veya kaf harfiyle yazılınca anlamı değişmemekte, "*aydınlatmakta kullanılan çıra*" karşılığında kullanılmaktadır.

²⁸⁷ GI,322b; YŞ(M),258; BK,I,252

²⁸⁸ Behlüllük ve behlüller için bkz. *Abdalan-ı Rum*

²⁸⁹ VB,28b; G,218; BK,I,252. Beliğ, "*Pir Dede*" denmesini seyyidliğine bağlamaktadır.

²⁹⁰ VB,28b; GI,322b

imaretteki çerađ yakma hizmetini daha kolay yapmasını sađlamak dűşüncesinde olduđunu ya da halk muhayyilesinin böyle görmek istediđini gösterir.²⁹¹

Pir Dede, Yıldırım imaretine yakın bir yerde medfundur.²⁹² Türbesinin bir sokak altında medfun Pir Mehmed diye bir de oğlundan söz edilmektedir.²⁹³

Bir zamanlar buralarda olduğu bilinen *ırac* mahallesinin adını ondan aldığı dűşünülebilir.

b. erağlı Dede veya Seyyid Behlöl Zaviyesi

Daha çok türbedarlık olarak hizmet veren zaviyenin kurucusu erağlı Dede kabul edilir.²⁹⁴ Vefatından sonra oğlu, daha sonra da torunu Pirzade zaviyedar olmuştur.²⁹⁵ Pirzade türbe çevresindeki evleri satın alarak türbeyi yenilemiş ve bu evleri türbeye vakfetmiştir.²⁹⁶

1554 yılında o zamanlar avuş köyü denen bir köyün yakınında bulunduğu anlaşılan zaviye mahallesi halkı, bir hamam yapılması için izin istemişler, başkasına şer'i bir zararı olmaması şartıyla izin verilmiştir.²⁹⁷

²⁹¹ Davud Dede'ye "Avud Dede" denmesine sebep olan olayın, türbelerin aynı caddenin iki tarafında olması yüzünden rivayetlerin karıştırılmasından dolayı Pir Dede için anlatıldığı belirtilir. *YŞ(M)*,258

²⁹² *VB*,28b; *BK*,I,252

²⁹³ *VB*,28b; *G*,218; *GI*,322b; *YŞ(M)*,258. Baldırzade'nin yaşadığı sıralarda Abdülceliloğlu Seyyid Mehmed'in burada oturduğu anlaşılmaktadır.

²⁹⁴ *YŞ(M)*,258

²⁹⁵ *BK*,I,253

²⁹⁶ *BK*,I,252. Mehmed Fahreddin yanlış olarak bu işi oğlunun yaptığını söylemektedir. *GI*,322b

²⁹⁷ *BK*,I,253. Bu köyün adı *ırac* da olabilir.

9.ABDÜLLATİF KUDSÎ

a.Hayati ve Kimliği

Kendisi Türkistanlı olmamakla beraber Türkistan'da doğan Zeyniye tarikatını Bursa'ya getirmiş Kudüslü bir şeyhtir.²⁹⁸ Kudüs'te *İbn Ganim* veya *İbn Benane* diye meşhur olan bir ailenin çocuğudur. Asıl adı Abdülatif b. Abdurrahman b. Ahmed b. Ali b. Ganem el-Hazrecî el-Kudsî eş-Şafî'dir.²⁹⁹ 786/1394 yılında doğmuştur.³⁰⁰

Şer'i ilimleri öğrendikten sonra Şeyh Abdülaziz adlı bir şeyhe intisab ederek ondan icazet almıştır.³⁰¹ Kudsî, Kudüs'ün alim ve mutasavvıfların uğrak yeri olmasından yararlanarak ilmî ve irfanî bakımdan kendini yetiştirmiştir.

Horasan 'dan hacca giderken Kudüs'e uğrayan Zeyneddin Hafî (ö.838/1435) ile tanışması hayatının dönüm noktası olmuştur. Derinden etkilendiği bu şeyhle hacca gitmesine annesinin hastalığı engel olmuştur.³⁰² Ancak hac dönüşü Kudsî'yi Horasan'a götüren Hafî,³⁰³ bir süre sonra Cam şehrine göndermiş, sürekli mektuplaşmışlardır. Bu mektupla eğitim ve irşad sonucunda Hafî, yetenekli müridine icazetini de mektupla göndermiştir.³⁰⁴

İcazetini alan Kudsî önce memleketine dönmüş, sonra Şam'a geçmiş, oradan da 851/1447 yılında Konya'ya gelmiştir.³⁰⁵ Bir süre Konevî zaviyesinde görev yapmış,

²⁹⁸ Kudsî'nin hayatı, tarikatı, fikir ve eserleri için bkz. Kara, age, I, 85 vd.

²⁹⁹ G,95

³⁰⁰ VB,47b; BK,I,30

³⁰¹ VB,47b; G,95; Gİ,102a; BK,I,30. Kaynaklarda Şeyh Abdülaziz hakkında bilgiye rastlanamamıştır.

³⁰² VB,47b,48a

³⁰³ Mehmed Fahreddin, Hafî'nin nakşî olduğu kanaatindedir. Gİ,102a. *Nakşibendiye*'nin merkez şahsiyetlerinden Hoca Parsâ'nın *Faslü'l-Hitab*'ında kendisinden saygıyla söz etmesi Hafî'nin nakşî sayılmasına sebep olmuş bulunabilir. Köprülüzade, agm, sy.4,s.475

³⁰⁴ İcazetname için bkz. Süleymaniye, Raşid,1019, Kara, age, I, 85

³⁰⁵ BK,I,30. *Tuhfe* adlı eserinde anlattığına göre, Konya'da türbeleri ziyaret ederken, Mevlânâ'nın kabri başında kendisini çıplak görmüş, Konevî'nin kendisini çektiğini fark etmiş, Tebrizi'nin kabrinde de, Tebrizi'nin manevi aleminden gelen emrine uyarak namaz kılmıştır. VB,48a

bu görevi sırasında kendisinden inabe alan Pir Halife Hamidi'ye hilafet vererek tarikatın onun memleketi olan Eğridir'e taşınmasını sağlamıştır.³⁰⁶

Konya'da bulunduğu süre içinde ehl-i sünnet dışı akımlarla da mücadele ederek, bunlardan *Erdebiliye* şeyhi Cüneyd'le yüzyüze tartışmaktan da çekinmemiştir.³⁰⁷ Hatta *Kesfü'l-İtikad fi Reddi alâ Mezhebi'l-İlhâd* adlı eserini de bu tür akımlarla mücadele etmek maksadıyla kaleme almıştır.³⁰⁸ Zaten *Zeyniye* zahirbatın dengesini korumayı esas alan mutedil bir tarikattır. Kudsi, vahdet-i vücud - vahdet-i şuhud arasında orta bir yolu izlemekte, sivri yorumlardan uzak durmaktadır.³⁰⁹

Kudsi, 852/1448'de Konya'dan ayrılarak Bursa'ya gelmiş ve *Zeyniye Dergâhı*'nı kurmuştur.³¹⁰ Burada dört yıl görev yaptıktan sonra 856/1452 yılında vefat etmiş, tekkesi haziresine defnedilmiştir.³¹¹

b. Tarikatu

Tarikatın Kudsi'ye kadar olan silsilesi şöyle verilmektedir: Ömer Sühreverdi - Nureddin Natanzî³¹² - Mahmud Isfahanî - Hasan Şimşirî - Yusuf Acemî³¹³ - Abdurrahman Şirbinî - Hafî - Kudsi³¹⁴

Zeyniye'nin bir *Sühreverdiye* kolu olduğu anlaşılmaktadır.³¹⁵ Silsile yukarı doğru şöyle devam eder:

³⁰⁶ Taşköprizade, age, 113; *Şakayık ve Zeyilleri*, I, 130; II, 63

³⁰⁷ Aşıkpaşazade, age, 265-266. Aşıkpaşazade Kudsi'nin mürididir. *Erdebiliye* de Somuncu Baba olarak bilinen Hamidüddin Aksarayî'nin sünnî çizgideki tarikatıdır. Sonradan şiileşerek Şeyh Cüneyd'le İran'a yayılmış ve İran'ı şiileştirmiştir.

³⁰⁸ Kara, age, I, 96

³⁰⁹ *Reşahat*, 351'den Kara, age, I, 90-91

³¹⁰ Kara, age, I, 87. Yolda gaibden bir sesin acele etmesi ve erenlerin kendisini beklediği konusunda uyarıda bulunduğu rivayet edilir. *VB*, 48a; *Lâmiî*, age, 550. Kudsi'nin Üçkozlar'da medfun Safiyyüddin, Açıkbaş Mehmed ve Ali adlı kardeşlerle geldiği de söylenmektedir. *YŞ(M)*, 100

³¹¹ Taşköprizade, age, 69; *Şakayık ve Zeyilleri*, I, 89; *G*, 65

³¹² Bu zata *Natanzî* de denmektedir. *VB*, 48b; *Şakayık ve Zeyilleri*, II, 63. Atâî bu zattan önce Ali Şirazi'yi zikretmektedir.

³¹³ Atâyî bu zata *Cürcanî* olarak tanıtmaktadır. *Şakayık ve Zeyilleri*, II, 63

³¹⁴ Taşköprizade, age, 68; *Şakayık ve Zeyilleri*, I, 89; II, 63; *VB*, 48b; *Gl*, 102a

Ömer Sühreverdî - Ebu'n-Necib Sühreverdî - Ahmed Gazalî - Nessâc Ebu Ali - Kürkanî Ebu Ali - Ebu Osman Mağribî - Ebu Ali Kâtib - Ebu Ali Ruzbarî - Cüneyd-i Bağdadî - Serî Sakatî - Ma'ruf Kerhî - Ali b. Musa Rıza - Musa Kâzım - Cafer Sadık - Muhammed Bâkır - İmam Zeyn el-Abidin - İmam Hüseyin - İmam Ali³¹⁶

Kudsî tarikatın *Abadiles*indedir.³¹⁷ *Zeyniye* tarikatının esasları arasına daha önceki şeyhi Abdülaziz'den aldığı zararı giderme, yararı elde etme, ihvana yardım, kötü ve kötülöklere karşı çıkma prensiplerini de dahil etmiştir.³¹⁸ Bu prensipleri zararlı akımlarla mücadelesiyle de canlı hale getirmiştir.

c. Mürid ve Halifeleri

Molla Fenarî (ö.834/1430)'nin Kudsî'nin müridlerinden olduğu söylenmekle beraber, Kudsî'nin Bursa'ya geliş tarihine (852/1448) bakıldığında bunun imkânsız olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Kudsî'nin şeyhi Hafî'den icazet aldığı düşünülebilir.

Kudsî'nin İstanbul'daki halifesi Şeyh Vefa, şeyhinden daha esnek ve vahdet-i vücud neşvesine yakın bir sufidir. Onun da Selçuk'ta Şeyh Ahmed adlı bir halifesi vardır.³¹⁹

Tekkede görev yapan şeyhler şöyle sıralanabilir:

Kudsî - Taceddin Karamanî (ö.872/1467)³²⁰ - Hacı Halife (ö.894/1489)³²¹ - Seyyid Mehmed Boluvî (ö.899/1493) - Şeyh Safiyyüddin (ö.919/1512) - Nasuh

³¹⁵ Gazzizade ise *Halvetiye*'nin kolu olduğunu söylemektedir. age, 7b

³¹⁶ Taşköprizade, age, 68; *Şakayık ve Zeyilleri*, I, 89; VB, 48b

³¹⁷ Diğerleri Abdürrahim Merzifonî ve Şeyh Abdülmü'tî'dir. Taşköprizade, age, 70; *Şakayık ve Zeyilleri*, I, 90; II, 63

³¹⁸ Taşköprizade, age, 68; *Şakayık ve Zeyilleri*, I, 89; VB, 48a; BK, I, 30

³¹⁹ Şeyh Ahmed'in damadı ve müridi Seyyid Velayet ile halifesi Şeyh Sinaneddin de *Zeyniye*'nin mühim şahsiyetlerindedir. Taşköprizade, age, 346; *Şakayık ve Zeyilleri*, I, 289, 352

³²⁰ Kudsî'nin mühim halifelerinden *Yahşî Fakih* de denen bir zattır. Uludağ eteğindeki Zeyniler Köyü onun hatırasıdır. Taşköprizade, age, 113; *Şakayık ve Zeyilleri*, I, 131. Kabri 1991'de Osmangazi Belediyesi tarafından Pınarbaşı sirtlarında bulunup düzenlenen, fakat hakkında hiç bir tanıtıcı levha konmayan Fatih'in alimlerinden Molla Ayas'ın da şeyhidir. Taşköprizade, age, 169; *Şakayık ve Zeyilleri*, I, 189

³²¹ Kudsî'nin en mühim halifesi olan bu zatın asıl adı Abdullah Kastamonî'dir. Bu zatın meşihati sırasında pek çok kişi *Zeyniye* icazetini almış ve tarikat özellikle alimler arasında yayılmıştır.

Tosyavî (ayrılışı 924/1517)³²² - Muallimzade Mustafa (ö.930/1523) - Emir Ali (ö.938/1531) - Safiyyüddinzade Mehmed (ö.969/1561) - Safiyyüddinzade Abdülaziz (ö.996/1587) - Safiyyüddinzade Abdüllah (ö.1006/1597) - Mehmed b.Abdullah (ö.1018/1609) - Mehmed Efendi (ö.1040/1630) - Kemaleddin b. Mehmed (ö.1076/1665)³²³ - Şeyh Mehmed b. Kemaleddin (ö.1091/1680) - Şeyh Mehmed b. Mehmed (ö.1135/1731) - Şeyh Sadeddin b. Mehmed (ö.1157/1744) - Şeyh Mustafa b.Mehmed (ö.1171/1758) - Şeyh Ahmed (ö.1189/1755) - Şeyh Yakub (ö.1222/1807)³²⁴ - Şeyh Feyzullah (ö.1224/1809)³²⁵ - Şeyh Nizameddin b. Yakub (?) - Şeyh Mehmed Tahir (ö.1258/1842) - Şeyh Ahmed Şükrü b. Tahir (?) - Hacı Ali Baba b. Mustafa el-Kadirî (ö.1264/1848) - Şeyh Ömer el-Kadirî (ö.1284/1866) - Şeyh Rıza b. Ömer Kadirî (ö.1336/1908).³²⁶

Ali Paşa'da da bir *Zeyni Dergâhı* vardır. Burada görev yapanlar şöyle sıralanmaktadır:

Şeyh Abdülganî (ö.1020/1611)³²⁷ - damadı Ahmed Kelîmî (ö.1057/1647)³²⁸ - - Musa Kelîm (ö.1141/1728)(?)³²⁹

Zeyniler'deki tekke , Hacı Ali Baba (ö.1264/1848)'dan itibaren Kadirîlere geçmiştir. 1925'de tekkeler kapandığında cuma günleri kadirî ayini yapılmaktadır.³³⁰

³²² Şeyh Safiyyüddin'den sonra gelmesi gereken Şeyh Muslihuddin, Tosyavî için feragat ettiğinden olsa gerek, bazı kaynaklarda silsileye alınmamıştır. Tosyavî de üç yıl sonra Tosya'ya dönmüştür. Taşkoprizade, age, 434-435; *Şakayık ve Zeyilleri*, I, 429-430. Bu zata Tosyavî yerine *Tûsî* diyenler de vardır. G,101,103; Gİ,136b

³²³ VB,48b-49a; Gİ,135a-138a. Şeyhî, Abdülaziz (ö.996/1587)'den sonra, Şeyh Abdülganî (ö.1020/1611) ve Şeyh Ahmed (ö.1057/1647)'den bahseder. *Şakayık ve Zeyilleri*, III, 53

³²⁴ Gİ,138a-139a; Ahmed Ziyaeddin, age, 94a,113a,117a. *Yadigâr*'da Şeyh Ahmed'le Şeyh Yakub arasında Salim Halvetî (ö.1199/1785) yer almakta oysa tanıtımda *Bektaşî* olarak geçmektedir. YŞ(Y),239

³²⁵ Gazzizade, *Ravzatü'l-Müflihun*, 21a. Bu zat da bir süre vekâleten görev yaptığından bazı kaynaklarda adı geçmiyor.

³²⁶ YŞ(Y),239. Şeyh Ahmed (ö.1189/1755)'den Hacı Ali (ö.1264/1848)'ye kadar hangi tarikata ait olduğu konusunda karışıklık vardır. Bektaşî olduğu düşünülebilir.

³²⁷ VB,53b

³²⁸ *Şakayık ve Zeyilleri*, III, 149. Şeyhî Zeyniler'deki dergâhla *Ali Paşa Dergâhı*'nın postnişinlerini karıştırdığından Şeyh Abdülganî ve damadı Ahmed Kelîmî'yi Zeyniler'deki tekkenin silsilesine dahil etmiştir.

³²⁹ Mehmed Süreyya, age, IV, 523. Mehmed Süreyya rivayetinde yalnız kalmaktadır.

³³⁰ Hacıbeyzade A.Muhtar, age, 56

d.Kudsî'nin Eserleri

Kudsî, Türkistan soluğunu Anadolu'ya taşıyan dervişler arasında en çok eser yazan şahsiyetlerden biridir. Görülebildiği kadarıyla Arapça olan eserleri şöyle sıralanabilir:

1-Tuhfetü 'l-Vahibi 'l-Mevahib fi Beyani 'l-Makamat ve 'l-Meratib: Kaynaklarda en çok adı geçen eseridir. Tasavvufta Kudsî'nin anlayışına göre mevcut dört makam ve altı mertebe yanında, pek çok tasavvufi ıstılahı da açıklayan bir eserdir.³³¹

2-Hadi 'l-Kulüb ilâ Likai 'l-Mahbûb: Klasik kelim-akaid konularıyla başlayan eser, müşid-mürid ilişkilerinden söz eder. Ebu Talib Mekkî, Kuşeyrî ve Gazalî gibi sufilerin eserlerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.³³²

3-Keşfü 'l-İtikad fi Reddi alâ Mezhebi 'l-İlhad: Cebriye, Mutezile, Batıniye, Dehriye, Hurufiye, Noktaviye, Hululiyeye, İbahiye, Melamiye gibi mezhep ve tarikatlara karşı yazdığı bu eser, Osmanlı ülkesindeki dinî-fikrî durum hakkında da bilgi vermektedir.³³³

4-Şifâü 'l-Müteallim fi Adabi 'l-Muallim ve 'l-Müteallim: İlim, ilmin tasnifleri ve tarihi, usul, öğretmen-öğrenci münasebetleri üzerinde durduğu bu eseri, eğitim tarihi açısından önem taşımaktadır.³³⁴

5-Kitabü (veya Risaletü) Emri bi 'l-Ma'ruf ve 'n-Nehyi ani 'l-Münker: Genel anlamda tebliğ yöntemi üzerine yazdığı bu eserinde muhatabın psikolojik durumuna dikkat edilmeden gösterilecek faaliyetlerin yarar getirmeyeceğini savunur.³³⁵

6-İktibasü Ref'i 'l-İltibas fi Beyan-ı Tariki'n-Nas: *Keşfü 'l-İtikad* adlı eserinde bu eserden söz etmektedir.³³⁶

³³¹ Kara, age, I, 95. Eser için bkz.Süleymaniye, Hoca Mahmud Efendi, 3007; Halet Efendi, 1727; BEEK, Orhan, 651/2; Ulucami, 1695/1(istinsah 874/1469), 1703/2 (istinsah 974/1566), 1925/7

³³² Kara, age, I, 96. Eser için bkz.Süleymaniye, Yazma Bağışlar, 167; Darü'l-Mesnevi, 116; BEEK, Orhan, 650; Genel, 1479/1 (istinsah 1103/1692); Ulucami, 1689/7 ve 1717/2 (istinsah X/XVI.yüzyıl)

³³³ Kara, age, I, 96. Eser için bkz.BEEK, Genel, 1479/4 (istinsah 851/1447)

³³⁴ Kara, age, I, 97. Eser için bkz.BEEK, Genel, 1479/2 (telif 851/1447, istinsah 854/1450)

³³⁵ Kara, age, I, 97. Eser için bkz.BEEK, Genel, 1479/3 (istinsah 854/1450); Haraççı, 895/4

7-*Nefehatü 'l-Eshar ve Rihletü 'l-Esrar*: Kaynaklarda adı geçtiği söylenmekle beraber henüz görülememiştir.³³⁷

8-*el-Vesiletü li 'l-Galat Muzilet(?)*: Eser hakkında bilgi edinilememiştir.³³⁸
Şifai 'l-Müteallim olma ihtimali vardır.

9-*Muktasarü 'l-Muhtar alâ Muhtasari 'l-Minhac*: Kudsi'ye nisbet edilen bu eserin ona ait olmaması da mümkündür.³³⁹

e. Fikirleri³⁴⁰

Ehl-i sünnet itikadına sıkı sıkıya bağlı olan Kudsi, bu akımın karşısında olan mezhep ve tarikatlarla karşı kaleme aldığı *Keşfü 'l-İtikad* adlı eserinde *ehl-i sünnet ve 'l-cemaat* ifadesini sıklıkla kullanmaktadır. Kudsi Şeyh Bedreddin ve benzerlerine de aynı şiddetle karşı çıkmaktadır. *Şifai 'l-Müteallim* adlı eserinde mürid-mürşid ilişkisini de ele alan Kudsi, eğitim ve öğretimi “*sanatların en incesi*” olarak kabul etmektedir.

Tasavvufi hayatı bir binaya benzeten Kudsi, bu binanın temeli olarak Kur'an ve hadis ile yetkili şeyhlere teslimiyeti göstermekte, tevbeyi de binanın kapı ve kilidine benzetmektedir. Yer yer Kelabazî, Kuşeyrî gibi klasik tasavvufi kitap yazarlarını hatırlatan ifadeleriyle Kudsi, klasik bir sünnî mutasavvıf portresi çizmektedir. Ruh, nefis, kalb, tecelli, kurb gibi bazı tasavvufi terimleri de sünnî çizgi içerisinde açıklayan Kudsi, tasavvufi anlayışını şöyle özetlemektedir: “*İşin başı mâlâyânîyi; sonu ise mâsivâyı terketmektir.*”

³³⁶ Kara, age, I, 97. Eser için bkz.BEEK, Genel, 1479

³³⁷ Kara, age, I, 97.

³³⁸ bkz.BEEK, Genel, 1479/2 (istinsah 854/1450)

³³⁹ bkz.BEEK, Orhan, 651/1 (Bursa,833/1429). Eserin Bursa'da yazılmış olması mümkün değildir. Hatta belki 852/1448 yılında Bursa'ya gelen Kudsi'ye ait olmayabilir. Üstelik yazım tarihinde silinti ve kazıntılar da vardır. Bursa'da Kudsi gibi İbn Ganim el-Makdisî nisbesini taşıyan İzzeddin Abdüsselam b.Muhammed b. Ahmed adlı bir yazarın daha eserleri bulunmaktadır. *Fütuhâtü 'l-Gaybiyye fi Esrari 'l-Kalbiyye*, BEEK, Ulucami, 1601/2 (İstinsah 1057/1647), *Hallu 'r-Rumâz ve Mefatihü 'l-Kunûz*, BEEK, Ulucami 1703/1 (istinsah XI/XII. yüzyıl), *Keşfü 'l-Esrar el-Hikem et-Tuyur ve 'l-Ezhar*, BEEK, Haraççı, 1240/2

³⁴⁰ Kudsi'nin fikirleri için bkz.Kara, age, I, 102-106

f.Zeyniye Kültürü ve Etkisi

Zeyniye'nin bazı olumlu ve olumsuz yönlerinden söz edilmiştir. Sözgelimi, fizik bilimlerle güzel sanatlara karşı oldukları ve *Nakşibendiye* ile birlikte, gerilemeye sebep oldukları iddia edilmekle beraber, Anadolu'da Yıldırım ve Kadı Burhaneddin zamanında yayılan ahlaki düşüşün durdurulmasına yardımcı olduğu da kaydedilmektedir.³⁴¹

Zeyniye mensuplarının ilmi konularda yazdıkları pek çok eser mevcuttur.³⁴² Bunlardan Mehmed b. Sa'di Zeyni'nin (ö.1040/1630) *Bursa Vefeyatı*,³⁴³ Davudzade Muhammed b. Mustafa'nın *Bursa'da Rical-i Zeyniye'si*³⁴⁴ ve Gazzizade Abdülatif'in (ö.1247/1831) *Risaletü'z-Zeyniye fi Mesleki'l-Aliyye'si*³⁴⁵ *Zeyniye* ve Zeyniler üzerine yazılmıştır.

Zeyniler kelimesinin bir mahalleye³⁴⁶ ve Uludağ eteğinde bir köye³⁴⁷ isim olması da tarikatın önemli bir etkisi sayılabilir.

Zeyniler Kabristanı Osmanlı ulemasından pek çok kişinin istirahatgâhı durumundadır.³⁴⁸ *Eski Eserleri Sevenler Kurumu* tarafından cami avlusuna yerleştirilmiş bulunan yeni kitabeye göre burada medfun bulunan bir kısım zevat şunlardır:

Molla Hayalî, Safriyyüddin Mustafa, Müderris Süpürge Şuca', Kadı Şeyh Niyazi Şuca', Kuşçu Abdi Çelebi, Emir Şahzade Abdülganî, Abdülatif Kudsi, Taceddin Karamanî, Hacı Halife b. Vefa, Mehmed Boluvî, Muallimzade Mustafa, Seyyid Ali, Mehmed Çelebi, Abdülaziz, Abdullah, Mehmed, Kemaleddin b.

³⁴¹ Togan, age, 377-378

³⁴² Bu eserlerin listesi ve *Zeyniye* kültürü için bkz.Kara, age, I, 110-113

³⁴³ bkz.Edirne Selimiye, 2126

³⁴⁴ bkz.BEEK, Genel, 854/13

³⁴⁵ bkz.BEEK, Orhan, 704/1 (1230/1815 müellif müsveddesi)

³⁴⁶ Tekke ve bulunduğu mahallenin bir ara Zeyni halifelerinden Şeyh Taceddin ve Hacı Halife'nin isimlerini taşıdıkları bilinmektedir. Kösoğlu, age, 24, 62

³⁴⁷ Bir ara ortadan kaybolan Şeyh Taceddin'in burada halvette bulunması üzerine, bu bölgeye hücreler yapılmış, *Zeyniler Yaylağı* denen bu bölge zamanla Zeyniler köyüne dönüşmüştür. Taşköprizade, age, 69; Şakayık ve Zeyilleri, II, 89; G, 95

³⁴⁸ Mehmed Şemseddin burada 1400 kadar "*musannıf, müellif ve mazinne-i kiram*" bulunduğunu söylediğine göre bugün görünenden daha geniş bir mezarlığı olmalıdır. bkz.YŞ(Y), 607

Muslihuddin, Mahmud Hayran, Hüsamzade Sun'ullah, Sadeddin İsmail Vehbi, Molla Hüsrev, Fenarîzade Muhaşşî Hasan Çelebi, Müderris Uzun Muslihuddin, Karababazade İbrahim, Seyyid Nesîmî

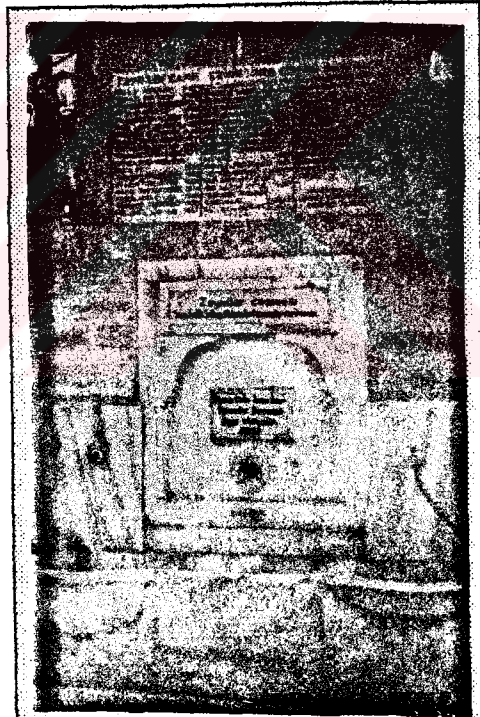
Zeyniye'nin Bursa, İstanbul, Merzifon, Eğridir, Tosya, Selçuk gibi Anadolu'daki merkezler yanında Trakya-Ferecik'te de şubeleri olduğu bilinmektedir. Ancak XVI. yüzyıldan sonra tarikat yavaş yavaş ortadan kaybolmaya yüz tutmuştur.³⁴⁹ Bunun sebeplerinden biri olarak aynı çizgiyi yeni bir havayla sürdüren *Nakşibendiye*, *Celvetiye* gibi tarikatların gelişmesi gösterilebilir.

1925 yılında tekkede cuma günleri kadirî ayını yapmaktadır.³⁵⁰

g.Zeyniler Camii ve Zaviyesi

Zeyniler Camii ve Zaviyesi, Kudsi'nin dostlarından İranlı tüccar Hoca Behşayiş tarafından 852/1449 yılında yaptırılmıştır.³⁵¹

Fatih zamanında Yıldırım'a giden sudan *Zeyniye Külliyesi*'ne de verilmesi için ferman çıkarılmıştır.³⁵²

Sıyın Fatih'in fermanıyla verilen Zeyniler Çeşmesi ve üzerinde hazinede medfun olanların listesi.

³⁴⁹ Kara, age, I, 112; agm, 181

³⁵⁰ Hacıbeyzade A.Muhtar, age, 56

³⁵¹ Taşköprizade, age, 114; *Şakayık ve Zeyilleri*, I, 131. Kütük'te Rüstem Hoca tarafından yaptırıldığı söylenir. BK,II,89. Tekke yanındaki suyu da Kudsi çıkarmıştır. BK,IV,189

³⁵² BK,IV,403

Son yüzyıllarda harap olduğu belirtilen tekkeye Kâni Bey'in Bursa muhassılı olduğu 1259/1843 yılında bir tevhidhaneyle bir kaç hücre yapıldığı kaydedilmektedir.³⁵³ Bugün dergâhtan eser yoktur. Türbenin üst tarafı ise Kur'an Kursu olarak kullanılmaktadır.

Cami ve çevresi *Eski Eserleri Sevenler Kurumu* tarafından 1957 yılında onarılmıştır. Halen ibadete açıktır.

Kudî'nin türbesinin doğu cephesinden görünümü

10.MECNUN DEDE VE LOKMAN DEDE

a.Kimlikleri

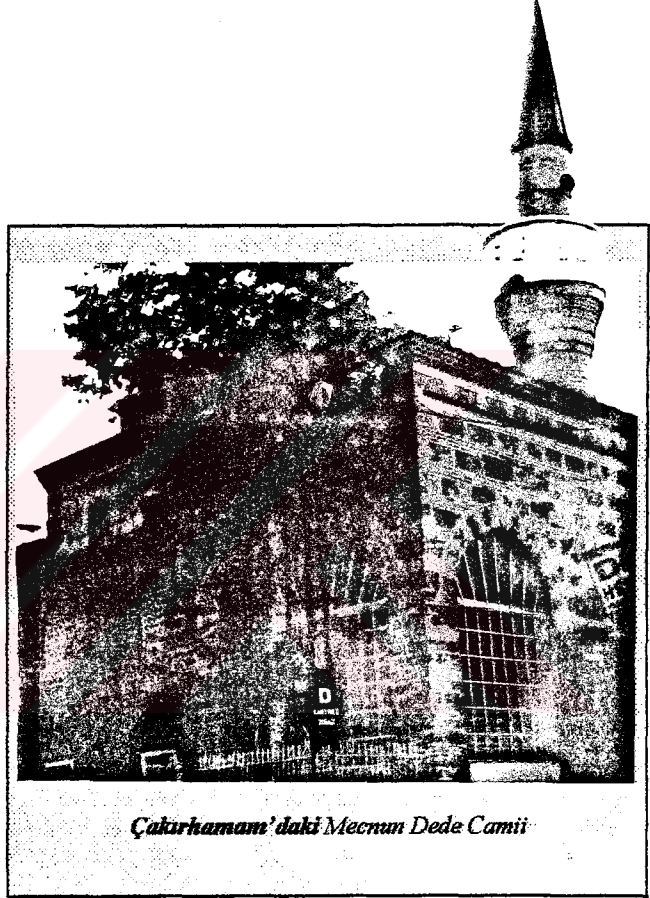
*Kırk abdal*dan oldukları rivayet edilen bu iki kardeşin, Bursa fethine katılan kırk abdalın olmaları tarihen imkânsızdır. Fatih dönemini idrak eden Mecnun

³⁵³ YŞ(Y).Mehmed Şemseddin yüzyılımızın başında tamire muhtaç olduğunu belirtmekte, Emir Sultan'dan Zeyniler'e giden yolun düzenlenmemesi yüzünden cami ve dergâhın harap olduğunu söylemektedir.

Dede'ye uzun bir süre yaşadığı için *dede* dendiği söylenmektedir.³⁵⁴ Asıl adının Mehmed olduğu sanılmaktadır.

Mecnun Dede'nin *Yeşil Cami* mahfelindeki çinileri yapan usta olduğu belirtilmektedir.³⁵⁵ Çelebi Mehmed veya Yıldırım döneminin sonlarında Bursa'ya geldiği tahmin edilmektedir.³⁵⁶

Kaynaklar her iki kardeşin adını birlikte anmakla beraber, Lokman Dede'den fazla söz etmemekte,³⁵⁷ Mecnun Dede üzerinde daha çok durmaktadırlar. Bu iki kardeşin *Mecnun Dede Camii ve Zaviyesi* yanında *Çakır Ağa Hamamı*'nın yapımına sebep oldukları ve cami haziresine defnedildikleri bilinmektedir.³⁵⁸ Ayrıca halkın bir ara nefeslerinden şifa umdukları rivayeti de vardır.³⁵⁹

Çakırhaman'daki Mecnun Dede Camii

³⁵⁴ BK,III,153,213. Kepecioğlu o zamanlar Türklerin ortalama ömrünün 125 yıl olduğunu savunmakta, Dede'nin Çelebi zamanında 40, Fatih zamanında ise 70 yaşlarında olduğunu söylemektedir. BK,III,207

³⁵⁵ BK,III, 153,213. Mihrabın sağ tarafında çini işlerinin Tebrizli ustalara ait olduğunu gösteren bir ibare bulunduğuna göre, Mecnun Dede'yi Tebrizli saymak mümkündür. Türbe kapısının sol kanadında Ahmed, sağ kanadında ise Mehmed imzası vardır. Caminin mimarı olan bir Mehmed Mecnun'dan da söz ediliyorsa da, burada adı geçen Mecnun Dede olup olmadığı şimdilik belirlenememiştir.

³⁵⁶ BK,III,207

³⁵⁷ Kepecioğlu Lokman Dede'yi bir yerde yanlışlıkla *Numan Dede* olarak kaydetmiştir. krş.BK,III,153, 207,213

³⁵⁸ BK,III,153,213. Burada Nasuh Dede (ö.979/1571) adlı bir kişinin daha olduğu tesbit edilmiştir. Kösoğlu, age, 47

³⁵⁹ YŞ(Y),356

b.Mecnun Dede Camii ve Çakır Ağa Hamamı

Çelebi Mehmed'in *Yeşil Camii* mahfel çinilerini yapan bu ustaya Tabakhane civarında araziler bağışlayarak zengin olmasına yardımcı olduğu ve Dede'nin de bu zenginlikle açtığı zaviyede imaret hizmeti verdiği belirtilmektedir.³⁶⁰ Demek ki zaviye imaret hizmeti vermektedir.

Uzun bir süre imaret görevi yapan zaviye 1218/1793 yılında medreseye çevrilmiş, daha sonra da satılmıştır.³⁶¹

Dede'nin kerametini gören Subaşı Çakır Ağa'nın bugün semte adını veren *Çakır Ağa Hamamı*'nı yaptırdığı, hatta hamamda Mecnun Dede'nin makamı bulunduğu söylenmektedir.³⁶²

Bugün Çakırhamam'daki *Mecnun Dede Camii* ve *Çakır Ağa Hamamı* Mecnun Dede'nin hatırasını yaşatmaktadır.

11.ALİŞİR DEDE

Alişir Dede de dene bu zatın³⁶³ Molla Fenarî'nin dostlarından ve Molla Fenarî mahallesi sakinlerinden olduğu rivayet edilmektedir.³⁶⁴

Nereli olduğu kaynaklarda belirtilmeyen Alişir Dede'nin, Üçkozlar ve Üftade mahallelerinde akmakta olan ve *Alişir Suyu* diye bilinen³⁶⁵ suyu manevi kuvvetle çıkardığı söylenir.³⁶⁶

Türkistanlı olup olmadığı kesin olarak belirlenemeyen dervişin mezarının yeri de bilinmemektedir.³⁶⁷

³⁶⁰ BK,III,207

³⁶¹ BK,III,207. Medrese haline getiren Kurşunluoğlu İbrahim Ağa'dır. *YŞ(Y)*,356

³⁶² BK,III,207

³⁶³ Uzer, İhsan, *Bursa Mahalle ve Sokakları Rehberi*, Bursa, 1945, s.6,48

³⁶⁴ VB,50a; GI,322a; Gazzizade, *Hülasatü'l-Vefeyat*,10a. Baldırzade kendisini "mezzub" diye kaydeder.

³⁶⁵ VB,50a; GI,322a

³⁶⁶ GI,322a; Gazzizade, age, 10a

C.KURUCUSU BELLİ OLMAYAN DERGÂHLAR

1.GAR-I AŞIKÂN³⁶⁸

a.Kuruluşu

Bursa kültür ve tasavvuf tarihinde önemli yer tutan üç dergâh, Bursa fetih kapısına yakın bir yerde sanki fethi teyid edercesine kurulmuş ve Bursa'nın manevi fethinde büyük görevler üstlenmişlerdir. Bunlardan biri Hintli seyyahlara mahsus *Hindiler Kalenderhanesi*'dir.³⁶⁹ Buhara ve Afgan seyyahının uğrak yeri olmaları itibariyle bu çalışmayı daha çok ilgilendiren diğer ikisi *Gar-ı Aşıkân Zaviyesi* ile *Buhara veya Özbekiye Tekkesi*'dir. Bunların her ikisine de *Buhara Kalenderhanesi* denmektedir.³⁷⁰ *Özbekiye Tekkesi* X./XVI. yüzyılda kurulduğu için çalışmanın kapsamı dışında olduğundan, burada yalnızca *Gar-ı Aşıkân Zaviyesi*'nden söz edilecektir.

Gar-ı Aşıkân Zaviyesi'nin en önemli özelliği, Bursa'nın incisi Emir Sultan'ın şehre girmeden önce bir süre halvete çekildiği yer olmasıdır.³⁷¹ Belki de zaviye bu hatırayı yaşatmak için sonradan kurulmuş olabilir. Evveliyatı hakkında maalesef bilgi yoktur.

³⁶⁷ VB,50a. *Üftade Tekkesi*'ne yakın bir yerde bulunduğu söylenmektedir. GI,322a; Gazzizade, age, 10a. Molla Fenari mahallesine bir süre *Allşir* veya *Alaşar* dendiği kaydedilmektedir. Uzer, age, 6, 48. Hatta bugün bile Üçkozlar'la *Üftade Tekkesi* arasında bulunan yerin, bu isimle anıldığı olmaktadır. Yalova yolundaki *Alaşar* köyüyle ilgisi ise tesbit edilememiştir.

³⁶⁸ *Gar-ı Aşıkân Aşıklar Mağarası* demektir. Pınarbaşı *İzzeddin Bey Camii*'nin kible tarafında adını ilhamlandığı Aşıklar Sokağı'nın sonunda kurumuş bir dere yatağının civarında eseri kalmamış bir mağara olmalıdır. Dergâh Kütük'te *La'l Paşa Türbesi* de geçmektedir. BK,II,130; III,145

³⁶⁹ I.Murad tarafından Pir Gayb oğlu Baba Şemseddin için yaptırılmıştır. Barkan, age, I, 38. Fetihden önce gelen Hintliler için yapıldığına dair Mehmed Şemseddin'in kanaati yanlıştır. Bu kanaat için bkz.YŞ(Y),383. Kalenderhane bugün Osmangazi İlköğretim Okulu'nun kütüphanesi olarak kullanılmaktadır.

³⁷⁰ YŞ(Y),287. Hasan Taib Pınarbaşı meydanının kible tarafındaki yol üzerinde *Cebhane Tekkesi* adlı bir tekeden de söz etmektedir. age, 14. Bu tekke muhtemelen *Gar-ı Aşıkân*'dir.

³⁷¹ VB,4a; YŞ(Y),287; BK,II,24,130

Zaviyeye adını veren *aşıkânın* burada medfun Abdüssamed ve Bahaeddin adlı iki kişi olduğu da tahmin edilmektedir.³⁷²

Zaviye, Buhara ve Afgan seyyahına yüzyıllarca kucak açmış, İstanbul'un başkent olması bile bu durumu değiştirememiş, XIX. yüzyıla kadar Buhara'dan Bursa'ya ve özellikle de *Gar-ı Aşıkân Zaviyesi'*ne göç devam etmiştir.³⁷³

b. Tekke Şeyhleri

Kurucusu belli olmayan zaviyenin postnişinleri şöyle sıralanmaktadır:

Abdüssamed(?) ve Bahaeddin(?)-.....-Özbek Abdurrahman Nakşi (ö.1157/1745) - Şeyh Ahmed Şamî en-Nakşi (ö.1180/1766) -.....- Şeyh Davud (ö.1252/1837) - Abdürrahim Efendi el-Buharî (ö.1290/1798) - Abdürrahim mahlûlünden Abdülkadir (ö.1304/1886) - Şeyh Seyfeddin el-Buharî Nakşi-Halidî (ö.1314/1896) - Şeyh Emin Efendi kasr-ı yedinden Yusuf Efendi (ö.1352/1935)³⁷⁴

Bu şeyhlerden Özbek Abdurrahman Baba (ö.1157/1745), Özbekistan'dan Diyarbakır'a, oradan da Bursa'ya gelmiştir.³⁷⁵ Şeyh Ahmed Şamî (ö.1180/1766) ise Hindistanlı nakşi şeyhi Şah Mahmud'un müridi olup³⁷⁶ Düsturhan'da medfundur.³⁷⁷

*Gar-ı Aşıkân'*ın son şeyhi Yusuf Efendi (ö.1352/1935), *Özbekiye Dergâhı* şeyhi Hafiz Emin Efendi'nin kardeşidir. Babaları Şeyh Said Can (ö.1316/1898) vefat edince, oğlu Hafiz Emin yerine geçmiş, kardeşini de *Gar-ı Aşıkân'*a göndermiştir.³⁷⁸

Zaviyede 1925 yılında cuma geceleri nakşi usulü üzere zikir yapılmaktadır.³⁷⁹

*Gar-ı Aşıkân'*dan günümüze kalan bir sokak adıdır.

³⁷² YŞ(Y),287

³⁷³ YŞ(Y),287;BK,II,130

³⁷⁴ YŞ(Y),287-288,624

³⁷⁵ Gİ,301a-b;Ahmed Ziyaeddin,age,174b-175a;YŞ(Y),287

³⁷⁶ Ahmed Ziyaeddin,age,122b;YŞ(Y),288

³⁷⁷ Ahmed Ziyaeddin,age,123a

³⁷⁸ YŞ(Y),288

³⁷⁹ Hacıbeyzade A.Muhtar,age,56

2. ÜÇKOZLAR TEKKESİ

a. Kuruluşu Çevresindeki Tartışmalar

İvaz Paşa'nın üst tarafında bulunan ve adını bahçesindeki ceviz ağaçlarından alan tekkeye halk arasında *Üç Kuzular* denmektedir.³⁸⁰

Buhara'dan Abdüllatif Kudsi ile birlikte geldikleri söylenen Safiyyüddin, Açıkbaş Mehmed ve Ali adlı üç kardeşin buraya yerleşerek bir tekke açtıklarından söz edilmekteyse, bazı kaynaklar tekkenin daha sonra Halvetiler tarafından kurulduğunu ileri sürmektedirler.³⁸¹

³⁸⁰ "Üç kuzular" ifadesinin yanlış olduğu görüşü için bkz.G,185. Tekkeye *Mehmed Safiyyüddin Zaviyesi* de denmektedir. BK,IV,280

³⁸¹ BK,IV,280. Belig'e göre ise *Safiyyüddinzade* de denen Muhyiddin Efendi'den önce Safiyyüddin diye bir şahıs yoktur. Tekkeyi de Halveti-Cahidi şeyhi Muhyiddin Efendi inşa etmiştir. Belig, bu görüşüne delil olarak da Baldırzade'nin böyle bir şeyden bahsetmemesini, gerçek olması halinde atlamayacağını ileri sürmektedir. G,185-186. Kepecioğlu ise tekkeyi Kudsi ile birlikte gelen Safiyyüddin'in oğlu veya damadının yaptırdığını, Muhyiddin Efendi'nin ise büyüttüğünü söylüyor. BK,IV,280. Hasan Taib, Muhyiddinzade Abdi Efendi'nin yaptırdığı görüşündedir. age,38. Bu ihtimal imkânsızdır. Ayrıca bu üç kardeşin Emir Sultan veya Kudsi ile geldikleri konusu da şüphelidir.

b. Tekkenin Tarihçesi

Kurucusu kesin belli olmayan ve ekonomik bakımdan zayıf durumda bulunan tekkenin şeyhleri arasında Safiyüddin Mehmed (ö.1237/1822) ve Refî Mehmed (ö.1287/1870) gibi çalışarak tekkenin ihtiyaçlarını karşılayan şeyhler bulunduğu anlaşılmaktadır.³⁸² Tekke Halvetî-Cahidî kolu denetimindedir. *Enarî Dergâhı*'yla da ilgisi vardır.³⁸³

Kurucusu olma ihtimali bulunan Muhyiddin Efendi'nin oğlu Abdi Efendi (ö.1163/1750) tekkeyi yeniden yapılandırma konusunda önemli hizmetlerde bulunmuştur. 1235/1819 yılında yeniden inşa edilen tekke 1849'da tamir edilmiştir.³⁸⁴ 1925 yılında kapatıldığında pazartesi günleri halvetî ayini yapıldığı sanılmaktadır.³⁸⁵

Tekke haziresinde medfun olanlar arasında, Muhyiddinzade Abdi Efendi, oğlu Mehmed Efendi, onun da oğlu Abdurrahim Efendi³⁸⁶ bulunmaktadır.

Üçkozlar Camii'nin Halvetîlere ait türbesi yanındaki hazireden bir görünüş

³⁸² BK,IV,80,104

³⁸³ BK,IV,280. Tekkenin şeyhlerinden Mehmed Safiyüddin b. İbrahim, Enarî Mehmed Bedreddin'in halifesidir. *GI*,155b-156a

³⁸⁴ BK,IV,280; Baykal, age, 74

³⁸⁵ Hacıbeyzade A.Muhtar, age, 56. Cuma günleri Celvetî ayini yapıldığı da söylenmektedir. Kara, agm, 215.

³⁸⁶ BK,IV,280. Seyyid Abdülhalim b. Seyyid Abdülhadi'nin de burada bulunduğu söylenmektedir. Hasan Taib, age, 38

D. TÜRKİSTAN KÖKENLİ DERVİŞLERİN ETKİLERİ

Genelde Anadolu'ya özelde Bursa'ya gelen Türkistan kökenli dervişlerin etkileri bir kaç grupta toplanabilir: 1-Fetih ve iskân işlemlerinde 2-Sosyal hayatta 3-Kültürel boyutta. Bunları da kendi aralarında bazı alt başlıklara ayırabilmek mümkündür. Daha farklı tasnifler de yapılabilir.

1. FETİH VE İSKÂN

a. Fetihler

Anadolu'nun fethi ve İslâmlaşması daha önce anlatıldığı gibi Türkistan'dan gelen göç dalgalarıyla gerçekleşmiştir. Bu süreç Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde daha tamamlanmış sayılmaz. Dolayısıyla Geyikli Baba, Abdal Murad, Abdal Musa, Postinpüş Baba gibi dervişlerin bu konudaki gayretleri göz ardı edilemez.

Sonraki yıllarda cihada verdiği önemle tanınan *Kâzeruniye* tarikatının temsilcisi Seyyid Natta' ve II.Murad dönemindeki İstanbul kuşatmasına katılan Emir Sultan'ın da bu konudaki gayretleri dikkat çekicidir.

b. İskân

Bu konuda iki türlü düşünebilmek mümkündür. Özellikle ilk fetihler sırasında görülen köy ve yerleşim merkezi kurma faaliyetleri ve bir dervişin yerleştiği yere sonradan adının verilmesi şeklinde ortaya çıkan bu etkilerin sonuçları günümüze kadar gelmiştir.

aa.Köy ve Yerleşim Merkezleri Kurma

İlk fetih yıllarında savaşan dervişler, kendilerine verilen vakıf arazilere yerleşerek zamanla buraların birer yerleşim merkezi haline gelmesini sağlıyorlardı. Bu da o bölgeye İslâm mührünün vurulması anlamına geliyordu. Geyikli Baba'nın yerleştiği Baba Sultan, Yegân Gazi'nin adıyla anılan köyü, Selahaddin Buhari'nin bulunduğu Dedeler'den başka, Barakfâkih , Seferişıklar, Kıranışıklar gibi adlar taşıyan köyler çoğunlukla Türkistanlı dervişlerin yerleştiği sonradan köy haline gelmiş toprak parçalarıdır. Kuruluş döneminden kalan köylerin hemen hemen tamamı Türkistanlı dervişlerin yerleştiği bölgelerdir.

Abdüllatif Kudsi'nin halifesi Taceddin Karamani'nin uzlete çekildiği yer olan Zeyniler Yaylağı da bugün Uludağ eteğinde bulunan köylerden biridir.

Vakıf arazilerin tımar ve vakıf sisteminin kurulmasına etki ettiği de düşünülürse, Türkistanlı dervişlerin bu konudaki etkileri daha kolay anlaşılacaktır.

bb.Yerleşim Merkezlerine İsim Kaynağı Olma

Bazı dervişler de doğrudan doğruya bir yerleşim merkezi kurmamakla beraber, yerleştikleri yer sonradan onların adıyla anılmıştır. Bu durum onlara devletin ve halkın duyduğu saygı ve sevgiden kaynaklanmaktadır. Emirsultan, Zeyniler, Ali Mest'ten bozulmuş olarak Elmasbahçeler, Çerağlı Dede'den yadigâr Çırak, Davuddede, Üçkozlar, Alacahrka, Velışemseddin, Işıklar, Babazakir, Alışir, muhtemelen Uludağ eteğindeki Aşıklar gibi semtlerden başka, Abdal Caddesi, Musa Baba Caddesi, Seyyid Nâsır Caddesi, Aşıklar Sokak, İshak Aralığı, Apsak Sokak, Tekke Sokak gibi cadde ve sokak isimleri de bu dervişlerin etkilerini göstermeye yeterlidir.

2.SOSYAL HAYAT

a. İbadet yerleri

Bursa'daki eski camilerin çoğunluğu Türkistanlı mutasavvıfların tekkeleriyle beraber kurulmuştur. Emir Sultan, Zeyniler, Abdal Mehmed, Ebu İshak, Davud Dede, Geyikli Baba, Mecnun Dede camileri daha bu dervişler sağken yapılmış camilerdir. En az üç-dört parçadan oluşan bir külliye halindeki o dönem camileri, hiç şüphe yok ki, sosyal hayatta bugünkü camilere nazaran çok daha fonksiyonel yapılardır.

Öte yandan Abdal Murad, Musa Baba, Seyyid Nâsır, Üçkozlar camileri de daha sonra bu dervişlerin adları verilerek yapılmış camilerdir. Postinpüş Baba'nın tekkesi de sonradan camiye çevrilmiştir.

Kuruluş döneminin mühim mimari yapılarından olan zaviyeli camilerin bir kısmı da Türkistanlı dervişlerin konakladığı yerler olmuştur.

b. İslahat Faaliyetleri

Devletin kuruluşu sırasında saf yüreklere zaman zaman düşebilecek üstünlük duygusu ve gurura karşı yöneticileri uyanık olmaya çağıran zühd anlayışıyla Geyikli Baba gibi dervişler yanında, devlet içindeki ahlaki bozuluş sırasında duruma müdahale eden, karşısındaki padişah da olsa, en büyük cihad olan doğruyu söylemekten çekinmeyen Emir Sultan ve zararlı akımlara karşı toplumu uyanık tutmaya çalışan Abdülatif Kudsî gibi mutasavvıfların devleti ve toplumu bir çöküşün eşiğinden kurtardıkları rahatlıkla söylenebilir. Özellikle zeyni müelliflerin yazdıkları eserlerin ilmi hayata etki ettikleri de unutulmamalıdır.

3.KÜLTÜREL ETKİLER

a.Halkın Duyuş ve Düşünüşü Üzerindeki Etkiler

Türkistanlı dervişlerin en derin etki yaptığı alanlardan biri de budur. Hatta diğer etkilerin temelinde bu etki olduğu söylenebilir. Adı geçen etkilerden söz edilirken dikkat edilmesi gereken önemli bir konu da ilk bölümde belirtildiği gibi, Bursa'nın fakih ve medreseler etkisi altında değil, derviş ve tekkeler etkisi altında biçimlenmeye başlayan bir İslâm şehri olmasıdır. Bu nokta halkın duyuş ve düşünüşündeki etkiler üzerinde birinci derecede belirleyici olmaktadır.

Her şeyden önce şu da kaydedilmelidir ki, Anadolu halkı alevî-meşreptir. Çünkü, bu toprakların İslâmlaşmasında en önemli paya sahip bulunan ve kılıcı elden bırakmayan Türkistanlılar'daki ehl-i beyt sevgisi, Anadolu'daki İslâmî yaşayışı da aynı doğrultuda etkilemiştir. Anadolu'nun o yıllardaki en sünni tarikatı *Zeyniye*'nin bile Hz. Ali kolundan gelen bir tarikat olması dikkat çekicidir. Anadolu'daki anlayış diğer İslâm topraklarındaki anlayıştan oldukça farklıdır. Tabii ki bu farkı dinde farklılık olarak anlamamak gerekir. Bu farklılık duyuş ve düşünce farklılığıdır. Anadolu değişik coğrafyalardan aldığı farklı unsurlardan yepyeni sentezler oluşturmuştur. Bu değişik unsurların Anadolu'ya taşınmasında en büyük paylardan birisi Türkistanlı dervişlerindir.

Aşık Paşa'nın *Garibname*'sinin kaynaklık ettiği *Mevlid*, bu topraklarda yüzyıllardır okunmaktadır. *Ahmediye*, *Muhammediye*, *Envarü'l-Aşikin*, *Hayber Fethi*, *Hz. Ali'nin Harpleri* gibi kitaplar hep bu etki altında yazılmış ve bu toplumu yüzyıllar boyunca yoğurmuş eserlerdir.

Abdallar çevresinde halkın oluşturduğu sevgi halesi de görmezlikten gelinemez. Bugün Baba Sultan ihtifallerine katılan insanlar, andıkları Geyikli Baba'nın tarikatı olan *Vefaiye*'nin ne adını duymuşlardır, ne de anlamını bilirler. Öte yandan Abdal Mehmed gibi belli bir tarikata değil, halka mal olan dervişler de azımsanacak bir sayıda değildir. *Tarikat* kelimesinden ürken insanların pek çoğu, halka mal olmuş bu dervişlere sevgi ve saygı duymayı dinî bir görev gibi benimsemektedirler.

Üçler, yediler ve Bursa'nın fethinde sıklıkla geçen *kırklar* bugün bile tarikat içi ve dışında yaygın inançlar arasındadır. Kaynağı ne olursa olsun, toplum bu inançları benimsemektedir.

Türkistanlı dervişlerin bir başka etkisi de tüm bunlardan ayrı düşünülemez bir *türbe geleneğinin* oluşmasına katkıda bulunmalarıdır. *Türbedarlık* kurumunun ortaya çıkmasını sağlayan bu geleneğin değişik uygulamaları tartışmaya açık olmakla birlikte, bu toprağın insanları yüzyıllardır kabir ziyaretlerini Anadolu'ya özgü bir tören havasına sokmaktadır. Bu kültür zenginliği de görmezlikten gelinemez. Yanlış bir uygulamanın yerine doğrusu güzellikle konularak bu kültür zenginliğinden bugün bile yararlanmak mümkündür.

b. Türkistanlı Dervişler Çevresinde Oluşan Tıp Geleneği

Türbeler çevresinde oluşan kültür, bir *tıp geleneğini* de beraberinde getirmiştir. İnsanlar yüzyıllar boyunca bu dervişlerin türbeleri başına sağlıklarına kavuşma umuduyla gelmişlerdir. Önceki sayfalarda tanıtılmaya çalışılan dervişler çevresinde halk tarafından oluşturulan tıp geleneği, ulaşılabildiği kadarıyla alfabetik olarak şöyle sıralanabilir:

Abdal Mehmed: Burada bulunan bir papuçtan su içen kadınların doğum güçlüğü çekmeyeceği ve kabızlık çekenlerin bu civardaki helâya girince rahatlayacakları inancı vardır.³⁸⁷

Alaca Hırkalı: İpek böceğinin düşmanı olan bir tür karıncanın bertarafı için kabrinden toprak alınarak gerekli yere bırakılır.³⁸⁸

Ali Dede el-Buhari: Mezarındaki küçük tastan su içenlerin sıhate kavuştuğu,³⁸⁹ öksürüğe düşen çocukların toprağının suyunu içmekle sıhhat buldukları söylenir.³⁹⁰

³⁸⁷ BK,III,216

³⁸⁸ GI,299b

Ali Mest-i Edhemî: Çıbanı olanların cumartesi gün doğmadan türbesini ziyaret edip toprağından veya çamurundan vücutlarına sürmeleriyle,³⁹¹ müzmin hastalığı bulunanların da üç hafta peşpeşe sabahleyin kabrini ziyaret etmeleriyle sıhate kavuştuklarına inanılır.³⁹²

Gaib Dede: Sıtmaya tutulanların ruhundan istimdad edince kurtuldukları,³⁹³ ayrıca türbeye adak yapınca kayıpların bulunduğu³⁹⁴ söylenmektedir.

Geyikli Baba: Mezarının ziyaretiyle çeşitli dertlerden kurtulduğu inancı vardır. Hastalar türbeye getirilmekte, uyursa öleceğine, uyumazsa yaşayacağına inanılır.³⁹⁵

Karaca Ahmed: Geyve-Akhisar'daki mezarının ziyaretiyle şifa bulunduğu,³⁹⁶ delilerin elbiselerini bırakıp giyince³⁹⁷ veya buradaki hücrede bir gece kalınca³⁹⁸ iyileştikleri rivayet edilmektedir.

Mecnun Dede-Lokman Dede: Bu dedelerin daha sağlıklarında nefesleriyle şifaya kavuşulduğu yazılıdır.³⁹⁹

Selahaddin Buharî: Türbesinin toprağından su içilmesiyle dertlerden kurtulmanın mümkün olduğu köylüler tarafından söylenmektedir.

Selçuk Gazi: Sıraca hastalığına uğrayan insan ve hayvanlar için buradaki köhne ağaca çivi çakılınca şifa bulunduğu, çocuğu olmayanların türbeye adakta bulunarak çocuk sahibi oldukları söylentisi vardır.⁴⁰⁰

³⁸⁹ VB,50b; G,237

³⁹⁰ VB,50b

³⁹¹ G,216; Gazzizade, age, 32a; YŞ(Y),280

³⁹² GI,104b

³⁹³ GI,324a-b

³⁹⁴ Gazzizade, age, 9a; BK,II,129

³⁹⁵ Kaplanoğlu, Raif, *Bursa Anıtlar Ansiklopedisi*, Bursa, 1994, s.33

³⁹⁶ VB,87b

³⁹⁷ Gazzizade, age, 32a

³⁹⁸ BK,I,62

³⁹⁹ YŞ(Y),356

⁴⁰⁰ VB,42b

Seyyid Natta' Ruhundan yardım istenince murada ve şifaya kavuşulduğu rivayeti vardır.⁴⁰¹

Seyyid Usul: Türbesine yağ ve kurban adanınca murada erildiği,⁴⁰² tıpla ilgili olmamakla birlikte, satılacak bir eve müşteri çıkması için buradan alınan kiremitin o eve konmasıyla hemen alıcı bulduğuna inanılır.⁴⁰³

⁴⁰¹ VB,89a

⁴⁰² Gazzizade, age.10b

⁴⁰³ BK,IV,295; YŞ(Y),264

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde Türkistanlı mutasavvıflar üzerinde söylenenler, daha uzun bir süre son söz olamayacaklardır. Çünkü başlangıçta da belirtildiği gibi dönemi anlatan kaynaklar istenen yeterlilik ve güvenilirlikte değildir. Bu konuda son sözlerin söylenebilmesi için daha uzun süre çalışmak gerekecektir. Ayrıca Türkmen göçlerinin cereyan ettiği coğrafyanın kültürel yapı ve mobilitesi iyi tahlil edilmelidir.

Bu ön tesbitlerden sonra bu çalışmada yapılabilenler şöyle özetlenebilir: Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde fetihlere katılarak kendilerine vakfedilen topraklar üzerinde yerleşim merkezleri kuran ve halkın duygu ve düşünceleri üzerinde derin etki yapan Rum abdalları kıt kaynak ve bilgiler çerçevesinde incelenerek bazı sonuçlara varılmaya çalışılmıştır.

Yıldırım dönemindeki ahlaki bunalım içinde boğulan devlet ve toplum için kurtarıcı denecek ikinci bir derviş göçünün getirdiği Türkistanlı dervişler ve faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Bunlardan Abdüllatif Kudsi telif faaliyetleriyle kültürel hayata da katkıda bulunmuş mutedil bir sufidir.

Bu dönemlerde Türkistan'dan Bursa'ya gelen tarikatlar arasında *Bektaşîye* ve *Vefaiye* yanında, *Kübreviye*, *Kâzeruniye*, *Ehemiye* ve *Zeyniye* sayılabilmektedir.

Kuruluş döneminde varlığı bilinen fakat kim tarafından kurulduğu belli olmayan dergâhlar hakkında da bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Tüm bunların etkileri dikkate alındığında, fetih ve iskân yoluyla İslâmlaştırma, yerleşim merkezleri kurma, yerleştiği bölgenin adıyla anılması şeklinde özetlenebilecek etkilerle karşılaşmaktadır. Cami, tekke gibi sosyal kurumların etkileri de unutulmamalıdır.

Ancak en büyük ve derin etkinin halkın duyuş ve düşünüşü, gelenek ve folkloru üzerinde duyulduğu tartışmasıdır. Yazılı ve sözlü gelenek dışında, karşılaşılan bazı uygulamalar, bu etkinin bugün dahi varlığını sürdürdüğünü göstermektedir.

Bu konularda yapılan araştırmalar bazı fedakârlıklar gerektirmesi yanında destek görmesi gereken çalışmalardır. Az sonra değinilecek bazı sebepler bu desteği kaçınılmaz kılmaktadır. Ancak, kültür kaynaklarının tek merkezde toplanması yerel çalışmaları baltalamakta, tekelleşmeye zemin hazırlamaktadır. Bu yüzden, bu çalışmanın eksik kalmasına yol açan *tahrir defterleri* ve *şer'îye sicilleri* gibi temel kaynakların tek merkezde toplanması hatası tamir edilmeli, kültür tek elde toplanmak yerine yurt sathına dağıtılmalıdır. Hiç değilse tüm sicillerin mikrofilmleri ilgili kütüphanelere gönderilmelidir.

Önemli bir konuya daha temas edilmeden bu çalışmayı sonlandırmaya bu satırların yazarı razı olmamaktadır. Hatırlanacağı gibi, Anadolu'da bulunan ve *Kızılbaş*, *Çepni* veya *Çetni* denen gurupların Türkmen dervişlerinin devamı olduğu belirtilmişti. Anadolu'da bu tür alevî zümrelerin sayısı az değildir. Temelde Hz. Ali ve ehl-i beyt sevgisi demek olan Alevîliğin aşırı uçları bulunduğu gibi, sünni denen çevrelerde de bazı aşırılıklar bulunmaktadır. Aşırı kanaatlerden uzak olan alevî ve sünniler ise temel ilke ve amaçlarda birleşmişlerdir. Hatta yer yer alevî ve sünni denen insanları -Giriş'te Nasr'ın şîlik ve sünnilikle ilgili ifadelerinde olduğu gibi- birbirinden ayırmak mümkün bile olamamaktadır. Sünni denen tarikatların çoğunda alevî neşve hakimdir. Bu tarikatların literatüründe bulunan alevî unsurlar, şîilerin literatüründekilerden aşağı değildir. Basında tanıtılan alevî temsilcilerinin de tek tip olmadığı, önemli bir kısmının sünni denen insanlardan farkı bulunmadığı görülmektedir.

Günümüzde ülkemizin insanlarını yapay ayrımlarla birbirine düşürmek için alevî-sünni ayrımının devreye sokulması karşısında mutedil insanlar zaten soğukkanlılıklarını korumaktadırlar. Ancak başlangıçta sözü edilen, devletle halkı karşı karşıya algılayan kafa yapısına sahip bazı çevreler, ideolojik hesaplarla bu ayrımları

kullanma eğilimindedirler. Bu noktada yine başlangıçta sözü edilen devlet sorumluluğunu taşıyan kadrolar, üzerlerine düşeni yapmalıdır.

Pek çok alanda yapılabilecek işler bulunmakla beraber, bilimsel ve sosyolojik alanda yapılması gerekenler arasında, sistemli bilimsel araştırmalarla tasavvuf, düşünce ve mezhepler tarihinin yorumlanması, Türkiye'nin dini, mezhebi ve etnik haritasının çıkarılması sayılabilir. Bunları bu ülkenin insanları yapmazsa başkaları kötü niyetle yapacaklardır.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşu denince akla gelen ilk şehrin Bursa olduğu yukarıda söylenmişti. Kuruluş döneminde tasavvuf hareketlerinin de en önemli merkezi olan Bursa'nın kültür hayatı, daha uzun süre araştırmacıların üzerinde duracağı verimli bir alandır. Konuyla ilgili sözleri, Bursa şair Yasin Doğru'nun, şehrin bu özelliğini vurgulayan bir şiirinden yapılacak bir alıntıyla bitirmek uygun olacaktır:

ATEŞ

II

**neden bu şehire ah ettiniz
neden ulaşsın istiyorsunuz lanetiniz
ardınızda acılar ve acılılar bırakarak
belki bu şehre veda ediniz
ama asla lanet etmeyiniz**

**değil mi ki bu şehrin ipeği yeşildir
değil mi ki dağı aşuklar sığınağı
bu şehrin maneviyat çarşuları
derin hüznler konağıdır
değil mi ki bu şehrin emirsultanı
ve hüdavendigârı var
aşkın rumi güzeli
nilüfer hatun bu şehirde yatar
ve osmanlının gürlek nabzı
hâlâ gümüşlüde atar
bu şehre belki veda ediniz
ama asla ah etmeyiniz
seviniz bu şehri seviniz
çünkü sevgiler çoğaltmak
benim olduğu kadar
sizin de göreviniz**

*madem yazıldı bu şiir
söz bir kez çıktı dilden
mümkünü yok sevilecek bu şehir
başka ne gelir elden*

BİBLİYOGRAFYA

Abdülkadir;

-*Bursa Tarihi Kılavuzu*, Bursa,1327

Ahmed Ziyaeddin;

-*Gülzâr-ı Suleha ve Vefeyât-ı Urefâ*, BEEK, Orhan,
1018/2

Ahmet Refik;

-*"Yeşil Bursa Payitaht İken"*, Yeni Mecmua, Mayıs,
1923. Sy.75, s.1624

Algül,Hüseyin;

-*Bursa'da Medfun Osmanlı Sultanları ve Emir Sultan*,
İstanbul,1982

Algül, Hüseyin, Azamat, Nihat;

-*"Emir Sultan"*,DİA, XI, İstanbul,1995, s.146-1484

Arif, Tarih-i Osmanî Müderrisi;

-*"Devlet-i Osmaniye'nin Te'sisi ve Tekarrürü Devrinde
İlim ve Ulema"* DFEFM, sy.2, Mayıs, 1332, s.144 vd.

Armağan, Mustafa;

-*"Orhan Gazi"*, Osmanlı Ansiklopedisi, I, İstanbul,1992

Atlansoy, Kadir;

-*"Tarih İçinde Bursa'nın Gelişimi"*, Yedi İklim,
Temmuz, 1993, Bursa Özel Sayısı, sy.40, s.61

Ayas, M.Rami;

-*Türkiye'de İlk Tarikat Zümreleşmeleri Üzerine Din
Sosyolojisi Açısından Bir Araştırma*, Ankara,1991

Ayverdi, Ekrem Hakkı;

-*Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, İstanbul,1966

Aşıkpaşazade;

-*Tevarih-i Âl-i Osman*, İstanbul,1332

Babinger, Franz;

-*"Anadolu'da İslâmiyet"*, DFEFM, (trc.Ragıp Hulusi),
İstanbul,1922, sy.2-3,

Baldırzade Selisi Şeyh Mehmed;

-*Vefeyatname(VB)*, BEEK, Orhan,1108

Barkan, Ö.Lütfi;

-*"Kolonizatör Türk Dervişleri"* Vakıflar Dergisi, II,
İstanbul,1974

Barkan, Ö.Lütfi, Meriçli, Enver;

-*Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri*, I, Ankara,1988

Barthold, W, M.Fuad Köprülü;

-*İslâm Medeniyeti Tarihi*, Ankara,1984

Baykal, Kâzım;

-*Bursa ve Anıtları*,Bursa,1993

Bayram, Mikâil;

-*Bacıyan-ı Rum*, Konya,1987

-*Ahi Evran ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*, Konya,1991

-*Evhadiye Tarikatı*, Konya,1993

Baysun, Cavit;

-*"Emir Sultan"*, İA, IV, s.261-262

Beliğ;

-*Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı
Nâdiredân(G)*, Bursa, 1302

Berthels, E;

-*"Nâsır-ı Hüsrev"*, İA, IX, 96-97

-*"Bursa"*, Yurt Ansiklopedisi,III, İstanbul, 1982, s.1748

-*Bursa Şer'iyeh Sicilleri*, B 90/295, C 10/310, C 92/664, C 81/546

Bursalı M.Tahir;

-*Osmanlı Müellifleri*, I, İstanbul,1333

Çağatay, Neşet;

-*Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara,1974

Cahen, Claude;

-*Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler* (trc. Yıldız Moran), İstanbul 1979

Câmî;

-*Baharistan*, (trc.M. Nuri Gencosman) İstanbul,1990

Çamuroğlu, Reha;

-*Tarih, Heterodoksi ve Babailer*, İstanbul, 1992

Çavdar, Tuba;

-*"Bursa Kütüphaneleri"*, Kütüphanecilik Dergisi, sy.2,
s.113

Cebecioğlu, Ethem;

-*Hacı Bayram Velî*, Ankara,1991

Çetin, Osman;

-*Anadolu'da İslâmiyetin Yayılışı*, İstanbul, 1990

Ekinci, Yusuf;

-*Ahilik ve Meslek Eğitimi*, İstanbul,1989

Emir, Sedat;

-*Erken Osmanlı Mimarlığında Çok-İşlevli Yapılar: Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zaviyeler*, İzmir,1994

Emir Sultan;

-*Yasin-i Şerif'in Meal Tefsir ve Hassaları*,
(trc.Hasanü'l-Halebi, sadeleştiren ve şerh eden Melih Yuluğ, hazırlayan Kadir Meral), İstanbul,1991

Eraydın, Selçuk;

-*Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul,1981

Ercilasun, A.B.;

-*Büyük Türk Klasikleri*,I,İstanbul,1985

Ergun, Sadeddin Nüzhet;

-*Türk Şairleri*, II, İstanbul,1945

Ekinci, Yusuf;

-*Ahilik ve Meslek Eğitimi*, İstanbul,1989

Emir, Sedat;

-*Erken Osmanlı Mimarlığında Çok-İşlevli Yapılar: Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zaviyeler*, İzmir,1994

Emir Sultan;

-*Yasin-i Şerif'in Meal Tefsir ve Hassaları*,
(trc.Hasanü'l-Halebi, sadeleştiren ve şerh eden Melih Yuluğ, hazırlayan Kadir Meral), İstanbul,1991

Eraydın, Selçuk;

-*Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul,1981

Ercilasun, A.B.;

-*Büyük Türk Klasikleri*,I,İstanbul,1985

Ergun, Sadeddin Nüzhet;

-*Türk Şairleri*, II, İstanbul,1945

Erünsal, İsmail E.;

-*Türk Kütüphaneleri Tarihi*, II, Ankara,1988

Evliya Çelebi;

-*Seyahatname*, I, İstanbul,1314

Fırlatı, Edhem Ruhi;

-*Türkiye 'de Alevilik-Bektaşilik*, İstanbul,1991

Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri;

-*İstanbul'un Bir Kültür Merkezi Olarak Teşekkülü Meselesi*, İstanbul, 1953

Gazzizade Şeyh Abdüllatif;

-*Hülasatü'l-Vefeyat*, BEEK, Genel, 2162

-*Ravzatü'l-Müflihun*, BEEK, Orhan,1041

Gökbilgin, M.Tayyib;

-*"Bursa'da Kuruluş Devrinin İlim Müesseseleri, İlim Adamları ve Bursa Tarihçileri Hakkında"*, Necati Lugal Armağanı, Ankara,1968, 261-262

Goldziher, İgnasz;

-*"Ebdal"*, İA, IV, 3-4

Gölpınarlı, Abdülbaki;

-*"İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları"*, İÜİF Mecmuası, sy.1-4, Ekim, 1949, Temmuz, 1950

-*Mevlana Celaleddin*, İstanbul, 1985

-*100 Soruda Tasavvuf*, İstanbul, 1985

-*Alevî-Bektaşî Nefesleri*, İstanbul, 1992

-*Yunus Emre ve Tasavvuf*, İstanbul, 1992

-*Melamilik ve Melamiler*, İstanbul, 1992

Güllülü, Sabahattin;

-*Sosyoloji Açısından Ahi Birlikleri*, İstanbul, 1992

Gündüz, İrfan;

-*Osmanlılarda Devlet - Tekke Münasebetleri*, İstanbul, 1989

Güzel, Abdurrahman;

-*Kaygusuz Abdal'ın Mensur Eserleri*, Ankara, 1983

-*Kaygusuz Abdal*, Ankara, 1987

Hacıbeyzade Ahmed Muhtar;

-*Bursa Sergisi Rehberi*, İstanbul, 1339

Hasan Taib Efendi;

-*Hatıra yahud Mir 'at-ı Bursa*, Bursa, 1323

Hüsameddin Bursevî;

-*Mühimmâtü'l-Mü'minîn fi Umuri'd-Dünya ve 'd-Din*, Topkapı Sarayı Merkez Kütüphanesi, Bağdat, 189

İnalçık, Halil;

-*"Bursa"*, DİA, VI, İstanbul, 1992, s.447

İsen, Mustafa;

-*Gelibolulu Mustafa Âlî*, Ankara, 1988

Kaplanoğlu, Raif;

-*Bursa Anıtlar Ansiklopedisi*, Bursa, 1994

Kara, Mustafa;

- Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul,1985
- Tekkeler ve Zaviyeler*, İstanbul,1990
- Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, I, İstanbul, 1990, II, İstanbul, 1993
- "Melametiye"*, Ülgener'e Armağan, İstanbul, 1987, s.561 vd.
- "Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar"*, Osmanlı Ansiklopedisi, I, İstanbul, 1992, 169-269
- "Bir Türk Tasavvufundan Bahsedilebilir mi?"* Dergâh Dergisi , Ağustos,1993, sy.42, s.12

Karakoç, Sezai;

- Yunus Emre*, İstanbul,1985

Karatepe, Şükrü;

- "Osmanlılarda Devlet Yönetimi"*, Osmanlı Ansiklopedisi, I, İstanbul,1993, s.55

Kepecioğlu, Kâmil;

- Bursa Kütüğü(BK)*, BEEK, Genel, 4521

Köprülü[zade], M. Fuad;

- "Bektaşiliğin Menşe 'leri'"*, Türk Yurdu, sy.8,s.126
- "Anadolu'da İslamiyet"*, DFEFM, İstanbul,1922,sy.2-4
- İlk Mutasavvıflar*, Ankara,1984
- Edebiyat Araştırmaları*, II, İstanbul,1989
- Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara, 1991
- "Ahmed Yesevi"* İA, I, s.213 vd.
- "Orta Zaman Türk - İslam Feodalizmi"*, Beiletten, 1941, V, s.319-334

Köprülü, Orhan F.;

- ”Abdal”, DİA;I, 62
- “Abdal Murad”, DİA, I, 64
- ”Abdal Musa”, DİA, I, 65
- ”Alp”, DİA, İstanbul, 1989,II, s.525

Kösoğlu, Neşet;

- Tarihte XV-XI. Yüzyıllarda Bursa Mahalleleri*, Bursa, 1946

Koyunluoğlu, A.Memduh Turgut;

- İznik ve Bursa Tarihi*, Bursa, 1935

Lamü Çelebi;

- Nefehat Tercümesi*, (Hazırlayan Süleyman Uludağ), İstanbul, 1980

Margoliouth. D.S.;

- ”Nurbahşiye”, İA, IX, s.355-356

Mehmed Fahreddin;

- Gülzâr-ı İrfân*, Millet Kütüphanesi, Ali Emîri Efendi, 1098

Mehmed Süreyya;

- Sicill-i Osmanî*, IV, İstanbul, 1308

Mehmed Şemseddin,

- Yadigâr-ı Şemsî* (yazma) [YŞ(Y)], Mustafa Kara özel kitaplığı
- Yadigâr-ı Şemsî*, Bursa, 1332

Neşri;

- Kitab-ı Cihannümâ*, II, (Hazırlayanlar Faik Reşit Unat, Mehmet Altay Köymen), Ankara, 1987

Nizamülmülk;

- Siyasetname*, (trc. Nurettin Bayburtlugil), İstanbul, 1987

Ocak, Ahmet Yaşar;

- Babailer İsyanı*, İstanbul,1980
- Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul,1983
- Kalenderiler*, Ankara,1992
- "Zaviyeler"*, Vakıflar Dergisi, XII, Ankara, 1978, s.247
- "Anadolu Selçukluları, Beylikler ve Osmanlı Döneminde Düşünce Tarihinin Bazı Meseleleri"* Uluslararası Birinci İslâm Araştırmaları Sempozyumu, Bildiriler, İzmir,1983, s.307 vd
- "Alevî"*, DİA, İstanbul,1989, II, s.368-369
- "Bazı Menakıbnamelere Göre XII-XV. Yüzyıllardaki İhtidalarda Heterodoks Şeyh ve Dervişlerin Rolü"*, Osmanlı Araştırmaları, s.42
- "Anadolu"*, DİA, İstanbul,1991, III, s.110

Ocak, Ahmet Yaşar, Farukî, Süreyya;

- "Zaviye"* İA, İstanbul,1986, XIII, s.468-476

Ötüken, Y., Durukan, A.,

Acun, H., Pekak, S.;

- Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, IV, Ankara,1986

Öztürk, Yaşar Nuri;

- Tarih Boyunca Bektaşîlik*, İstanbul,1990
- Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar*, İstanbul,1990

Pamuk, Şevket;

- 100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi*, İstanbul, 1990

Sümer, Faruk;

-*Oğuzlar*, İstanbul, 1980

_____ *Şakayık-ı Nu'maniye ve Zeyilleri*, (Hazırlayan, Abdülkadir Özcan, V, İstanbul, 1989

_____ "*Şeyh Küşteri ve Karagöz*", Yeni Mecmua, Mayıs, 1923, sy.97, s.195

Şeker, Mehmet;

-*Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması*, Ankara, 1985

Tanman, M.Baha;

-"*Emir Sultan Külliyesi*", DİA, XI, İstanbul, 1995, s.148-151

Tanpınar, Ahmet Hamdi;

-*Beş Şehir*, İstanbul, 1979

Tatçı, Mustafa;

-*Aşık Yumus ve Diğer Yumusların Şiirleri*, Ankara, 1991

Taşköprizade;

-*Şakayık-ı Nu'maniye*, (Hazırlayan Ahmet Subhi Furat), İstanbul, 1985

Togan, Zeki Velidi;

-*Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, 1981

Turan, Osman;

-*Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1971

Turyan, Hasan;

-*Bursa Evliyalari*, Bursa, 1982

Uludağ, Süleyman;

- “*Abdal*”, DİA, I, İstanbul, 1988, s.59 vd.
- “*Abdal Mehmed*”, DİA, I, s.63
- “*Aleviye*”, DİA, İstanbul,1989, II, s.369-370
- “*Babaîler İsyanı Üzerine Komuşmalar*”, Hareket Dergisi, Eylül,1981, sy.35, s.46-47
- “*Behlül*”, DİA, İstanbul,1992, V, 351-352
- “*Behlül-ü Dâna*”, DİA, İstanbul, 1992, V, 352
- “*Edhemiye*”, DİA, İstanbul,1994, X, s.421-422

Uzer, İhsan;

- Bursa Mahalle ve Sokakları Rehberi*, Bursa,1945

Uzunçarşılı, İ.Hakkı;

- Osmanlı Tarihi*, I, Ankara,1947,1983
- Osmanlı Devleti'nin Teşkilatına Medhal*, Ankara,1984

Yenişehirlioğlu, Filiz;

- “*XIV.-XV. Yüzyillardaki Mimari Örneklerle Göre Bursa Kentinin Sosyal Ekonomik ve Kültürel Gelişimi*”, IV. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler, Ankara, 1989, III, s.1348